

94.

*Iratok az 1897. évi gör. kat. Autonómiamozgalomról*¹

A

1897 jún. 20

Sajtótudósítás a román görögkatolikus autonómiamozgalomról: „A kath. autonómia és a románok”

E., 1897, 169. sz.

[Részlet]

Kolozsvár, június 18.

(Az Egyetértés levelezőjétől.)

A katolikus autonómia a görög-katolikus vallású románok körében is figyelemreméltó mozgalmat idézett elő. A görög-katolikus román episkopátus tanácskozáásra készül,² hogy jelezze a maga álláspontját Vaszary prímás felszólító levelére adandó válaszában. A görög-katolikus világi intelligencia egy része e hó 24-re Kolozsvárra tanácskozást hívott össze az autonómia tárgyában. A napokban a brassói „Gazeta Transilvaniei” nyomdájában egy röpirat jelent meg a katolikus autonómiáról s ezzel kapcsolatosan arról az állítólagos veszedelemről, mely a görög-katolikus román, érseki egyházmegye önállóságát fenyegeti. A *Tribuna*, a *Gazeta Transilvaniei*, az *Unirea*, a *Tribuna Poporului* nap-nap után állandóan foglalkoznak az autonómia kérdésével s minden jel azt mutatja, hogy a román nemzetiségi politikusok igyekezni fognak e kérdést is felhasználni a magok céljaira, úgy tüntetvén fel a tervezett kath. autonómiát, mint az általuk annyit emlegetett magyarosítás egyik hathatós eszközét.

¹ Az 1897. évi gör. kat. autonómiamozgalom – a nem magyar görögkatolikusok nemzetiségi megoszlásának megfelelően – két ágból indult el, csaknem azonos előzményekből és kívánalmakkal. Mind a román, mind pedig a ruszin görögkatolikusok önkormányzati szervezeti mozgalma az 1870. évi I. országos katolikus kongresszusra és a katolikus autonómia ügyében folyó több mint negyedszázados egyházi mozgalomra nyúlik vissza. Mihali Viktor balázsfalvi gör. kat. érsek-metropolita a román görögkatolikus püspökök 1897. jún. 23-i értekezlete nevében felségfolyamodványval fordult az uralkodóhoz, amelyben a gyulafehérvári gör. kat. egyháztartomány „egyházi és állami törvények által elismert önállóságára hivatkozva közli, hogy a II. országos katolikus szervező kongresszus meghívásának nem tehet eleget, mert ez az említett egyháztartomány önállóságát nem veszi tekintetbe, másrészt az 1895. nov. 29-i uralkodói elhatározás „a róm. kat. egyház szervezetének szem előtt tartásával rendeli átvizsgálatni az 1870. évi munkálatot, ami által kizártnak látszik a „gör. kat. egyház, s a román püspökök lemondanának eddigi autonómikus jogaikról...” Éppen ezért a román gör. kat. püspökök felterjesztése az érseki tartomány részére önkormányzatot kér, külön román gör. kat. kongresszussal és az autonómia egyéb szervezeti feltételeivel. – Míg 1870-ben a szabadelvű kormányzat az országos katolikus kongresszus önkormányzati szervezete ellen tiltakozó gyulafehérvári gör. kat. gyűlés előkészítését támogatta, 1897-ben mind az ügy miniszteri előadója, mind Wlassics kultuszminiszter a kérdés taktikai eszközökkel való elodázását tartják célszerűnek. Azaz: egyfelől nem erőltetik a kongresszusi választások megtartását a románok körében, másrészt nem javasolják az uralkodó felé a gör. kat. románok önkormányzati különállását, amelyben nemzetiségi elkülönülést látnak. – Figyelemre méltó, hogy a gör. kat. autonómiamozgalom másik ágának – a ruszin görögkatolikusok mozgalmának 1870. évi felterjesztését éppen a klerikális sajtó mutatja be ez idő tájt. Ennek rövid története a következő: az I. katolikus kongresszus 1870. június 12. és 24-i ülésein történt felszólalásaik után a munkácsi és az eperjesi egyházmegyék képviselői okt. 31-én kérvényt intéztek a kongresszushoz a ruszin gör. kat. egyház szervezeti különállása és önkormányzati jogai érdekében, s nov. 2-án beadott határozati

Mikor huszonhat évvel ezelőtt a kath. kongresszust összehívták, a balásfalvi érsekség és a szamosújvári püspökség egyszerően kijelentette, hogy nem vesz részt a kongresszuson. A lugosi püspök, *Oltján*³ és a nagyváradi *Pap-Szilágyi* megjelentek és végéig is ott maradtak. A nagyváradi egyházmegye világi küldöttei, *Román József* és *Vulkán József*, bár a választást elfogadták, nem jelentek meg. *Papfi Jusztin* kanonok megjelent ugyan a kongresszuson, de csak azért, hogy tiltakozzék. A gör. kath. románok e magatartása azonban a kongresszust munkálataiban nem zavarta; a szervezeti szabályzatot elkészítette és abba a balásfalvi érsekséget is bele foglalta. 1871. április 13. és 14-én Gyulafehérvárott a románok ezzel szemben tiltakozó tanácskozást tartottak és báró *Pop László* vezetése alatt *Pauler* akkori kultuszminiszterhez küldöttséget menesztettek. A küldöttséget *Pauler* április 23-án fogadta s ez alkalommal báró *Pop László* a gör. kath. románok álláspontját a következő szavakba foglalva terjesztette a miniszter elé:

A pesti kath. kongresszus a kath. egyház önkormányzati szervezetét a gör. kath. egyház ügyeire is kiterjesztette, jóllehet az magát a kath. kongresszustól távol tartván, abban részt venni nem akart. A görög kath. egyház csak is hittani dolgokban egyesült a római katolikus egyházzal, elismervén a római pápa primátusát, de mindazon ügyekben, melyek az önkormányzati szervezet által a katolikus autonómia körébe vonattak, függetlenségét a római katolikus egyháztól magának fenntartotta. Meg vagyunk győződve, hogy nagyméltóságod a gyulafehérvári gör. kath. érsek felterjesztéseiből meggyőződött, *hogy a római kath. egyháznak, nevezetesen az esztergomi római kath. primásnak a gyulafehérvári görög kath. érsekséghez tartozó négy egyházmegye ügyeibe való beavatkozása semmi törvényes alappal sem bír.* Méltóztassék a Gyulafehérvárott tartott görög kath. értekezlet kérvényét, melyben azért esedezünk, hogy a kath. egyházi autonómiai szervezet azon határozományainak, melyek a görög kath. érsekség tartományaira vonatkoznak, jóváhagyását tagadja meg, ő felségének felterjeszteni azon kérelmünkkel egyetemben, hogy engedtessek meg nekünk egy külön kongresszus megtartása. Egyszersmint nagyméltóságod tudomására hozzuk, hogy *mi görög kath. románok semmi szín alatt és semmi körülmények között sem fogjuk elismerni a római kath. egyház önkormányzati szervezet határozatait kötelezőknek a görög katolikus egyházra* és ha mégis azok foganatosítása a görög katolikus román egyházra megkíséretnék, a görög kath. románok azoknak életbeléptetéséhez járulni sohasem fognak.”

Az eddigi nyilatkozatokból ítélve, a Kolozsvárra összehívott értekezletnek célja ezt a 26 év előtt elfoglalt passzív álláspontot a jelenlegi autonómiai mozgalmakkal szemben is elfoglalni s az episkopatust a görög katolikus román közvélemény ilyen konkrét alakban kifejezett nyilvánításának nyomásával rábírní, hogy a maga részéről is erre a passzív álláspontra helyezkedjék...

indítványukban külön gör. kat. ruszin kongresszus összehívását javasolták. A magyar katolikus sajtó elítélte a nemzetiségi görögkatolikusok külön autonómiai törekvéseit, hangsúlyozva, hogy bármiféle engedményről csakis a katolikus egyházi önkormányzat keretében lehet szó (vö. *Alk.* 1897, 161. sz.). – A kormányzat a közölt minisztertanácsi határozat (*D*) értelmében megkeresést intézett a hercegprímáshoz, egyébként azonban minden eszközzel arra törekedett, hogy a nemzetiségi görögkatolikusok részéről felélenkült önkormányzati mozgalmat elhallgattassa, ami átmenetileg sikerült is. A kolozsvári román gör. kat. értekezlet határozata viszont arról tanúskodik, hogy a román görög katolikusok részéről végleges elvi álláspontra helyezkedtek az érseki egyháztartomány önkormányzata mint nemzetiségi követelés ügyében. (Az ügyszöveg a magyar sajtó nagyszámú közleményeiből l. még *Kiábrándulás*, *MH* 1897. jún. 30. 179. sz. és *A görög katolikusok értekezlete* *Alk.* 1897. jún. 30. 155. sz.)

² A szóban levő gör. kat. román egyházi konferenciát 1897. jún. 29-én tartották Kolozsvárt, határozatait l. *B* irat.

³ Olteanu.

B

1897 jún. 29

Az 1897. évi kolozsvári gör. kat. román egyházi konferencia határozatait¹Tr., 1897. júl. 1. 134. sz.²
Păcățian, VIII. 24–27. l.

A gyulafehérvári és fogarasi püspökség klérusa és hívei, akik a magyarországi katolikus egyház autonómiájának megszervezése érdekében indított mozgalom ügyében 1897. jún. 29-én értekezletre gyűltek össze – a következő határozatot hozták:

1. Tekintettel arra, hogy az 1698-tól 1700-ig végbement, a római egyházzal való egyesülés következtében csak a római egyházzal való hitközösséget és az apostoli szentszékkel szembeni egyházi meghódolást jelentették ki, emellett azonban érintetlen és csorbítatlan maradt: a szertartás, a fegyelem, a liturgikus nyelv és a keleti egyház többi közjogi intézménye, ezáltal pedig biztosították az egyesült egyház függetlenségét a haza bármely egyházi hatóságától;

2. Tekintettel arra, hogy a kegyes emlékü IX. Pius pápa bullája, amely ezekkel a szavakkal kezdődik „Ecclesiam Christi” (1853. dec. 6.) és az Apostoli Király Ófelsége magas jóváhagyása visszaállította a régi gyulafehérvári román érsekséget, és mindenkorra függetlennek nyilvánították az esztergomi érsekségtől és a haza vagy bármilyen más hely egyházi hatóságától;

3. Tekintettel arra, hogy a gyulafehérvári és fogarasi püspökség függetlenségét biztosította az 1868: XXXIX. törvénycikk;

4. Tekintettel arra, hogy ez a függetlenség kifejezésre jutott az 1872. és 1882. évi két tartományi zsinaton, majd a különböző időkben tartott vegyes és választói zsinatokon;

5. Tekintettel arra, hogy a klérus és a nép mindig ünnepélyesen tiltakozott azok ellen a szüntelen próbálkozások ellen, amelyek össze akarták olvasztani az egyesült egyházat a magyarországi latin egyház szervezetével, főleg akkor, amikor ez utóbbi, kivált 1869–1871 között, kimutatta ez irányú törekvését:

I. A konferencia ünnepélyesen kijelenti, hogy rendületlenül az egyesült román egyház történelmi jogának fejlődési alapján áll, és megingathatatlanul ragaszkodik az egyház létfeltételeihez: függetlenségéhez, román nemzeti jellegéhez és keleti intézményeihez. Végül kijelenti, hogy ez egyház hívei nem vehetnek részt a latin szertartású katolikus egyházzal való közös kongresszus munkájában, és egyúttal tiltakozik azok ellen a próbálkozások ellen, amelyek bármilyen, közjogától idegen szervezetbe, akármilyen irányú is lenne ez, akarják beolvasztani,

II. fenti kijelentésekkel párhuzamosan, a mult példáját követve, de főleg a klérus és a nép akaratára hivatkozva, amelyet az 1893. évi választói zsinaton nyilvánítottak ki, a konferencia

¹ A közlemény eredeti címe: *Conferența din Cluj*. – A kolozsvári konferencia.

² Az 1897. évi kolozsvári román gör. kat. konferencia időpontjában az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus román–szerb–szlovák végrehajtó bizottsága is élénk tevékenységbe kezdett.

Röviddel a Tribuna közleményének megjelenése előtt a függetlenségi sajtó egyes bukaresti lapok, a Românu și az Epoca tudósításai alapján hírt ad a román, szerb és szlovák 12-es politikai bizottság 1897 júniusi értekezletéről. (*Újabb nemzetiségi mozgalom* E., 1897, 164. sz.) Az értekezleten – a tudósítás szerint – román részről Rajiu, Coroianu, Lucaciu és Mangra, szerb részről Polit, Gavrilla, Dimitrievic és egy további, a tudósításban meg nem nevezett küldött, szlovák részről pedig Mudroň Pál, Daxner, Štefanovič és Hurban-Vajanský vettek részt. „A bizottság elhatározta – idézi az Egyetértés az Epoca nyomán –, hogy a legrövidebb idő alatt összehívja a nemzetiségeknek nagy kongresszusát, és hogy egy közös memorandumot fognak szerkeszteni...” Minden valószínűség szerint az 1895. évi nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottsága egyik előkészítő tanácskozásáról van szó, amely egyik láncszeme lehetett az 1898 januárjában közzétett közös nyilatkozat (100 II/I. sz. irat) előkészületeinek.

nem mulaszthatja el, hogy ez alkalommal is ne szorgalmazza, hogy a gyulafehérvári és fogarasi egyesült egyházmegyéknek is biztosítsanak saját autonóm szervezetet, amely független legyen a haza bármely autonóm szervezetétől.

Ez a saját és független autonóm szervezet a következőket igényli:

a) A keleti intézményeket és a gyulafehérvári és fogarasi egyházmegyék liturgikus nyelvét, szertartását és fegyelmét, amit az egyesülés nemcsak nem érintett, de minden időkre biztosított;

b) a szent egyesülés lét- és fejlődési feltételeit a román nép körében, amelyek csak saját és független szervezet által valósíthatók meg, ennek keretén belül a világi elem is elfoglalhatja az őt megillető helyet;

c) az ország többi egyházaival való egyenjogúságát és egyenrangúságát;

d) végül az 1868: XLIII. tc. figyelembe vételét, amely biztosítja az egyesült román gör. kat. egyháznak ugyanazt az autonóm szervezetet, amellyel az ország többi elismert egyháza rendelkeznek.

III. A konferencia kötelességének tartja kijelenteni, hogy követeléseivel legkevésbé sem kívánják megváltoztatni azokat a természetes kapcsolatokat, amelyek abból a hitegységből származnak, amellyel a gör. kat. román egyház a magyarországi latin szertartású katolikus egyházzal egyesült, és hogy ezek a követelések semmiképpen sem tartalmaznak, még hallgatolagos lemondást sem a magyarországi katolikus egyház közös alapjaira való jogosultságról.

IV. A konferencia kötelességének tartja, hogy kifejezze megingathatatlan ragaszkodását a római apostoli székhez és hódolatteljes alázatát Magyarország Ő császári és apostoli királyi felsége iránt, és végül gyermeki tiszteletét és feltétlen bizalmát a gyulafehérvári és fogarasi román gör. kat. egyházmegyék főtisztelendő püspökei iránt.

V. A konferencia úgy határoz, hogy ezeket a határozatokat a gyulafehérvári és fogarasi érsek és a többi egyházmegyék püspökei tudomására hozza azzal a kéréssel, hogy kegyeskedjenek tudomásul venni és esetleg alkalmazni ezt, és egyúttal lépjenek közbe minden tekintélyükkel illetékes helyeken ezeknek a követelményeknek megvalósítása érdekében.

C

[1897 szept. 15]¹

Várady Lipót Árpád miniszteri osztálytanácsos előterjesztése Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek az erdélyi román gör. kat. egyházi önkormányzat ügyében benyújtott felségfolyamodvánnyal kapcsolatos további intézkedés tárgyában

VKM eln. 1903 – 296 fasc. – 823. sz. autonómiai csom. (3412/897)

Tárgykivonat

A fogarasi és gyulafehérvári érseki tartomány püspökeinek az autonomia kérdésében elfoglalt álláspontja szükségessé teszi, hogy ezen nagy fontosságú ügynek előzményei, az elfekvő tárgyiratok alapján, felemlíttessenek.

Vancsa János gyulafehérvári gör. kath. érsek és metropolita 1869 évi szept. hó 7-én 1716 sz. a. kelt beadványában az iránt folyamodott br. Eötvös kmhez, hogy a metropolijához tartozó gör. kath. románok részére, mielőtt azok az országos kath. autonómiai értekezletben részt vennének, egy külön egyháztartományi tanácskozmány megtarthatása Ő Felségétől kieszközöltessék, hogy közösen megállapíthassák azon módozatokat, melyek szerint az országos kath.

¹ Az iraton levő miniszteri feljegyzés időpontja. Az előterjesztést – mintáz iratból is kiténik – Várady 1897. jún. 11-én készítette.

autonomiai congressushoz csatlakozhatnának, állítván miszerint a kért tanácskozmány megtagadása nagy elkeseredést szülne a románoknál.

Br. Eötvös az érsek aggodalmait nem osztván, ezen folyamodványt Ő Felségéhez nem terjesztette, csak annyit válaszolt – 1870 évi jan. hó 22-én 23224 ex 1869 sz. a. leiratával – a hercegprímás 1869 évi nov. hó 22-én 5005 sz. a. kelt nyilatkozatában foglalt érveket egész terjedelmükben magáévá téve, – hogy ha a gyulafehérvári érsek kívánatosnak tartja a hívek megnyugtató végett az előleges tanácskozást, ez megtörténhetik egy If.² helyről engedélyezendő s mintegy a románok elkülönözöttségét jelző kongressus igénybevétele nélkül is olyképp, hogy az érsek egyházi úton vegyes egyházi és világi tanácskozmányt hív egybe.

Vanča érsek ezen válaszszal meg nem elegendvén, 1870 évi máj 1-én 25 eln. sz. a. újra esedezett, mire br. Eötvös u. a. évi 11516 sz. a. az egész ügyet pártolólág Ő Felségéhez felterjesztette azon szempontból indulva ki, hogy a folyamodó érsek loyaltitása általánosan ismeretes, és hogy a kért tanácskozmány kizárólág csak az egyházi, iskolai s alapítványi ügyek előzetes tárgyalására fog szorítkozni.

Ő Felsége azonban ez ügyben nem határozott, hanem 1871 évi febr. hó 22-én kelt If.² kéziratával felhívta Pauler kmt.,³ hogy hivatali elődjének előterjesztése iránt véleményezőleg nyilatkozzék.

Ennek folytán felszólított az erdélyi kir. biztos, hogy a kérelem teljesíthetősége iránt mondjon véleményt. A biztos 1871 évi márczius hó 7-én 417 sz. a. kelt jelentésében megengedhetőnek véleményezte a tanácskozmányt, de azon határozott kikötés mellett, hogy az kizárólág a közlött tárgyakra: ú. m. a románok egyházi és alapítványi ügyeik előzetes megvitatására és az országos autonomiához szándékolt csatlakozás módozatának közös megállapítására szorítkozzék.

Vanča érsek 1871 évi márczius hó 4-én 598 sz. a. a tanácskozmány megtarthatásáért újra folyamodott.

Ezen iratváltások közben az 1870/1 évi szervező kongressus befejezte munkálatait. Ezek kapcsán a gyulafehérvári értekezletre egybegyűlt magyarországi és erdélyi gör. kath. román hívek 1871 évi ápr. 14-én folyamodvánnyal fordultak Ő Felségéhez, melyben kérték, hogy az autonomiai kongresszus által készített mindazon határozatoktól, melyek a gyulafehérvári gör. kath. metropolia alárendeltségét czélozzák, a If.⁴ szentesítést megtagadná; s a metropoliai hívei számára egy egyházi Congressus egybehívását engedélyezni méltóztatnék.

Figyelembeveendő, hogy amíg Vanča érsek csakis egy *ideiglenes* kongresszust kérelmezett azzal a czélzattal, hogy az az országos kongressusban való részvétel módozatát megállapítsa, addig a gyulafehérvári hívek már egy különálló *állandó* kongressust kívántak.

Pauler minister elődjének felterjesztését, s Vanča érsek valamint a gyulafehérvári hívek kérelmét azzal a javaslattal terjesztette 1871 évi július hó 16-án Ő Felségéhez, hogy If. elhatározását függőben tartani méltóztassék addig is, amíg a kath. autonomiai kongressusnak időközben szintén bemutatott munkálatai érdemlegesen letárgyaltni fognak. A felterjesztést Ő Felsége u. a. hó 23-án kelt If. elhatározásával tudomásul vévén, az ügy félretétett.

*

Mihályi Viktor érsek a maga és egyháztartománya püspökeinek nevében, ez évi június hó 23-án tartott tanácskozásukból kelt felségfolyamodványában a következőket terjeszti elő:

A gyulaf. g. kath. egyháztartomány egyházi és állami törvények által elismert önállóságnak örvend. Önállóságát az u. n. külvonatkozású egyházi ügyekre sem adhatja fel, s szervezetén kívül álló más egyházi testület joghatóságát egyházi téren el nem fogadhatja.

² Legfelsőbb.

³ Kultuszminisztert.

⁴ Legfelsőbb.

Az államhoz való viszony rendezésében sem tarthat alkalmasnak oly intézményt, mely ez önállóságtól eltekint.

A gyulai, egyháztartomány önállóságát pedig biztosította:

1. Az 1439 évi florenczi zsinat, minden egyesülő gör. kath. egyház számára.
2. Biztosította IX Pius pápa 1853 évi Constitutiójában, melylyel az érsekség és az alája rendelt püspökségek belkormányzati és egyházi törvénykezési önállósága kimondatott.

3. Az 1868: 39 t. cz. melylyel a metropolia törvénybe iktattatott.

4. Az 1868:43 t. cz. 14 §-a biztosította a metropolianak vallásgyakorlati önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, külviszonyai és hatáskörére vonatkozó törvényes jogait. („Erdély mindazon törvényei melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi részekben a bevett vallás felekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymásközi viszonyait, s illetőleg hatáskörét biztosítják nemcsak sértetlenül fentartatnak, hanem egyszersmind a görög- és örménykatholikus és a keleti görög szertartású egyházakra is kiterjesztetnek.”)

5. Eme külön- és önállás alapján az 1872. és 1882. évi Róma által jóváhagyott egyháztartományi zsinatok rendezték az egyháztart. belügyeit, jelesen a javadalmi, alapítványi és népiskolai ügyek azokban szabályozást nyervén, nem ignorálhatók; tovább fejlesztésük csakis egyháztartományi autonomiától várható.

Az előadottakhoz képest az 1870. évi szervező kongressusra az egyház tartomány püspökségei vagy nem választottak képviselőt, vagy a megválasztottak nem jelentek meg a gyűlésen, amennyiben pedig megjelentek 1870. évi nov. 3-án tartott ülésben tiltakoztak a Congr. illetékesége ellen.

Az akkori g. kath. román püspökök különálló önkormányzat szervezését kérték. Mely kérelmet a Gyulafehérvárott ülészett hívek megismételték. Az ügy interpellatio tárgyává is tetetett, majd pedig tárgyalatott, de az eredmény a kérelmezőkkel nem közöltetett.

Az új II. szervező kongressusra szóló meghívásnak a román püspökök nem felelhetek meg, mivel

1. Az az 1869. évi választási módozat alapján hivatott egybe, amely ignorálja a gyulafehérv. egyháztartomány önállóságát.

2. Az 1895. évi nov. 29 kelt lf. elhatározás a „rom. kath. egyház szervezetének szem előtt tartásával rendeli átvizsgáltatni az 1870. évi munkálatot, ami által kizártnak látszik a „gör. kath.” egyház, s a román püspökök hallgatolag lemondának eddigi autonomikus jogaikról, önállóságukról s kiváltságaikról, ha az ez alapon egybegyűlendett kongressuson részt vennének.

3. Miután pedig az egyháztartomány törvényileg biztosított önállóságnak örvend, más oldalról az államhozi viszonylatukban fennálló fontos ügyek elintézésére várnak, a gyulafehérvári érseki tartomány számára külön, önálló autonomia szervezését kéri.

Előadói vélemény.

A román püspököknek Mihályi érsek által tolmácsolt érvelése oly alapon épül fel, amelyből a kérdés: tartoznak-e a románok az országos autonomia kongressusban részt venni? vagy jogosultsággal bírnak külön autonomiára? – el nem bírálható.

Ugyanis az 1–5 foglaltak mind azt igazolják, hogy a gyulafehérvári érseki tartomány mai metropolitától független, egyházi önállóságnak örvend. Mellőzve itt, azon, gyakorlatilag meddő kérdést: fennáll-e *egyházi* tekintetben a primási jurisdictio a metropolia felett? – a tény az, hogy az egyes egyházmegyék vagy érsekségek egyházi jogviszonya az autonomia megállapításánál irányadóul nem szolgálhat, miután az autonomia nem valamely nemzeti zsinat, amely egyházi jurisdictio alapján gyűl egybe, hanem az összes magyarországi katolikusok, az egyháziak

mint világiaknak a király mint főkegyúrnak meghatalmazottja, a hgprimás⁵ által, képviseleti alapon összehítt gyülekezete. E kongressus illetékességének nem az egyes egyháztartományok hanem az ország territoriuma vonja meg a határát. Hasonló jog címen a kalocsai, egri érsekek is ki vonhatják tartományukat a kongressus illetékessége alól, miután a metropolitai kötelék szempontjából nem kevésbé önállóak az esztergomi érsek irányában, mint a gyulafehérvári metropolita.

De kivonhatná magát pld. a kassai püspökség, miután az alá van ugyan vetve az egri metropolitának, de nincs az esztergominak.

Az országos autonomia a hierarchikus kapcsolatot, az érsekségek önállóságát, egymáshoz való viszonyát egyáltalában nem érinti, hanem célozza az összes, kath. vallást követők területi épségét, közös érdekeiknek közös igazgatását részint az állam, részint a hitfelekezetek irányában, anélkül, hogy ez által az egész érsekségnek önállósága csorbíthatnék.

Az Erdély uniójáról szóló 1868:43. t. cz. 14. §-ban említés van téve arról, hogy az ottani területen levő felekezetek önkormányzati szabadsága fentartatik, sőt a gör. kath. vallásra is kiterjesztetik. Ámde a törvény csupán elvi kijelentést foglal magában, melyből következik, hogy az erdélyi gör. katolikusok is részesítendőek önkormányzatban. Más oldalról azonban nem állapítja meg a gör. katolikusok autonómiájának módját és mértékét; annál kevésbé szabadítja fel az erdélyi románokat arra, hogy autonomia tekintetében magukhoz vonhassák az anyaország területéről a lugosi és nagyváradai g. kath. egyházmegyéket. Sőt inkább e törvény, amely Erdély politikai, s territoriális különállását megszünteti, implicite magával hozza azt, hogy az erdélyi gör. katolikusok az államhoz való viszonyuk tekintetében többé külön állást el ne foglaljanak.

Az 1872. és 1882. évi tartományi zsinatok felemlítése a kérdést nem tisztázzák. Más a zsinat, más a kongressus, úgy tagjánál, mint összetételénél fogva. Egyik a másikat nem zárja ki, de nem is pótolhatja. A két zsinat határozatai szabályozhatták a tartomány egyházi ügyeit, de hogy az autonomikus szervezést érintetlenül s megoldatlanul kapták igazolja éppen az érsek az által, hogy tartománya számára kér önkormányzatot, sőt azt még égetően szükségesnek is állítja.

Szükségesnek tartották a román püspökök 1870-ben is az autonómiát. Téved azonban az érsek, midőn azt állítja, hogy elődje Vancsa érsek és társai külön egyháztartományi autonómiát kívántak volna. Vancsa érsek csakis egy külön, de ideiglenes kongressus tarthatását kívánt, azzal a célzattal, hogy a románok az országos kongressusba bevezetessenek. A gyulafehérvári hívek gyűlése már külön s állandó kongressusra emelt igényt. Ma a román püspökök külön *autonómiára* emelnek igényt.

A kívánalmak ugyan fokozottak, de következetesnek nem mondhatók. Ellentétben is van a román püspökök álláspontja az 1876. évi magatartással, amikor még a népiskolai hatóságokról szóló törvény hatása alatt a gör. kath. főpapok a latinokkal *együtt* adták ki az iskolaszékek alakítására vonatkozó utasításokat. Íme az első tér, ahol a magyarországi kath. egyház autonómiát nyert, és tényleg bír, solidárisnak találja a gör. és latin püspöki kart. Ha akkor – 1876-ban nem tiltakoztak a román püspökök a közös actio ellen, miért vonják ki magukat a kongressus alól?

Amennyire tarthatatlan a románok különállása egyházi tekintetben, époly aggályos közjogi és politikai szempontokból.

Közjogi szempontból a különállás egy kiváltságos nemzeti egyház jellegével ruházná fel a román püspökségeket, minek törvényeinkben éppen semmi alapja nincs. Tagadása volna a különállás a főkegyúri jog egyetemleges érvényesülésének, amennyiben eddigelé nem ismert sorompókat állítana fel a kath. egyháztartományok közt.

Politikai szempontból a különállás az érdekkörök újabb szétDarabolását jelenti, holott az unió legbecsesebb politikai hatásának éppen abban kell nyilvánulnia, hogy a vallási téren egyesült

⁵ Hercegprimás.

különböző nemzetiségeket a magyar állameszme bonthatatlan egységében is szorosabb kapcsolattal fűzze egymáshoz.

A román püspököknek külön autonomia engedélyezésére vonatkozó kérelme, az előadottak után, teljesíthetetlen. Ami méltányos figyelembevétel érdemel az az, hogy a gör. katolikusoknak lehetnek s vannak is a latinoktól eltérő egyes berendezései, amelyek az országos autonomia szervezésekor bizonyára tekintetbe veendőek.

Mihályi érsek irata azt az aggodalmat akarja kifejezni, hogy a görögök specifikus intézményei nem fognának a kongressuson respectáltatni. Alapítja pedig ezen aggodalmát az 1895. évi nov. 29. lf. elhatározás azon kitételére, hogy az 1870. évi munkálattal az új kongressuson a „róm.” kath. egyház szervezetének szemelött tartása mellett lesz átdolgozandó.

Az érsek úr a „római” jelző által kizártnak, mellőzöttnek véli a „görög” egyház jogait, specialis szokásait stb. Czáfolatul elegendő rámutatni e szójátékra, mely komoly érv gyanánt annál kevésbé vehető, mivel ismeretes, hogy a rom. kath. egyház genericus fogalom, mely alá a különböző szertartások – latin, görög, örmény stb. – mint specicsenek tartoznak. Avagy az érsek úr nem vallja magát római katolikusnak? a görögök egyesülése nem a róm. kath. egyházzal történt? Az unió okmány a szent római egyházat említi, amint nem is említhetett mást, a római egyházzal értett pápa levén az egész kath. egyház feje.

Ami pedig a kérdés érdemét illeti, már az 1870. kongressus a legmesszebb menő figyelmet és készséget tanúsította a görögökkel szemben. Kétséget nem szenvedhet, hogy a második kongressus hasonló nyomokon fog járni. A gör. katolikusoktól maguktól függ, hogy speciális érdekeiket ott érvényesítsék.

Az eddigiek után kétségtelen, hogy a román püspökök különállása elítélendő; hogy ő felségétől semmi nemű oly nyilatkozat nem kérelmezhető, amely e különállásnak akárcsak hallgatólagos elismerésére, batorítására engedhetne következtetést.

Más oldalról amidőn indokoltnak mutatkozik oly lf. elhatározás kieszközlése, amely nem hagyhat fenn kétséget az iránt, hogy a románok különállását az apostoli király nem helyesli, nem látszik alkalmasnak ez időszertint a kongressusi választások megejtésének erőszakolást szorgalmazása a románok körében. Nem pedig azért, mivel

1. Az erőszakolás szemben találja magát a felbiztatott román közvéleménnyel, s conflictusra vezetne egyrészt a korona és kormány, másrészt a románok közt, aminek most sem haszna, sem czélszerűsége nem indokolt.

2. De idő előtti az erőszakolás azért is, mivel ma még bizonytalan a II. szervező kongressus munkálkodásának sikere. Ha maga a congressus nem vezet eredményre, teljesen felesleges a románok felzaklatása.

Ehhez képest a román püspökök memorandumuma oly lf. elhatározási szervezettel volna Ő Felségéhez terjesztendő, hogy azt illetékes tárgyalás végett magához a kongressushoz leküldeni méltóztassék, felhíván utóbbi a primás útján, hogy a román püspökök beadványával szemben elfoglalt álláspontját a munkálattal együtt annak idején terjessze fel. Egy ily értelmű lf. elhatározás megfelelné a fentjelzett két szempontnak.

Mielőtt azonban ily irányú felterjesztés intéztnék Ő Felségéhez, kikérendő volna a hgprimás, vagy ha Minister Úr Ő Excellentiája helyesnek véli, egyben a püspöki karnak is a véleménye oly czélből, hogy az a felség felterjesztéshez csatolható legyen. Annnyival indokoltabb e megkeresés, mivel a primás van megbízva a kongressus vezetésével. Másrészt Mihályi érsek éppen az „egyházi önállóságára” helyezi a fősúlyt.

Van szerencsém a vonatkozó előadói tervezetet bemutatni:

A bíb. hg. primásnak

Mihályi Viktor gyulafehérvári és fogarasi érsek, metropolita a maga és érseki tartománya püspökeinek nevében % a. visszakérőleg tiszteletteljesen csatolt felterjesztésében az iránt

esedezik Ő Csász. és Apostoli kir. Felségéhez, hogy az érseki tartomány részére külön önkormányzatot méltóztatnék engedélyezni.

Mielőtt az érsek úr beadványát, saját álláspontom kifejtése mellett legfelsőbb helyre felterjesztem, tekintettel az ügy természetére, valamint azon körülményre, hogy az érsek úr előadott kérelmét az érseki tartomány önállóságára alapítja, melyet szerinte a tartomány még az úgynevezett különvonatkozású ügyekben sem adhat fel, sem pedig saját szervezetén kívül álló más egyházi testület joghatóságát egyházi téren el nem fogadhatja, ami pedig – az érsek úr felfogásához képest bekövetkeznék, ha a tartomány az országos szervező kongresszusban közreműködne.

Van szerencsém a vonatkozó felterjesztést az érsek úr kísérőlevelével együtt, oly tiszteletteljes kérelemmel Czímhez származtatni, hogy az ügyre vonatkozó nagybecsű nézetét velem közölni méltóztassék.

Bpest 97 VI. 11.

Várady.

Egészen helyeslem.

Csupán azt jegyzem meg, hogy a primással azonnal mihelyt lehet, közölje Várady úr a vélelmet rövid úton, mert szeretném, ha beleegyeznék abba, a mit akarunk t. i. hogy leküldessék a congressushoz. A püspökök véleménye semmi esetre se kérdések általunk. Igen fontos, hogy a primás úgy véleményezzen, mint mi akarjuk.

A ministertanács 1897. sept. 15-én elfogadta azt, hogy ez közöltessék a primással.

Elvileg helyesli, hogy a congressushoz küldessék. Az átiratot azonnal kérem aláírás végett elem terjeszteni.

IX. 15.

W[lassics].

D

1897 szept. 15

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter bejelentése a gyulafehérvári gör. kat. érsek által a gör. kat. külön autonómia tárgyában felterjesztett felségfolyamodványról

MT 1897: XXXV/3.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előadván, hogy Mihályi Viktor gyulafehérvári görög kath. érsek Ő Felségéhez folyamodást nyújtott be a görög katolikusok részére külön egyházi autonómiának engedélyezése iránt, ismerteti ez ügyben saját maga részéről elfoglalt álláspontját és egyúttal bejelenti, hogy a szóban levő felségfolyamodásra nézve mindenekelőtt a herceg-prímást szándékozik nyilatkozatra felszólítani.

Tudomásul vétetik.

95.

Iratok a századvégi agrármunkás-mozgalmak nemzetiségi vonatkozásairól¹

A

1897 júl. 1

A szlovák munkássajtó felhívása a szlovák aratómunkásokhoz az alföldi agrármunkásság bérmozgalmainak támogatása ügyében²

N. D., 1897, 3. sz.

Az alföldi mezőgazdasági munkásság mozgalma nagy ijedelmet okoz minden olyan uraságnak, akinek nem tiszta a lelkiismerete. A parasztproletár már elérkezett arra a pontra, hogy önmagában megbecsülje az emberi méltóságot, és követeli elnyomóitól, hogy helyzetét megjavítsák, mert szent igaz, nem lehet annál nagyobb szégyen a világon, minthogy Magyarországon, éppen azokon a vidékeken, ahol a legtöbb gabona terem, éhezzenek az a munkásság, amely ezt a földet megművelni kénytelen. Ilyen fenekestől felfordult helyzetet teremtett a nagytőke: aki a ruhát és a cipőt készíti, majdhogy mezítláb és mezítelenül nem jár, aki a palotákat építi, odúban lakik, és akik a termőföldet megművelik az emberiség számára, azoknak nincs mit enniük.

Ahelyett, hogy a kizsákmányoló uraságok beismernék a munkásság ellen elkövetett sérelmeket, és bérüket megjavítanák, a kormányt és a törvényhozótestületet hívják segítségül.

A kormány, ez a gondos anyja gyermekeinek (csak hogy nem mindegyiknek!) nyomban a legnagyobb készséggel igyekszik szorult helyzetükön segíteni, mégpedig úgy, hogy katonaságot és csendőrséget küld a fenyegetett vidékekre. Ausztriából és a szlovák földről leszerződik elég öntudatra nem ébredt ember, akiket az Alföldre lehet küldeni, sőt mi több, amint ezt Erdély igazságügyminiszter tervezi, a legveszedelmesebb börtöntöltelékeket fogja felhasználni arra, hogy az aratási munkákat velük végeztessék, amennyiben a hazai munkások nem hajlandók éhbérért dolgozni.

Mezőhegyesen megszerveztek valamilyen központi tartalékcsoportot, amely munkásokból és talán még fegyencekből is áll, hogy ezeket szükség esetén mindjárt arra a helyre küldhessék, amelyet a parasztnép sztrájkja veszélyeztethetne.

¹ Az agrármozgalmak már kezdettől, a kilencvenes évek elejétől (Battonya, 1891) bevonták az osztályharcát vívó agrárproletariátus soraiba a nemzetiségi szegényparasztságot is. Az alföldi földmunkás-mozgalmak nemzetiségi vonatkozásai a sorozatos aratósztrájkok évében, 1897 nyarán növekedtek meg, amikor egész sor helységben a magyar aratómunkásokkal esvűtt, majd ezektől függetlenül is, felveszik a bérharcot a nemzetiségi mezőgazdasági idénymunkások is (vö. Simon Péter: A századforduló földmunkás- és szegényparaszt mozgalmi 1891–1907. Bp., 1953. 36 és kk. 1.) A nemzetiségi agrármozgalmak jelentkezését a polgári nemzetiségi pártok barátságosan fogadta. Ebben a felfogásban a konzervatív nacionalista „*Národnie Noviny*” és a radikális „*Zastava*” egvaránt osztozik. – A nemzetiségi agrárproletariátus korai szervezkedésének lendületet ad a Várkonyi-féle – kispolgári kinövésű ellenére pozitív – ún. független agrárszocialista mozgalom szerb sajtókísérlete, az adai „*Zemljodelac*”, amelyet a körülötte tömörülő szervezetlenség miatt hónapokon belül elnémit az agrármunkásmozgalmak és az országos méreteket öltő éhínség következtében rendkívüli rendszeti eszközökhöz nyúló kormányzat. Ezek következményeit mind az agrár-, mind a szervezett munkásmozgalom vonatkozásában szembetűnően érzékelteti a szlovák munkássajtó századvégi mozgalmi beszámolója. – Az iratok sorában a magyar-nemzetiségi földmunkás szolidaritás szép példáját nyújtja a „*Földművelő*” elvi megállapítása a nemzetiségi egyenjogúságról, valamint a „*Zemljodelac*” szerb agrárszocialista lap közös szerb-magyar sajtóbizottsága. (Itt említjük a *Volksstimme* hasábjain a szlovák mezőgazdasági idénymunkásokhoz intézett 1897. júl. 16-i felhívást is, amely újabb példája az agrármunkásmozgalom elterjedésének a nemzetiségek körében, l. A magyarországi szociáldemokrata párt felhívása a szlovák proletariátushoz, közli: *MMVD* II. 464–65. 1.)

² A közlemény eredeti címe: *Prehl'ad*. – Szemle.

Nekünk mindebben leginkább az fáj, hogy éppen az öntudatra nem ébredt szlovák nép az, amely a „kapitalisztikus” elképzelések szerinti hazug ígéretek horgára akadt, és így saját munkájával hozzájárult ahhoz, hogy az alföldi munkások már amúgy is nyomorúságos életét tönkretegyje. Magyarázatul meg kell jegyeznünk, hogy a munkások bére napi 70 krajcár kora hajnaltól késő éjszakáig tartó munka mellett, és évi átlagos munkabére 126 aranyforint.

Ilyenmódon könnyen kiszámíthatja bárki, hogy milyen „jólét” uralkodik ezek között az emberek között. Nem kell ahhoz semmiféle „agitátor”, aki nyugtalanságot terjesszen a nép között – mint azt az urak világgá kürtölik: a *legjobb agitátor* és lázító az *éhség*, ezt pedig nem lehet semmiféle *paragrafusokkal*, sem pedig puskákkal és kordonnal, de még börtönlakattal sem kiirtani. A „mágnások” felsőházában a legutóbbi ülésen Szapáry István gróf ezt kiáltotta a terembe: „*Csak zárják be ezeket a gonosztevőket* (ezeken a szociáldemokratákat értette), *akik a munkásságot elégedetlenségre lázítják!*” Mi erre azt kiáltjuk oda: „Éljen gróf úr! Igaza van, csak bezárni a semmirekellőket, akik mindezeknek okai; a nyomornak, az éhségnek és a mezei munkások elnyomatásának – de ezek nem a szociáldemokraták lesznek, hanem az önköz hasonló henyék és ingyenélők.” Olvasóinkhoz pedig azzal a kéréssel fordulunk: *a szlovák népből egyetlen ember se adja magát arra, hogy az Alföldre aratásra leszerződjen; legalább ezzel is segítünk sorstestvéreinken a rabszolgakenyérért vívott nehéz harcukban. Több helyen már eddig is sikerült mezei munkás testvéreinknek keresetüket megjavítaniok.*

B

1897 júl. 7

A „*Národnie Noviny*” közleménye az alföldi agrárproletariátus mozgalmáról¹

Nár. Nov., 1897, 152. sz.

Évek óta mondjuk már, hogy az országnak súlyos betegségbe kell esnie, mert egészségtelenül él. Nem tiszta levegőt szív, hanem miazmás rothadást, nem táplálkozik egészséges étellel, hanem különféle mákonyos és kokainos bódítószereket szed – nem tiszta vizet vagy egészséges bort, hanem holmi pocsolyák vizét issza, snapszokat és gyári szennyvizet. Még csak két dolgot nem tudunk: *milyen lesz a betegség, és a test melyik részén fog jelentkezni?* Mi csak a hideglázat állapítottuk meg, amely az országot leli, és amely egy akut betegség kitörését készíti elő. Ez a hideglelés láz az a kíméletlen, gyakran az örülségre, de majdnem mindig ostobaságra emlékeztető erőlködés, hogy *ötmillió magába nyeljen tizenegy milliót*. Ez ennek a láznak egyedüli, igaz, csalhatatlan diagnózisa, és csak az oktan ember nem tudja megmagyarázni a rosszullet összes szimp-tomáit, ebből a „magyarosítási hideglelésből”.

A betegség éppen azon a helyen tört ki, ahol a kitörését legkevésbé várták: az Alföldön, mégpedig földmunkás-sztrájk alakjában. Elkendőzték, szépítették, cáfolták és titkolták, de ma már bizonyos, hogy a sztrájk minden aggodalmat és várakozást felülmúló méreteket öltött. A válság beállt. Jász-Nagy-Kun-Szolnok már a sztrájk tüzeiben ég, amelynél már a mezőgazdasági munkásság forrongó indulata is kezd megmutatkozni. Jászdózsáról elmentek az összes munkások, cserbenhagyták az aratást. Szolnokon katonai szuronyok árnyékában aratnak – el tudjuk képzelni, milyen haszna lehet a birtokosnak ilyen karhatalommal végzett aratás mellett. Cibakházán valóságos lázadás tört ki: a kaszákat a kaszanyelek végére tűzték. Pestről egész ezredet küldtek oda, hogy lecsendesítsék a népharag viharzó hullámain. Kaposvárról olyan hírek jöttek, hogy ott már vér is folyt, mégpedig szlovák vér. A toponári gazdaságba szlovák aratókat hajtottak ki, hogy a sztrájkoló alföldieket sarokba szorítsák. Ez volt a kormány manővere

¹ A közlemény eredeti címe: *Udrela, kde nečakali*. – Ott tört ki, ahol nem várták.

szlovák csonttal, hússal, de a szlovák munkásokat, akiket a szabadulás horgonyául szántak, olyan rosszul táplálták és gondozták, hogy ezek is csatlakoztak a sztrájkolókhöz. A csendőrök kettőt közülük agyonlőttek, és nagyon sokukat megsebesítettek – a magyarosító rendszer és a kormány atyai előrelátásának nagyobb dicsőségére. Egyáltalán az „ultima ratio” – a csendőrpuska. Magyarországon mindent ezzel a gyógyírral gyógyítanak. Nálunk a csendőr a közigazgatási és politikai bölcsesség kvintesszenciája. A zsendár a magyaron² bálványimádók fétise.

Továbbá: S.-Tornya-Pusztán a Jurenyák-féle birtokon 72 orosházi munkás abbahagyta az aratást. Lajos-Szénáson gróf Berchtoldnál 97 aratópár megtagadta az aratási munkát. Károlyi Gyula birtokára néhány száz aratónak kellett volna mennie, és nem ment egy lélek sem. Csákó község kisbirtokosai nem tudnak munkást kapni öt forintért és ellátásért sem. Szabadkán az aratók fele sztrájkol. Nem jól állnak a dolgok a Bácskában sem, mert ott a sztrájkszellemet még a szerb lakosságnak a magyarok iránti ellenszenvé is fokozta.

Íme – a magyarosítás gyümölcsei! Elkerülhetetlen következménye a nemzeti elnyomásnak és a nemzetiségek megcsúfolásának. Eredményei a szolgabírói és csendőri politikának, amely csak egy feladatot ismer: hogy elnyomja és nemzetiségéből kivetkőztesse a lakosságot mind a hivatalokban, mind az életben, az iskolában és az egyházi életben.

Ez a hideglelős láz kitörése, amit mi annak az erőlködésnek tartunk, hogy ötmillió ember felhabzsoljon tizenegymilliót. Ez a nemzetfaló telhetetlenség ott is üti-veri az ország nyomorult testét, ahol cselekedni nem mer.

A Tompa körüli tanyákon ötszáz munkás kaszára kapott, és Szabadkára vonult, hogy lerombolják a várost és a városházát, a városkapitányt pedig megöljék. Csak két zászlóalj katonaság jelenléte volt képes elhárítani a vést. No dehát a város pánikban is van és ostromállapotban, az utcákon őrszemek cirkálnak, mintha maga a tatár állana a városkapuk előtt.

Ezek azután a szép liberális és polgáriusult aratások! És ez még csak a kezdet, még csak a próba; az agrárszocializmus most még csak tréfálkozik, és edzi izmait a következő évre.

No és [vajjon] a katonaság arra való, hogy a népet munkára kényszerítse? Szörnyű dolog ez, és lesz ez még szörnyűbb is. A kormánynak azonban csak a szlovák falvak magyarosítására van gondja, meg más hasonló allotriára!³ Hogy hol mindenütt fog még kirobbanni ez a magyarosító hideglelésből támadt betegség, hol fog még ez a hideglelős láz fájdalmas sebekben kiütközni, hol mindenütt fog még csapásokat mérni – nem tudjuk és nem tudhatjuk. *Ez az idegen számlára vezetett hazafiaskodás már a derűs lelkű magyar népet is megrontotta*, és az Internacionálé karmaiba kergette! A magyar munkások azt kiabálják: nekünk nincs hazánk, ismerni se akarjuk! – És ez olyan időkben történik, mikor a hazafiaskodás készpénzzel fizet. Hja, ha egyszer mindent a pocak növelésére, a szinekúrákra és a jutalmakra tettek fel, ahol az áruló tanítókat ötvenesekkel jutalmazták a gyermekek lelki fertőzéséért, vagy az anyakönyvekkel üzőtt aljas Júdásárulásért, ha már a papokat is százasokkal demoralizálják, ott azután már nincsenek határok, és mindent túlfizetni és megvesztegetni, hamisítani és anyagi előnyökkel elnémítani – ehhez bizony nem elég sem a magyar állam kincstára, de még az egész világ összes nábobjainak gazdagsága sem. Ha a nép látja, hogy mi történik odafenn, az irigység martalékává lesz, és az irigység bizony rettenetes szenvedély olyan tömegnél, amely nem értékeli a tisztességet és a becsületet, az eszmei jószándékot, a vallást, a nemes érzületet és becsületességet.

² *Értsd:* asszimiláns.

³ Lényegtelen dolog, ostobaság.

C

1897 júl. 9

A magyar agrárszocialista sajtó híradása a román földmunkások és a csendőrség között Ugrán történt összeütközésről¹

Földm., 1897, 28. sz.

Schwarcz Ferencz, Ugra helységben a számvevő, megfogadott Nagy-Patak községből 18 férfit és 6 nőt 16 fit havi bér, 2% véka búza, 4 kiló szalonna, 4 liter főzelék, 4 liter pálinka, 2 kiló sóért. A szerződést oly gazul állították ki részükre – minthogy ők írni nem tudnak – hogy majd csak az öt hónap leteltével fizetik ki őket, és addig pénzt nem is látnak a 2 fit foglalónál többet.

Ők ezt nem tudták szegények, mivel a jegyzőjük olvasta fel nekik a szerződést, azt azonban nem mondotta, hogy őket nem minden hónap utolján fizetik ki; ők pedig azt hitték, hogy úgy fog történni. Persze megcsalódtak.

Mikor ugyanis az első hónapot kitöltötték, kérték a fizetést, de bizony nem kaptak. S mivel dolgozni csak azután akartak: bekísérték őket a szolgabíró elé azon váddal, hogy nem akarnak dolgozni. Ők ugyan a szolgabíró előtt is kijelentették, hogy addig nem dolgozhatnak, míg pénzt nem kapnak, hogy legalább családjuk részére küldhessenek haza, hogy éhen ne pusztuljanak. Utóbb már csak felét kérték annak a mire megdolgoztak, de azt sem kapták. Végre már annyira voltak, hogy csak 3 frtot adjanak hát mindegyikeknek, de hiába volt minden: nem adtak.

Sőt a szolgabíró a helyett, hogy a dolgot meggondolta volna, a csendőröknek azon kemény, parancsot adta ki, hogy hajtsák az oláhokat a munka helyére és ha nem akarnak dolgozni, használják a fegyvert; és szemtanúnak két előjárói közeg volt kiküldve.

Midőn kiértek a munka helyére: levett kalappal kérték a szegény munkások a csendőröket, hogy ne bántsák őket, ők örömmel dolgoznak, csak adjon nekik a zsidó valamennyi pénzt, hogy a családjuknak küldhessenek haza. De ezek az állatbőrbe bűjt állatok rá sem hallgattak, hanem kardot rántottak és összevagdalták úgyannyira szegény oláhokat, hogy kettőt azonnal Nagyváradra kellett a kórházba szállítani, kikről az orvosok azt állítják, hogy meg hal mind a kettő; a többi pedig munkaképtelenné lett.

Ilyen a mai társadalom szereplőinek a működése, még a vadak sem követnek el ilyesmit, a mit Magyarországon a szolgabírók és azoknak közegei. Node az ő műveltségük ilyen, mely hogy meddig tart, az csak a néptől függ.

D

1897 okt. 8

Az Adán megjelenő „Zemljodelac” szerb agrárszocialista lap előfizetési felhívása¹

Földm., 1897, 41. sz.

Szeretett testvérek, elvtársak! A független szocializmus mindenkinek, minden nemzetiségnek önrendelkezési jogot akar biztosítani. Hogy benneteket ettől elterelhessenek és a rebakos szélhámosok már meg, hogy a népuralom (Szociáldemokrácia) ürügye alatt nyergelhessenek

¹ A közlemény címe: *Az oláh munkások fizetése.*

¹ A közlemény címe: *Szerb testvéreinkhez!* (Részletét közli: *MMVD* II. 484–85. l.) – Mind a Földművelőben, mind pedig szerb testvérlapjában, a *Zemljodelac*-ban – utóbbi a lappal kapcsolatos levéltári iratból is kitűnik – erős anarchista jelleg jelentkezik.

meg benneteket, azért azt ígérik, hogy majd ők csinálnak nektek lapot Budapesten. Utasítsátok vissza a szemérmetlen toladóknak e félrevezetési szándékból tett ígéretüket már csak azért is, hogy a hátuk mögött a zsarnoki durvaságairól híres kormány áll és támogassátok az Adán megjelenő lapot, melyet az adai szeretett testvéreink fognak kiadni s melynek megindításáról hozzánk a következő levelet küldöttek be:

A szerb lap megindul.

Tisztelt szerb testvérek! Tudósítom önöket, hogy a Czegléden követelt szerb munkáslap megindul október hó 15-én, mely a független szocializmus zászlóját lengeti. Azért is kérem önök becses figyelmét az idő rövidege miatt az előfizetést szíveskedjenek hozzám Adára beküldeni, hogy megtudhassam hova és mennyit küldhetek. A lap Adán fog szerkesztetni és kinyomatni, honnan minden elvtársnak el fogom küldeni. Egyes példányok ára egy évre házhoz küldve 3 frt. Csomagos megrendeléseknél 1 frt 90 kr., ha legalább is 65 darabot rendelnek.

Eltársak! testvérek! Fölhívom önök figyelmét; jól meggondolják micsoda úton haladnak, és milyen elvet vallanak, én tudom az önök elvét, mert szívem az önökével együtt ver: a mi elvünk az igazság, a melyet független szocializmusnak neveznek, a mely elv elvet magától mindm önkénykedő uralmat, vagyis a „demokrácia” szót, mert mi az uralomnélküliséget és a munkaegyenlőséget akarjuk létrehozni, azért is mi nem akarjuk, hogy ember ember fölött uralkodjon. Aki urunk akar lenni, legyen az szolgánk, hogy az egész nép rendezkedjék fölötte.

Azért is most kijelentem, hogy vannak Budapesten kormány szocialista vezérek, akik ugyan is szociáldemokratáknak nevezik magokat, kik a legnagyobb színeskedésekkel az elvtársakat félre akarják vezetni. Most is több helyről az elvtársaktól levelet kaptam, hogy a szociáldemokrata vezérektől röpiratot kaptak, hogy a szerb lapot megindítják, csak meg kell rendelni.

Eltársak, fölhívom önöket, hogy ha föl nem akarnak ülni ezen toladóknak, csak utasítsák vissza mindennemű fölhívásukat, mert mi szerb testvérek, ezen ügyben nem bíztuk meg őket. Tehát őrizkedjünk mindenféle szociáldemokráciától, avagy szociáldemokrata újságoktól, – mert jól értjük meg, hogy a mi elvünk, független szocializmus és ily elvű fog lenni a lapunk is, a mi az elnyomott emberiséget fel fogja szabadítani.

Miután a czeglédi kongresszus megbízott a szerb lap szerkesztésével, én azt az adai értekezleten el is fogadtam, a hol 10 bizottsági tagot választottak, kik engem és a lapot ellenőriznek és minden évnegyedben a lap ügyében számvizsgálatot és kimutatást tesznek, úgyszintén minden kongresszuson. A nép ellenesetekben szabadon, tetszésére való szerkesztőt vagy 10 tagú bizottságot választhat. Éljen a független szocializmus!

Eltársi üdvözlettel:
Radujkov Mita
felelős szerkesztő

A lapbizottsági tagok:

Mrgyanov Joczó, Mrgyanov Áron, Beslin Laza,
Siacski Gyura, Diczkov Mladen, Lukács Sándor,
Balogh János, Antal József, Szollár János, Lóczi
Miklós.

E

1898 febr. 6

A szerb radikális sajtó támadása a szerb agrárszocialista mozgalom és sajtója ellen¹

Z., 1898, 19. sz.

Magyarország egyes vármegyéiben már vér folyt a „szocializmus” miatt. Szabolcs megyében ma ezért folyik a vér, és kétségtelen, hogy sok más megyében majd később történik ugyanez.

Sok földműves kérdi tőlünk: Mit cselekedjünk? S ha nem is kérdezik, akkor is kötelességünk erről világosan és a nyilvánosság előtt szólni.

A szocializmus kétségkívül igen nemes elv. A szocializmus utat és módot keres, hogy miképpen juthatna minden ember, minden munkás teljes, csorbítatlan keresetéhez. És a szocializmus úgy véli, hogy ez legkönnyebben akkor volna elérhető, ha minden föld, minden gyár, s az egész ipar az állam kezébe kerülne.

Természetesen a szocialisták nem gondolnak arra, hogy az állam ezt eltulajdonítással kezdje, Ők azt óhajtják, hogy az állam az egyesektől mindazt megvásárolja, amit fentebb említettünk, s amelyek miatt a munkások ma nem kaphatják meg minden esetben a teljes keresetüket.

Hogyan lehetne mindezt elérni, erről hosszadalmas lenne beszélni. Elég legyen csupán annyi: a szocializmus megvalósítása érdekében igazságos, lelkiismeretes állami közigazgatásra van szükség. Az embereknek öntudatos, rokonszenves egyéneknek kellene lenniök. A közös munkához fejlett előfeltételekkel kellene rendelkezniük. Senkisémet tudja azonban, hogy mi fog történni. A társadalom fejlődik, halad. Mi sem utasíthatjuk el a szocializmust; lehet, hogy ez lesz a jövő gyermeke. A szocializmus tudomány, amelynek művelésén sok nemes érzésű, képzett és okos ember dolgozott.

De az, amit Magyarországon a szegény földmunkások között látunk, az nem szocializmus. Azok, akik magukat szocialistáknak vallják, például *földet akarnak osztani*, amit a szocializmus a legnagyobb hibának hirdet. Mondottuk már, hogy a szocializmus nem engedné meg, hogy a föld valakié is legyen.

Azok, akik ma szocialistáknak nevezik magukat, szegényei a szocializmusnak. Zavaros, felkészületlen emberek vezették őket. A magyarországi földosztó szocialisták vezetője Várkonyi. Ő szerkeszti a „Földművelő” című magyar lapot, ő okozott fölfordulást és zavart a magyar földművelők között, akik ma forronganak, és semmiségért pusztulnak.

Nálunk szerbeknél akadt egy Radujkov Mita, aki kiadta a „Zemljodelac” című lapot, amelyben lefordítja Várkonyi lapjának a cikkeit. Lehet, hogy Radujkov jó ember, de higgye el nekünk, nem erre született. Ha Radujkov Mita kezét a szívére tenné, el kellene ismernie, hogy nem tudja mi a szocializmus, nem tudja, hogy Várkonyi merre megy, mit akar és mi lesz. Aki elolvassa a „Zemljodelac” legutóbbi 5. számában a „felelős szerkesztőség” üzeneteit, maga is látja, hogy ez így van. Az emberek írnak neki, és kérdik, hogy mi a szocializmus, mit tartanak róla, és mint vélekedjenek erről, ő pedig nem tud nekik választ adni.

Nem szép, nem helyes ködben járni, és másokat maga után vonni. Mi felszólítjuk Radujkov Mitát, hogy ocsúdjon fel. Ne vezesse a mi népünket oda, ahova a magyar „szocialisták” már elvezették a maguk népét. A mi népünket is figyelmeztetjük, hogy vigyázzon... Mi tudjuk, hogy a nép kétségek között és nehezen él, s azt is tudjuk, hogy mindennek másképpen kellene lennie. Azt is, hogy erővel sok mindent lehet tenni, de higgyétek el: Erőszakkal a gazdasági kérdések semmiképp sem oldhatók meg...

Emlékezzetek Oszmán pasa esetére, aki két községben megparancsolta, hogy azonnal kezdjék meg a községháza építését. Az egyikben megkezdték, mert korábban beszerezték már a

¹ A közlemény eredeti címe: *Socijalizam. – Szocializmus.*

habarcsot, a téglákat, és voltak mestereik. A másik községben Oszman szolgái a falu lakosságának felét agyonverték, de mégsem kezdhették meg a munkát, mert nem volt meszüik és téglájuk.

Nehéz megvárni, de nem lehet erőszakolni, hogy a kis csirke idő előtt bújjék ki a tojásból. Eltörhetitek a tojás héját erőszakkal, akkor csak romboltatok, de sehogysem jutottatok eredményre.

Tomić Jása nemrég írt erről a kérdéstről egy röpiratot: „A földművelők szegénysége Magyarországon” címmel. És ebben bebizonyítja, hogy a szegénység, a szegények tömege önmagában nem elég egy új rend megalapításához. Régi könyveink bizonyítják, hogy a szegénység századok óta pusztult, szenvedett, de semmi újat sem tudott teremteni, amíg ennek a feltételei nem voltak meg, és nem voltak meg hozzá a téglák, amelyekről beszéltünk.

Legyünk tehát meggondoltak és elővigyázatosak. Ne menjünk medvevadászatra, mert ilyenek manapság már nincsenek erdeinkben, s még nyulat sem lövünk.

Lám, a budapesti gyárak szocialista munkásai gyűlést tartottak, és kijelentették, hogy nem helyeslik azt, amit a földművesek Szabolcsban csinálnak. Az igazi szocialisták fel akarják a világ népét szabadítani s nem akarják félrevezetni, de ennek érdekében a békés utat választják, és nem a felforgatást.

És most csak menjen a mi népünk Várkonyi után, akit Radujkov követ. Tőlünk mindenki tetszése szerint mehet, de azoknak, akik szavunkra hallgatnak, ezt mondjuk: Gondolkodjatok, ne menjetek mint libák a ködben. Nem lehet örökké élni, de nem helyes bolond társaságban céltalanul elveszíteni a fejünket, még ha a nép körében ezzel csődületet is okozunk.

Talán nálunk is akadnak férfiak, akik tudják, miként ragadják meg azt, ami szükséges.

A mi népünk barátai hosszú és elmélyült gondolkodás után a „földművesszövetkezetekben” látják jelenleg a menedéket, ahol a nép munkahelyet és segílyt talál. Valamennyien ebbe az irányba haladjunk, dolgozzunk teljes erővel, és könnyebben tudjuk majd bevárni a jobb időt. Még egyszer gondoljátok meg: Erőszakkal nem lehet új társadalmi-gazdasági rendet alkotni.

Akinek füle van, hallja meg, elég számára ennyi is.

F

1898 febr. 8

Perczel Dezső¹ belügyminiszter előterjesztése az országban jelentkező agrárszocialista mozgalmak ellen hozandó rendészeti intézkedések tárgyában

MT 1898: VI/19.

A belügyminister úr előterjesztést téven az országban mutatkozó socialistikus mozgalomról, előadja, hogy ez a mozgalom immár valóban veszélyes alakot öltött.

Ez a mozgalom Magyarországon egészen eltérő jellegű attól, mint a hogy a szocializmus Nyugateurópában jelentkezik. Magyarországon tisztán a föld felosztására irányuló communisticus mozgalom, melyet lelketlen izgatók felhasználva a nép földszomját, szítanak. A talajt ezen izgatók számára előkészítették régebben a szélsőbalpártnak, újabban a néppártnak minden tekintély lerontására irányzott izgatásai. Jelenleg a mozgalom már egységesen szervezve van s a rendőrség mintegy 32 egyént ismer, kik a mozgalmat vezetik, s kik az ország legszegényebb osztályú lakóitól a mozgalom szervezésére fizetett járulékok czímén évenként körülbelül $\frac{1}{4}$ millió forintot zsarolnak. A Mándokon, Királyhelmezen és még egy-két más helyen mutatkozó jelenségek arra engednek következtetést, hogy a mozgalomnak valamely erőszakos módon

¹ Perczel Dezső (1848–1913) szabadelvű politikus; 1895–99 között belügyminiszter, 1899-ben a képviselőház elnöke.

kitörése készülöben van s úgylátszik, hogy a mozgalom vezetői, tartva attól, hogy a munkás törvény életbelépése után rájuk nézve a helyzet nehezebbé fog válni, be nem várva a mezei munkálatok megkezdését, a mozgalom kitörését siettetni akarják.

A belügyminister úr elrendelte, hogy a leginkább veszélyeztetett helyeken ideiglenes csendőrségi különítvények állíttassanak fel s katonai erő is készletben legyen.

A közbiztonság érdekében a csendőrség szaporítandó lévén: az előadó minister úr a folyó évi január 19-én kelt ministertanácsi határozatban nyert felhatalmazással élve, rendelkezett, hogy azon szaporítás, mely az 1898. évi állami költségvetésbe fel van véve, azonnal folyamatba vétessék; de szükséges volna, hogy még azonfelül a csendőrség létszáma már most további 200 fővel szaporíttassék.

Mínthogy a gyülekezési jog tárgyában 1875-ben kiadott belügyministeri rendelet semmiféle büntető sanctiót nem tartalmaz arra az esetre, ha a gyűlés az engedély megtagadása daczára megtartatik: – a belügyminister úr az ilyen cselekményt 15 napra terjedhető elzárással és 100 firtig terjedhető pénzbüntetéssel sújtható kihágásnak szándékozik minősíteni.

Az igazságügyminister úrral egyetértőleg intézkedések történnek, hogy a lázítók a leg-szigorúbban ellenőriztessenek és megbüntettessenek, s a lazítást tartalmazó sajtótermékek elko-boztassanak; azonkívül megteendők az előkészületek, hogy a személy- és vagyonbiztonság elleni vétségek és büntettek nézve szükség esetében a rögtönbírósi eljárás a veszélyeztetett vidékeken haladék nélkül életbeléptethető legyen.

Tudomásul vétetik s a belügyminister úr a veszélyeztetett közrend fentartása érdekében a legerélyesebb intézkedések megtételére felhivatik.

G

1898 febr. 16

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter bejelentése a miniszertanácsnak az ország egyes vidékein jelentkezett ínség ügyében kiküldött bizottság jelentéséről, 1 melléklettel

MT 1898: VII/14.

A földművelési minister úr bemutatja az 1.) alatt idecsatolt jelentését azon puhatólódzások eredményéről, melyeket a ministertanácsnak f. évi január hó 19-én kelt határozata folytán az ország egyes vidékein mutatkozó ínség konstatálása iránt elrendelt, – továbbá a 2.) alatt idecsatolt jelentését az ínség enyhítése érdekében tett intézkedéseiről.

A belügyminister úr az ínség enyhítése érdekében tett intézkedéseiről a 3.) alatt csatolt jelentést, a pénzügyminister úr pedig a 4.) alatt csatolt jelentést mutatja be.

Tudomásul vétetik.

Jelentés mellékelve.

Melléklet:

Jelentés az ország egyes vidékein mutatkozó ínségről

[Részlet, gépirásos másolat.]

Az ország egyes vidékein mutatkozó ínség constatálása iránt az 1898. évi január hó 19-diki ministertanács megbízásából a földművelésügyi minister által kiküldött tisztviselők szerzett tapasztalataikról a következőket jelentették:

Nyitra vármegyében:

A privigyei járáshoz tartozó *rudnói, bajmóczi, divéki, nedozseri, valaszka-bellai és handlovai* körjegyzőségek területén (ez utóbbi körjegyzőségben főleg Morovná községben) tényleg ínséget szenved a lakosság, amennyiben *körülbelül 2000 léleknek élelme nincsen és ha egy hét alatt nem jön segítség, – a mondott körjegyzőségnek lakossága az éhínségnek lesz kitéve.*

Nógrád megyében:

ínség nem tapasztaltatott...

... Torontál vármegyében:

általában véve olyan nagyfokú ínség, mint a milyen a hírlapokban közölve volt, – nincs, s legnagyobb részben csak a munkaképtelenek szorulnak segélyezésre.

Az ínség enyhítésére magán adakozásból befolyt 14000 frt. készpénz, különféle termények, ruhaneműek. Ez utóbbiak már mind kiosztattak, a készpénzből pedig szétosztott mintegy 5000 frt. úgy, hogy még rendelkezésre áll mintegy 9000 frt. a mely kiegészítést nyer a belügy-minister úr által utalványozott 1000 frttal.

Az ínség enyhítésére alakult megyei bizottság elhatározta, hogy egyelőre csakis a munkaképtelen családokat fogja segélyezni, míg a lakosság munkabíró részén az által fog segíteni, hogy őket munkával látja el, a mi a megyének, legnagyobb részén lehetségessé válik.

Legérezhetőbb a szükség a pancsovai járáshoz tartozó Bárányos és Borcsa községekben, hol a Duna áradása mindent elpusztított.

Sándoregyházán csak néhány keresetképtelen egyén szorul a segélyezésre.

Az alibunári járásban valódi ínség csak Szent-Mihály és Sándorfalva községben van, s itt is legfőképen azért, mert a lakosság munkát még nem talált.

A bánlaki járásban is hasonlók az állapotok. A hol a munkások keresetforrásra találnak, ott segélyezésre nincs szükség, ott azonban, hol munka nem kínálkozik, a lakosság szükségnek néz elébe.

A kiküldött, több szüségét szenvedő családot a saját hajlékában is felkeresett, de szoros értelemben vett éhező egyéneket sehol sem talált.

Temes vármegyében:

a múlt évi rossz termés daczára csak a búziási, dettai, verseczi, temes-kubini járás egyes községeinek lakossága szorul segélyezésre, ezeknek nagy részén már eddig is segítve lett az által, hogy magukban a községekben munkával láttattak el.

A legtöbb segélyre szoruló a dettai járásban van, mintegy 1500 lélek, kik közül 1200 munkaképes, 300 azonban segélyezendő keresetképtelen.

Vannak egyes községek, melyeknek munkaképes és tényleg segélyre szoruló lakosai a községben, vagy ennek környékén munkát nem találnak.

A temes-kubini járásban csak Székelykeve és Temessziget községek szorulnak segélyre, melyek közül az előbbi már államsegélyben részesült.

Bács-Bodrog vármegye:

legtöbb községében a munkaszerető lakosság, részben az aratási munkálatoknál, részben a tengeri munkálatainál megkereste a télire való élelmet, úgyhogy ha bár a múlt évi silány termések következtében több is a szűkölködő család, mint más években volt, sem most nincsenek ínséges egyének, sem pedig a jövőre nem aggasztó a helyzet, mert a nép a legtöbb helyen élelemmel és munkával el van látva. Egyes községekben, a hol az őszi búzavetések rovarkárok miatt szenvedtek, a tavasz beálltával aggasztó lehet a helyzet, ily község azonban kevés van.

Általában véve a lakosságnak az a része szenved inkább szükségét, a kik a szocialisticus eszméktől tévútra vezetve, a múlt évi aratási munkáknál túlzott követelésekkel állottak elő és későn, vagy egyáltalán nem állottak munkába.

A lakosság e részénél is a szükség nem oly nagymérvű, mint a mennyire azt maga a nép feltüntetni igyekszik.

Bihar vármegye:

egyik községeiben a lakosság tényleg ínséget szenved és segélyezésre szorul,

Így Derecske járásban fekvő Tépe községben 44 család, kik közül 20 ingyen étellel volna ellátandó, – 24 pedig terményben kiszolgáltatandó kölcsönrel volna segélyezendő.

Az ínség közvetlen oka a múlt évi rendkívüli silány termés.

A margittai járáshoz tartozó Csékteleken, Poklostelek, Papfalva és Közepes körjegyzőségek lakosai részére és pedig 108 család részére ingyen segély, 278 család részére pedig kölcsön étellel lenne kiosztandó.

E községeket tavaly többször érte árvíz, a lakosság közt malária is uralkodik, úgy hogy a segélyezés igen sürgős.

Vaskohi járásban a mely a vármegyének legínségesebb vidéke, – az ínséges családok száma 852, melyek teljesen vagyontalanok és ezért ingyen segélyben lennének részesítendők. A járás elszenvedésének oka az, hogy a nagyváradai püspökség 1888 óta beszüntette vasbányái működését, másrészt pedig a sertésvész a sertéseket, a métely a szarvasmarhákat, juhokat, kecskéket megtizedelte.

A belényesi járásban 460 család szorul ingyen segélyre.

A magyar-csekei járásban ingyen segélyben 333, kölcsönben pedig 671 család volna részesítendő.

A lenkei járásban 600 család volna segélyezendő.

A beéli járásban 280 család ingyen segélyben, 300 pedig csak kölcsönrel volna segélyezendő. Itt is a szarvasmarha, juh, kecske mételyben hull, a sertés pedig úgyszólván egészen kipusztult.

A vármegye többi járásaiban segélyezésre szoruló egyének alig vannak, s a lakosság részben utak készítésénél, melyre a vármegye több ezer forintot utalványozott ki, részint iparvállalatoknál, bányákban stb. elégséges munkát talál, azok pedig a kik segélyezésre szorulnak, segítséget az illetékes község részéről nyernek.

H

1898 márc. 10

Lobmayer István szegedi kir. főügyész jelentése Erdély Sándor igazságügyminiszternek a „Zemljodelac” Adán megjelenő agrárszocialista hetilap hatósági ellenőrzéséről és a lap ellen folyó sajtó-eljárásokról¹

Ig. Min. 1899 Rd 4/1.115 (16.384)

Királyi Főügyészség Szegeden.

947. szám.

fű. 1898.

Nagyméltóságú Igazságügyminister Úr!

Kegyelmes Uram!

Nagyméltóságod folyó hó 4-én kelt 13905 I. M. számú magas rendeletére van szerencsém mély tisztelettel jelenteni, hogy az Adán megjelenő „Zemlyodelac”² című szerb heti lap múlt

¹ A Zemljodelac elleni sorozatos sajtóeljárások egy része – mint az ügy egyes irataiból kitűnik – felmentéssel végződött, azonban 1898. márc. 26-án a szegedi törvényszék Radujkov Deme-

évi 4 és 5-ik² számaiban kiadott cikkek közlése által elkövetett izgatás vétségei miatt indított sajtópörben a vizsgálat befejeztetett, *a vádlevél beadatott s a tárgyalás folyó hó 26-ára kitűzetett;*² ez érdemben folyó hó 3-án és 8-án 849. és 919. fü. számok alatt jelentést tettem s az ügy fejleményét továbbra is figyelemmel kísérem.

A *nevezett heti lap gondos s állandó ellenőrzés alatt áll*² és pedig úgy Adán, megjelenése helyén, mint Szegeden, a kir. ügyészségnél, ugyanis: a 8835/898. I. M. II. számú magas rendelet megérkezése után múlt hó 13-án a rendelet közlése mellett haladéktalanul utasítottam a sajtóügyi vádhatósággal felruházott kir. ügyészségeket a szükséges intézkedések sürgős megtételére – a szegedi kir. ügyészség a „Zemlyodelacz”-ra vonatkozólag – más, a rendeletben megjelölt hivatalos személy híján – *Ada község bíróját kereste meg a sajtórendészeti köteles példánynak a postahivataltól tovább szállítás előtt átvétele s átnézése végett; ez az óta meg is történik, habár eddig nem kielégítő eredménnyel,*² a mennyiben a szegedi kir. ügyészség 2718/98. kü. számú jelentése szerint a bíró által láttamazott, s beküldött folyó évi 7-ik számban – a kir. ügyészség által másod sorban teljesített ellenőrzésnél – izgató közlemény találtatott (Iz szrbszki Klárija” „Szerb Kláriból” című cikk) s az eljárás folyamatba is tétetett.

Úgy látszik az adai bíró az izgató közlemény felismerésére kellő tájékozottsággal nem bír; utasítottam tehát a szegedi kir. ügyészt, hogy bizalmas jellegű megkeresésben az ellenőrzendő lappéldányok átnézésének módozatai s az izgató cikkek ismérvei iránt kellőleg tájékoztassa.

A mennyiben ezen intézkedés sem vezetne kellő eredményre, a „Zemlyodelacz” megjelenése napján hetenkint a szegedi kir. ügyészség egyik ügyészi tagja s a sajtóügyi vizsgálóbíró *kiszállása elkerülhetetlen lesz,*² mert nevezett lap *az izgatást rendszeresen űzi,*² a kiszállás eddig is csupán azon okból mellőztetett, *mivel költséges és nehézségekbe ütközik,*² a mennyiben szerb lap ellenőrzéséhez *a szerb tolmács kivitele is szükséges.*²

A „Zemlyodelacz” majd minden száma tartalmaz izgató közleményt, s a megtorló eljárás minden egyes esetben megtétetett, a fenn *jelzett ügyön kívül eddig még öt sajtó vizsgálat van a szegedi sajtóügyi vizsgálóbírónál*² folyamatban a felelős szerkesztő Radujkov Döme ellen, ugyanis: a múlt évi 6., 8. és 10. számaiban közzétett izgatások miatt 3.148/98. B. szám alatt s a folyó évi 4., 6., 7. és 8-ik számaiban foglaltak miatt 3.373, 3.329, 3.860 és 4.148/898. B. számok alatt, melyekre vonatkozó jelentéseimet Nagyméltóságodhoz folyó hó 3-án 773, 775, 777. fü. számok alatt folyó hó 8-án 865 fü. és 9-én 927. fü. szám alatt tettem meg.

Szeged 1898 martius 10.

Lobmayer István
kir. főügyész.

I

1899 ápr. 1

A „Nová Doba” összefoglaló jelentése a szervezett munkásmozgalom és az agrármozgalmak nemzeti-ségi részvételéről¹

N. D. 1899, 2. sz.

Az 1897. évi kongresszuson a párt új vezetősége azt a feladatot kapta, hogy elsősorban hatalmas mozgalmat hozzon létre az általános választójog megszerzése és a munkásvédelmi

tert, a lap felelős szerkesztőjét a „Munkások dala” c. közlemény miatt (*Zemlj.*, 1898, 4. sz.) 3 havi fogházra ítélte. Hasonlóképp 3 havi fogházra ítélték az 1898. máj. 14-én megtartott szegedi ügyészségi tárgyaláson (leírását l. a levéltári iratban) a lap 1897. 4. számában megjelent „Sloboda i jednokost” (Szabadság és egyenlőség) című közlemény szerzőjét, Szivácski Györgyöt is. Radujkov még 1898. ápr. 22-én – mint ezt a szegedi főügyész jelentése közli (l. az iratban) – „a sajtóperben folytonos üldözést megunván”, a lapot beszüntette.

² Kék ceruzával aláhúzva

¹ A közlemény eredeti címe: *Zprávy o činnosti strany. (Od 13. juna 1897. do 31. marca 1899.)* – Hírek a párt működéséről (1897. jún. 13-tól 1899. márc. 31-ig.)

törvényhozás érdekében. A hatóságok minden akadályozása és üldözése ellenére ebből a célból országszerte számtalan gyűlést tartottak olyannyira, hogy a kormánykörök már nem tudnak sokáig a nép nyomásának ellenállni, és ezt az igazságos követelést elodázní.

Az ipari munkásság mozgalmára a kormánykörök még nem sokat hederítettek. A legutóbbi időben a mezőgazdasági proletárok mozgalma terjedt el roppant mértékben, és ez az urakat annyira meglepte, hogy mindent elkövettek a mozgalom elnyomása érdekében. 1897-ben az aratás idején több községben, ahol a munkásság meg volt szervezve, sikerült a helyzetükön változtatniuk annyira, hogy több helyen kétszeres bért értek el, és megszüntették az ún. „robot”-ot. E feletti dühükben bosszúra gondoltak az urak, és ekkor kapóra jött nekik a renegát *Várkonyinak* az öntudatlan nép között antiszemita és anarchista tanaival megindított mozgalma. A földművelési miniszter a mezőgazdasági munkásokra vonatkozó rabszolgatörvényt fogadtatott el az országgyűléssel, amelynek minden képviselője pártkülönség nélkül megszavazta azt, még a „néppárt” is, amelynek többségét a szlovákok segítségével választották meg, és sok pap is akadt közöttük. Ez a törvény rabszolgákká alacsonyítja le a parasztokat, kiszolgáltatja őket kizsákmányolóik, a nagybirtokosok kénye-kedvének.

Az 1897 karácsonyán Budapesten tartott kongresszuson a mezőgazdasági munkások és kisgazdák 212 küldöttje vett részt, köztük szlovákok is, és a gyűlésen szlovákul is felszóltak.

A kongresszus után megkezdte a kormány az üldözést, amely brutalitás szempontjából párját ritkítja, és amely felháborodást és megvetést keltett az egész világ minden becsületes emberében.

Az egyletek feloszlata, éjszakai házkutatások, letartóztatások, bebörtönzés, pénzbírságok kiszabása, a rendes elvtársaknak mint közönséges gonosztevőknek lefényképezése, kitiltás, (kitoloncolás) száz meg száz existenciának megsemmisítése, a párt céljaira való pénzgyűjtés betiltása, a lapjaink elleni cenzúra bevezetése és a sajtóperek – ezek voltak azok a fegyverek, amelyek segítségével a rendőrkormány a szociáldemokráciát meg akarta semmisíteni.

A rendőrségnek, a csendőrségnek, a bíróságoknak segíteniük kellett ebben.

A csendőrök 44 munkást agyonlőttek, 114-et megsebesítettek, 51 helységben több házkutatást tartottak.

56 városban és községben betiltották gyűléseinket. Letartóztattak és hosszabb ideig fogva tartottak 259 munkást. Kitiltottak és eltoloncoltak 32 városból és faluból 216 munkást; a börtönben véresre vertek 34 munkást. A kiszabott börtönbüntetés 46 985 napot, a fogházbüntetés 12 510 napot, az államfogházbüntetés 2920 napot, összesen tehát 62 495 napot tesz ki, vagyis 171 évet és 80 napot. 33 504 korona pénzbírságot szabtak ki. 21 város és községnek jóváhagyatlanul küldték vissza alapszabályaikat, és 28 egyletet feloszlattak.

Minden bizonnyal gyönyörű a kormánynak és hajcsárainak ez a tevékenysége, amely képes volna minden más pártot megsemmisíteni, nekünk azonban csak előnyünkre szolgál. Ma már több mint 600 vidéki község áll a Szociáldemokrata Párt oldalán. Mennél jobban üldöznek bennünket, annál jobban nőnek soraink és szorosabbra fűződnek. És aki el hagyja magát távolítani, és elhagyja a harc mezejét, gyáva harcos, nem kár érte, és legalább látjuk, kire számíthatunk.

Ez a jelentés az egész mozgalomról szól, s benne a szlovák proletár is tevékenyen részt vett; mégpedig Budapesten 10 szlovák gyűlést tartottunk: Budapesten – mégpedig a kormány engedélyezte – 8 nyilvános előadást és 8 nyilvános gyűlést. Csak egy gyűlést nem engedélyeztek; az előadásokon és gyűléseken átlag 200 –300 ember vett részt. 5 szlovák munkást lefényképeztek. Švéni elvtársat „örökre” kitiltották. 4 sajtópörünk volt – de a „lelkiismeretes,” királyi ügyésznek ezekkel nem volt szerencséje – az esküdtek nem találtak bűncselekményt.

Ebből is látható, hogy a közömbös szlovákok is mozognak – bár lassan. Fontos azonban, hogy ez lelkesebben történjék. A művelt szlovák nép nem maradhat az eddigi lebecsülésben! Előre tehát!

96.

A „Pokrok” budapesti cseh és szlovák munkásegylet ügye¹

1897 aug. 7

Fekl Antal kérvénye Budapest székesfőváros tanácsához, a „budapesti cseh és tót munkások önképző egylete” alapszabályainak a belügyminisztériumhoz való felterjesztése és jóváhagyása tárgyában

FL. Tanácsi iratok 1897 – I – 2585 (7760)

Tekintetes Tanács!

A Budapesten munkában levő cseh- és tótajkú munkások intelligensebb része már régen arra törekszik, hogy nyelvrokon társait valamely alkalmas eszközzel rávezethesse a művelődés útjára, hogy leszoktassa őket az alkohol fogyasztásáról, mely testüket és lelküket egyaránt öli meg s hogy őket értelmes munkásemberekké változtassa át. A legcélszerűbb eszköznek egy önképző-egyesületet tartunk, melynek létesítése az e célra összehívott közgyűlés egyhangúlag történt hozzájárulásával sikerült.

Ennek a szabályszerűen működő önképző-egyesületnek a célja az önképzés s ennek első kelléke lesz a magyar nyelv tökéletes elsajátítása, magyar könyvek és hírlapok olvasása és az önképzést előmozdító egyéb, erkölcsöt és szellemet nemesítő eszközök célszerű felhasználása.

Eme szándék megvalósítására tisztelettel idecsatoljuk a budapesti cseh- és tótmunkások önképző-egyletének 4 példány alapszabályait, valamint az azokat elfogadott közgyűlés jegyzőkönyvét és kérjük a Tts Tanácsot, miszerint kegyeskedjék az alapszabályokat jóváhagyás végett a nmtsgú m. kir. belügyminisztériumhoz felterjeszteni s azok jóváhagyását javaslatba hozni.

Teljes tisztelettel

Budapesten 1897. aug. hó 7-én.

Fekl Antal
ídeigl. elnök.

B

1898 ápr. 14

Budapest székesfőváros tanácsának jelterjesztése Perczel Dezső belügyminiszterhez a „Pokrok” budapesti cseh és szlovák munkásegylet alapszabályainak jóváhagyása tárgyában¹

FL. Tanácsi iratok 1897 – I – 2585

Nagyméltóságú minister úr!

Az alakulóban levő budapesti „Haladás” (Pokrok) cseh és tót munkások önképző-egyletének alapszabálytervezeteit az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve kíséretében % alatt mellékelve Nagyméltóságodhoz fölterjesztjük, tiszteletteljesen van szerencsénk megjegyezni, hogy miután a benyújtott alapszabályok intézkedései a fennálló törvényes kellékeknek megfelelnek, azok – nézetünk szerint – a bemutatási záradékkal elláthatók lennének.

Bpest, 98. április 14-én.

[Olvashatatlan aláírás]
alpolgármester.

A székes főv. tan.
[Olvashatatlan aláírás]
tanácsnok.

¹ Az irat figyelmet érdemlő adaléka a századvég fővárosi nemzetiségi munkásszervezkedésének. Az iratra *Hapák* Pál eperjesi főiskolai előadó hívta fel a szerző figyelmét.

¹ A városi tanács a beterjesztett alapszabályokat átdolgoztatta és kiegészítette, s az így módosított alapszabályokat terjesztette fel. (L. uo. az irat előadói feljegyzésében.)

C

1898 szept. 15

Belügyminiszteri leirat Budapest székesfőváros tanácsához a „Pokrok” cseh és szlovák munkás-egylet alapszabálytervezetének a bemutatási záradékkal való ellátása megtagadása tárgyában

FL. Tanácsi iratok 1897 – I – 2585

Magyar királyi belügyminister.

89435. szám.

V. b.

A fő és székváros közönségének

Budapesten.

Az alakítani szándékolt „Pokrok” cseh és tót munkások önképző egylete alapszabálytervezetének a bemutatási záradékkal való ellátását megtagadandónak találtam, mert a hasonló célú egyleteket létesíteni szándékozó munkásosztály eddigi magatartása semmi kételyt fenn nem hagyó módon igazolja, hogy miként minden ilyen esetben, úgy jelen esetben is nem az alapszabályokban bevallott és körülírt, hanem egészen más célra törekvő és más célt szolgáltni hivatott egyesület létrehozására irányult leplezett kísérlet forog fenn.

Miről a fő és székváros közönségét a f. évi április hó 14-én 53224 sz. a. kelt tanácsi felterjesztés csatolmányainak egy alapszabályzati példány kivételével való visszaküldése mellett, megfelelő intézkedés végett azzal értesítem, hogy az egyletnek jelen rendeletem ellenére való végleges megalkulása vagy működése esetén a f. évi február hó 26-án 1.136/eln/97 sz. a. kiadott körrendeletem értelmében a megtorló eljárást haladéktalanul tegye folyamatba.

Budapesten 1898 évi szeptember hó 15-én

A miniszter helyett
Jakabffy
államtitkár.

97.

Az 1897. évi Bánffy–Khuen ellentét és a kormány különtárgyalásai az unionista ellenzékkel¹

I.

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök és gr. Khuen-Héderváry Károly horvát bán nézeteltérése az „Ausztriával való bírói végrehajtási viszonyosság” megállapítása ügyében teendő kormánynyilatkozat és a horvát országgyűlés elnapolása ügyében

A

1897 aug. 18

Plósz Sándor igazságügyminiszteri államtitkár bejelentése a minisztertanácsban az „Ausztriával való bírói végrehajtási viszonyosság” megállapítása ügyében kiadandó kormánynyilatkozatra vonatkozólag Erdély Sándor igazságügyminiszter és gr. Khuen-Héderváry Károly horvát bán között felmerült nézeteltérés ügyében.

MT 1897: XXXIII/4.

Az igazságügyminiszteri államtitkár úr, a távollevő igazságügyminiszter úr nevében előadja, hogy Ausztriában 1898. évi január 1-ével új végrehajtási eljárás fog életbe lépni. Ezen új végre-

¹ Khuen-Héderváry közel másfélévtizedes báni önkényuralma után összeütközésbe került a hasonló, kíméletlen uralmi eszközöket meghonosító Bánffy-kormánnyal. Az ellentét előzményei az 1895. évi „zágrábi ügy”-re (l. 61. sz. irat) nyúlnak vissza. Bánffy ugyanis – mint ismeretes – közvetlenül a zágrábi zászlósrítés után az országházban fogadta a Zágráb város díszpolgári ok-

hajtási törvény 86. §-a intézkedik az Ausztriában való végrehajtásról oly jogcímek alapján, a melyek a magyar korona országaiban jöttek létre; s a végrehajtást azon feltételtől teszi függővé, hogy a viszonyosság az ottani birodalmi kormánylapban közzéteendő *kormánynyilatkozattal* biztosítottassék.

Midőn e tárgyban az osztrák igazságügyminister úr a magy. kir. igazságügyminister úrral tárgyalásokba bocsátkozott, azt is közölte, hogy ez ügyben a zágrábi országos kormánnyal is érintkezésbe lépett. Ennek folytán értesítette a magy. kir. igazságügyminister úr az osztrák igazságügyminister urat, hogy miután Horvát-Szlavonországek, mint Magyarországnak társországai a megoszthatatlan állami közösségből folyólag a magyar koronának kiegészítő alkatrészt képezik, Horvát-Szlavonországeknek kifelé nemzetközi állása nincs, a horvát-szlavon országos kormány más államokkal és külkormányokkal nincs is jogosítva tárgyalásokat folytatni, s így ezen végrehajtási viszonyosság kérdésében is csak a magyar központi kormány folytathat tárgyalásokat Ő Felsége többi királyságainak és országainak kormányával. Felkérte ennél fogva az osztrák igazságügyminister urat, hogy az e tárgyra vonatkozó további tárgyalásokat Horvát-Szlavonországek területére vonatkozólag is vele folytassa.

levelét átnyújtó horvát küldöttséget. Khuen ettől kezdve arra törekedett, hogy a horvátországi unionistákra és szerb virilistákra támaszkodó uralmának bizonyos különállást biztosítson a magyar kormánnyal szemben. Ezt célozta szembehelyezkedése az „Ausztriával való bírói végrehajtási viszonyosság” ügyében adandó kormánynyilatkozat terveivel kapcsolatban. Véleménye szerint Horvátországot a szóban levő ügyben nem kell feltétlenül a magyar kormánynak képviselnie; a társországok közvetlenül is intézhetnék a kérdést az osztrák kormánnyal. A közölt minisztertanácsi jegyzőkönyv (A) hű kifejezője a kormány merev közjogi álláspontjának, valamint a Bánffy és Khuen közötti politikai elhidegülésnek. – Khuen ellenállása azonban csak átmeneti jellegű volt, mert röviddel a minisztertanács ülése után visszakozott, és módosította álláspontját az ügyben (B). Khuen visszakozása nyilvánvalóan összefügg az 1897 második felében Horvátországban jelentkező állandó nyugtalansággal és az ennek következtében elnapolt horvát országgyűlés ügyével, amelynek a horvátországi kormányzaton kívül az uralkodó által is történő elnapolását Bánffy a horvát bán kifejezett kérésére sem támogatja (C). Mielőtt azonban sor kerülne a szabor újbóli összehívására (D), a kormány bizalmas tárgyalásokat folytat a jogpárti és az unionista ellenzék vezetőivel Khuen esetleges leváltása és egy ó-unionistákból szervezendő új kormánypárt ügyében. Ez utóbbiak csoportja ugyanis Pliverić zágrábi egyetemi rektor, horvát államjogásznak a Khuen-féle horvát kormánypártba történt meghívása miatt onnan kivált nagybirtokosokkal és befolyásos unionista politikusokkal, mint Crnković Miklós, Jellacic Géza, Rauch Géza és Pál, kétségkívül megerősödött.

A jogpárt és az unionista ellenzék 1896 őszén általános támadást indított Khuen ellen. Bánffy már ez idő tájt hajlandóságot mutatott egy horvát kormányváltás ügyében folytatandó bizalmas tárgyalásra. Az ó-unionisták 1896. okt. 21-i emlékiratukban (*Characteristik der Regierungstätigkeit des Banus grajen Karl Khuen-Hédervary* etc, ME 1898 – XVII – 1.686) sérelmezik, hogy Khuen mellőzi az igazi unionistákat, nem jár el kellő eréllyel a zászlósértések ügyében, és szerb bizalmasaival intézi Horvátország ügyeit. Említett ó-unionista körök részéről 1896 novemberében Rauchék tárgyaltak Bánffyval, akit később a jogpárttól elszakadt Folnegovic is több levélben tájékoztat a horvát állapotokról. Így 1897. jún. 3-i levelében a választásokkal kapcsolatban Khuen által elrendelt erőszakos intézkedésekkel kapcsolatban forradalmi fejleményeket jósol, amelyek részben valóban bekövetkeztek. 1897 szeptemberében Khuen nuštari kastélyát a környékbeli parasztlak megátámadták, Szlavóniában a báni határvidéken tüntettek a magyar zászlóhasználat ellen, és Sjenicán a tüntetők három tisztviselőt agyonverték, mire kihirdették az ostromállapotot.

Ekkor – 1897 októberében – a horvát jobboldali ellenzék (Crnković, Rauchék és Folnegovic) közvetlen kapcsolatba kerültek Dárday miniszterelnökségi osztályfőnökkel. A személyes tárgyalások során kiderült, hogy még a konzervatív unionisták is követelik bizonyos szabadelvű reformok, – mint a választótörvény reformja, a sajtó- és gyülekezési szabadság és a horvát gazdasági ügyek – rendezését. Khuen azonban mégis a helyén maradt, mert az uralkodó ragaszkodott a status quohoz, és Bánffy sem ment bele semmilyen engedménybe. Bánffy a horvát kérdésben folytatott tárgyalások „eredményeit” 1898. márc. 5-i feliratában összegezte. Ebben az emlékiratban Bánffy kifejti, hogy a magyar kormány ragaszkodik az 1868. évi kiegyezési törvényhez, de nem ismeri el a horvátországi báni kormányzatot önálló kormánynak, mert a horvát politika elvi irányítása a magyar miniszterelnök feladata.

Ezt az álláspontot a bán úrral is közölte. A bán úr folyó évi június 18-án 8062. szám alatt kelt átiratában kijelenti, hogy Horvát-Szlavonországok és Szent István koronájának többi országai közt fenálló megoszthatatlan közösségből nem folyik az a következtetés, a melyet a magy. kir. igazságügyminister úr felállított, s hogy nem járulhat hozzá azon nézethez, amely szerint Horvát-Szlavonországok kormánya ezen ügyet ezen országokat illetőleg nem rendezhetné közvetlenül az osztrák kormánnyal.

Minthogy e kérdésben az igazságügyminister úrnak ragaszkodnia kell az előbb kifejezett állásponthoz, a ministertanácsot kéri, hogy e kérdésben határozzon.

A bán úr átiratában az igazságügyminister úr álláspontjának megczáfolásául a következőket hozza fel. Nézete szerint az 1868: XXX. t. cikkben foglalt alaptörvény 3. és 4. §-ából csak az következik, hogy az autonóm ügyekben Horvát-Szlavonországokat is a cs. és kir. külügyministerium képviseli a monarchia kötelékén kívül álló államokkal szemben, de ha ez országoknak autonóm ügyekben való képviselétéről van szó Magyarországgal vagy ő Felsege többi országaival szemben, akkor az autonóm horvát-szlavon-dalmát országos kormányon kívül, mint Horvát-Szlavonországokban az autonóm ügyek legfőbb közigazgatási hatóságán kívül más közigazgatási közeg nincs.

Hogy a képviselő Ausztriával szemben is a közös (központi) magyar királyi kormányt illeti meg azon kereskedelmi és államszerződéseket illetőleg, a melyek Szent István koronájának összes országait egyaránt illetik, azt a bán úr is elismeri.

Álláspontja támogatásául felhossa a bán úr, hogy az 1868: XXX. t. cz. 9. §-ából a 47. §-ra való tekintettel következik, hogy azon szerződések megerősítése és jóváhagyása, a melyek Szent István koronája összes országait egyaránt nem illetik, nem közös ügy, hanem hogy a Horvát-Szlavonországok autonómiájának fenntartott tárgyokban a szerződések megvizsgálása és jóváhagyása minden esetben ugyanezen királyságok kormányát és országgyűlését illeti meg, míg a képviselő vagyis maga a szerződés megkötése, mint közigazgatási működés csak akkor tartozik az autonóm ügyekben az autonóm kormány hatáskörébe, ha valamely Magyarországgal vagy Ő Felsege többi országaival való conventióról van szó.

Végül kiemeli a bán úr, hogy ha a magyar-horvát állam jogi kiegyezés úgy is lenne magyarázható, mint azt a magy. kir. igazságügyminister úr fogja fel, még akkor sem lehetne ezen magyarázatot itt alkalmazni; mert a konkrét esetben csak az autonóm szabályokra alapított kölcsönösség egyszerű constatálásáról van szó, s ezt más factor nem lehet hivatva constatálni, mint Horvát-Szlavonországok legfőbb igazságügyi kormányszata, mely a magyar központi állami hatalomtól teljesen független.

A bán úr álláspontjának megczáfolásául a következőket hozza fel.

A magyar korona országai nemcsak elválaszthatatlan közösséget, de *állami közösséget képeznek*.

Ezen állami közösségnél fogva Horvát-Szlavonország nem képez külön államot, s így Horvát-Szlavonország a nemzetközi érintkezésben mint olyan fel nem lephet. A monarchia kötelékében nem álló országokkal szemben nemcsak azért közös a magyar korona országaira nézve a képviselő, mert a külügyi képviselő a cs. és kir. közös külügyministerre van bízva, hanem azért, mert *a magyar állam egységes lévén*, azt csakis egységesen lehet más államokkal szemben képviselni. Ez a képviselő a cs. és kir. közös külügyministert illeti az osztrák állam képviselétével közösen. De a közös külügyminister Magyarországot (Horvát-Szlavonországot is ide értve) és Ausztriát mint két államot képviselvén, Horvát-Szlavonországot külön nem képviseli, Horvát-Szlavonországok képviselője már eo ipso benne van a magyar állam képviselétében. Ennek következtében míg Magyarországot a külügyminister Ausztria nélkül is képviselheti, – oly ügyben, mely Ausztriával nem közös, vagy nem közös egyetértéssel intézendő el, – addig Horvát-Szlavonország Magyarország nélkül a külföld irányában nem képviselhető, hanem mindig csak mint a magyar állam kiegészítő része szerepel.

A magyar államot Ausztria irányában nem a külügyminister képviseli. Midőn a magyar állam az osztrák állammal lép nemzetközi viszonyba, a két állam kormánya egymással közvetlenül

érintkezik. De a nemzetközi érintkezésnek a többi külállammal való érintkezéstől eltérő ezen módja, a Magyarország és Ausztria közt a közvetlen érintkezés útján létrejött viszonyok nemzetközi jellegén, a két államnak egymáshoz való nemzetközi jogállásán nem változtat. Ezért nem okoz semmi különbséget a magyar állam egységes képviselése tekintetében az a körülmény, hogy valamely nemzetközi jogviszony Ausztriával rendeztetik. A mint Horvát-Szlavonországok nem képviselhetek külön a monarchia kötelékén kívül álló államokkal, ép úgy nem léphetnek föl önállóan Ausztriával szemben, hanem csak mint a magyar állam kiegészítő része szerepelhetnek. Ennélfogva *Ausztriával szemben is ugyanannak a kormánynak lehet csak képviselnie Horvát-Szlavonországokat is, a mely egyedül képviselheti az egész magyar államot, s ez a központi kormány.* A bán úr azon megkülönböztetésének, hogy kifelé Horvát-Szlavonországok képviselése közös, de Ő Felsége többi országaival szemben nem, törvényeinkben nem található alapja, valamint nem található alapja azon felfogásnak sem, hogy Ő Felsége többi országaival szemben, ép úgy képviseli az autonóm kormány Horvát-Szlavonországokat, mint Magyarországgal szemben.

Ha elfogadhatnák az a felfogás, hogy az autonóm kormány ép úgy képviseli Horvát-Szlavonországokat az osztrák kormányval szemben, mint a magyar kormány irányában, akkor az oly magyarázatokra is vezethetne, hogy *az osztrák-magyar monarchiának nevezett kapcsolatot nem két, hanem három állam képezi, s így ellentét támadna Magyarország és Ausztria viszonyának dualisztikus jellegével is.*

A bán úr hivatkozik az 1868. évi XXX. törv. cikkbe foglalt alaptörvény 47, 48, 54 és 59. §-aira. Ezen szakaszok rendelkezései a magyar királyi igazságügyminister úr álláspontját csak megerősítik. A 47. §. kimondja, hogy Horvát-Szlavonországokat a nem közös ügyekben mind a törvényhozás, mind a végrehajtás körében teljes önkormányzati jog (autonómia) illeti. Az önkormányzati jog (autonómia) csak a befelé való intézkedést jelenti a törvényhozás és végrehajtás terén; *kifelé más államokkal szemben való képviselés az önkormányzati jogon, autonómián kívül esik; ez az állami souverainitás jogosítványa, a mely souverainitás csak az egész magyar államot illeti meg, s nem Horvát-Szlavonországokat.*

Ugyanezt jelenti ki az 59. §. is, a mely világosan kimondja, hogy Horvát-Szlavonországok csak belügyeikre nézve bírnak saját törvényhozással és végrehajtással, tehát ebből is következik, hogy kifelé önállóan nem léphetnek fel. Míg egyrészt tehát Horvát-Szlavonország saját törvényhozása és végrehajtása csak a belügyekben (tágabb értelemben véve) az önkormányzati jogar (autonómiára) terjed ki, Horvát-Szlavonország önállóan nem képviselhető, csak mint a magyar állam alkatrésze, s természetesen annak kell képviselnie, a ki az egész államot képviseli.

A 48. §., a melyre a bán úr szintén hivatkozik, csak megjelöli azt az ügykört, a melyre az autonómia kiterjed, abból tehát a bán úr álláspontja mellett érvelni nem lehet; míg az 54. §. azt írja elő, hogy az autonóm kormányzat további szervezése ki által eszközöltessék, de az autonómia körének meghatározására, esetleges kiterjesztésére felhatalmazást nem ad.

A bán úr elismeri, hogy a képviselést Ausztriával szemben is a közös kormányt illeti meg azon kereskedelmi és államszerződések tekintetében, a melyek Szent István koronája összes országait egyaránt illetik. Ámde, ha a képviselést Ausztriával szemben ezen viszonyokat illetőleg a központi kormányzatot illeti meg, akkor ép úgy ezt illeti meg a képviselést más viszonyokat illetőleg is. Mert a kifelé való képviselést – és ilyen az Ausztriával szemben való képviselést is – nem jöhet tekintetbe az, hogy milyen ügyre vonatkozik a képviselést, hanem csak az, hogy a *magyar államot és annak részét kifelé csak egységes kormány képviselheti.* Ezen kifelé való képviseléstésre vonatkozólag az 1868: XXX. t.-cz. 9. §-ából sem következik az, a mit a bán úr belőle következtet, sőt ellenkezőleg éppen azon szakaszból lehet a képviselést közösségére is következtetni. Ezen szakasz kimondja, hogy közös ügy azon kereskedelmi és államszerződések jóváhagyása, a melyek Szent István koronája országait egyaránt illetik; a mi annyit jelent, hogy ezen szerződéseknek nemcsak megkötése, tehát nemcsak az államnak képviselése kifelé, hanem ezen szerződések tartalmának meghatározása is és ezen szerződések elfogadása és jóváhagyása is közös ügye a magyar

szent korona országainak. De ebből nem következik, hogy az államnak kifelé való képviselése oly nemzetközi viszonyok rendezésénél, a melyek Szent István koronája országait nem egyaránt illetik, ne a központi kormánynak, mint az egész államot képviselő kormánynak hatáskörébe essék. Hogy a képviselést ide esik, azt a monarchia kötelékében nem álló államok tekintetében a bán úr is elismeri, de ekkor el kell ismernie ugyanezt Ausztria tekintetében is, mert Horvát-Szlavonországnak nemzetközi jogállása Ausztriával szemben ép úgy nincs, mint nincs más harmadik külállammal szemben.

A jelenleg felmerült ügyben is ily képviselőről van szó.

Ha csak arról volna szó, hogy Magyarország és Ausztria közt fen[n]álló viszonyosság befelé a bíróságok számára egyszerűen constatáltassék, akkor ez Horvát-Szlavonországnak területére vonatkozólag a horvát-szlavón autonóm kormányzat hatáskörébe tartoznék. De miután arról van szó, hogy *egy más állam kormánya biztosítsassék arról*, hogy a nálunk érvényben álló jogszabályok alapján a mi bíróságaink a viszonyosságot gyakorolhatják, *ez az államnak kifelé való képviselése*. Természetes, hogy annak megállapítása, vajjon ez a viszonyosság Ausztriával szemben Horvát-Szlavonországnakban gyakoroltatik-e, vagy gyakorolható-e, a bán urat illeti, *de ennek kifelé való kinyilatkoztatására csak oly kormányközeg lehet illetékes, a mely az egész állam nevében felléphet*, és ezen nyilatkozat csak ugyanazon kormányközeg által adható ki úgy a szűkebb értelemben vett Magyarországra, mint Horvát-Szlavonországnakra vonatkozólag. Sőt még tartalmilag is megtagadhatja a magyar kormány hozzájárulását a bán úrnak egy oly nyilatkozatától, a mely a viszonyosságot sértené.

Határozottan ellene kell nyilatkoznia az igazságügyminister úrnak, tehát annak, hogy ezt a kormánynyilatkozatot, az osztrák kormánynyal szemben a bán úr tegye meg, vagy hogy ezen nyilatkozatra vonatkozólag az osztrák kormánynyal tárgyalásokat folytasson, és azt kell kívánnia, hogy ezen tárgyalásokat Horvát-Szlavonországnak való tekintettel is ő folytassa, s a nyilatkozatot a magy. kir. kormány nevében ő adja ki.

Miután a horvát-szlavon országos kormány joghatósága csak országos önkormányzati jog autonómia, ez a joghatóság az igazságügyek terén az igazságügyminister joghatóságát is csak az autonómiában való eljárásban korlátozza, vagyis abban, hogy Horvát-Szlavonországnak területén az igazságügyi felségjogoknak belső vonatkozásukban való gyakorlásánál közreműködjék; de nem korlátozza abban, hogy az egész államot és így Horvát-Szlavonországot is igazságügyi szempontból az osztrák kormánynyal szemben képviselje.

Nem lehetne a magy. kir. igazságügyminister úrnak közjogi szempontból kifogása az ellen, hogy ezen ügyben a ministerium nevében a miniszerelnök úr adja ki a szóban forgó nyilatkozatot.

Miután ezek szerint a bán úr állásfoglalása az 1868. évi XXX. t.-cikkbe iktatott alaptörvény szövege szerinti rendelkezéseivel sem nyer támogatást, sőt az Horvát-Szlavonországnak ezen az alaptörvényen alapuló államjogi állásával ellenkezik: előadó igazságügyministeri államtitkár úr azt indítványozza: mondja ki a ministertanács, hogy miután a magyar állam képviselése Ausztriával, mint külön állammal szemben csak a magyar királyi központi kormányt illeti, s miután Horvát-Szlavonországnak kifelé nemzetközi állása nincs, az osztrák kormánynyal igazságügyi nemzetközi viszonyok rendezése alkalmával a képviselést Horvát-Szlavonországnak területére vonatkozólag is a magyar központi kormányt illeti.

A ministertanács egyhangúlag egész terjedelmében helyesli előadó államtitkár úrnak, más analóg esetekben követett eljárással is, megegyező indítványát, mindazonáltal érdemleges határozathozatalát a közelebb szeptember hó 8-án tartandó ministertanácsnak kívánja feníartani, felkérve a miniszerelnök urat, hogy arra Horvát-Szlavon-Dalmátországnak bánját is meghívni méltóztassék.

B

1897 szept. 8

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök bejelentése a minisztertanácsban a bírói végrehajtási viszonyosság tárgyában kiadandó kormánynyilatkozatról

MT 1897: XXXIV/11.

A miniszterelnök úr az Austriával való bírói végrehajtási viszonyosság tárgyában kiadandó kormánynyilatkozat iránt az igazságügyminister és a horvát-szlavon országos kormány közt felmerült nézeteltérés ügyében folyó évi augusztus 18-án létrejött ministertanácsi megállapodás kapcsán jelenti, hogy a bántól, kivel a most idézett ministertanács jegyzőkönyvének kivonatát közölte volt, folyó évi augusztus 31-éről 5248/E. szám alatt átiratot kapott, melyben a bán kijelenti, hogy tekintettel Horvát-Szlavonországoknak az igazságügyet illető autonomiájára a fősúlyt arra fekteti, hogy annak megállapítása: vajon a viszonyosság Austriával szemben gyakoroltatik avagy gyakorolható-e, – a bánt illeti; és miután az igazságügyminister úr azt maga is természetesnek találja, hozzájárul ahoz, hogy ennek kifelé való kinyilatkoztatását Horvát-Szlavonországokat illetőleg a miniszterelnök adja ki, ami ellen az igazságügyminister úrnak sem volt közjogi szempontból kifogása. Egyúttal kéri a bán, hogy miután e szerint a fennállott nézeteltérés megszűnt, ez ügy tárgyalása a ministertanács napirendjéről vétessék le.

Tudomásul vétetvén, megállapítatik, hogy a kérdéses kormánynyilatkozatot a miniszterelnök úr adja ki.

C

1897 szept. 30

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök bejelentése a minisztertanácsban a horvát-szlavon országgyűlés elnapolásával kapcsolatban

MT 1897: XXXVII/1.

A miniszterelnök úr jelenti, hogy a horvát-szlavon-dalmát minister¹ úr bemutatta neki a bán felterjesztését, melyben javaslatba hozza, hogy a ház határozatával jelenleg elnapolt horvát országgyűlés kir. leirattal napoltassék el, mert tudomására jutott, hogy 20 ellenzéki képviselő megkeresést szándékozik intézni az országgyűlés elnökéhez, hogy a Horvátországban keletkezett zavargások miatt az országgyűlés hívassék egybe, a bán pedig ezen ügynek az országgyűlésen való tárgyalását jelenleg nem tartaná kívánatosnak.

A miniszterelnök úr tekintettel az ügy sürgősségére, a ministertanács utólagos jóváhagyása reményében, beleegyezését adta, hogy a felterjesztés Ő Felsége elé terjesztessék, kijelentette azonban, s a horvát-szlavon-dalmát minister urat kérte is, hogy ezt egyidejűleg Ő Felsége legfelsőbb tudomására hozza, hogy azért járult hozzá a bán javaslatához, mert a bán politikáját ezen aktióban nem akarja zavarni; de maga részéről nem tartja helyesnek, hogy akkor, midőn az országgyűlés maga napolta el üléseit, az országgyűlés Ő Felsége által is napoltassék el s ezáltal a korona is a harcba bevonassék és nem tartja politikai szempontból célszerűnek, hogy ily módon az ügy tárgyalásának az erre kompetens helyen, az országgyűlésen, lehetetlenné tételével annak tárgyalása mintegy az utcára tereltessek.

Tudomásul vétetik.

¹ Josipovich Imre.

D

1897 nov. 18

*Josipovich Imre*¹ horvát-szlavon-dalmát miniszter előterjesztésére hozott minisztertanácsi határozat az elnapolt horvát-szlavon országgyűlés egybehívása tárgyában

MT 1897: XLV/8.

A horvát-szlavon-dalmátországi miniszter úr előterjesztése folytán jóváhagyatik, hogy a bánnak felterjesztése az elnapolt horvát-szlavon-dalmát országgyűlésnek folyó évi december 6-ikára leendő egybehívása iránt Ó Felsége elé terjesztessék.

II.

Iratok a Bánffy-kormány és a horvát unionista ellenzék 1897. évi tárgyalásaival kapcsolatban

A

[1897 okt.]

*Unionista emlékirat a horvát pártviszonyokról és a politikai helyzetről*¹

ME 1898 – XVII – 1685.

(Fordítás német eredetiből)

A tartománygyűlés pártjai

A horvát és szlavon királyságok mostani tartománygyűlése hívebb képét mutatja az ország hangulatának, mint az előző, mert ezen az erős Strossmayer-párt képviselve van, annyiban azonban mégsem teljes, amennyiben a radikális szerb elem kiszorult belőle, jóllehet ténylegesen ez az uralkodó az ország szerb lakossága között, amint a szerb kongresszusi választások ezt bebizonyították. Ha az ország erős pártjainak lehetőségük nyílik arra, hogy alapelveiket törvényes úton védelmezzék, akkor tévútra szorulnak, s egyre radikálisabbak, egyre szélsőségesebbek lesznek. Ennek nálunk annál is inkább be kell következnie, mivel a sajtó, az egyesülési és gyűlékezési jog nagyon korlátozott. Ennek a nézetnek a helyessége megmutatkozott az Obzor-párt fejlődésében, amely egy egészen mérsékelt pártból radikális párttá lett.

A tartománygyűlésen látható pártokat illetően meg kell állapítani, hogy a mai tartománygyűlési többség nem egészen azonos az előző tartománygyűlés többségével. A tartománygyűlés arculata annyiban változott, hogy a Rauch bárók a nemzeti párton kívül állva képviselik az unionista gondolatot, ugyanekkor a nemzeti pártban Pliverić egyre inkább érvényesül. A nemzeti párt zöme jó unionista, és nagyon megbízható.

Nézetem szerint a Rauch-féle különválás miatt egyrészt Magyarországon keletkezett bizalmatlanság a nemzeti párttal szemben, s ezt Crnković és Rauch hevesen szítják, másrészt azon-

¹ *Josipovich Imre* (1834–1910) horvát nagybirtokos, unionista politikus, képviselő, majd főrendiházi tag. 1889–1898 között horvát-szlavon-dalmát miniszter.

¹ Az emlékirat-töredék eredeti címe: *Bruchstücke eines Exposé über die politische Lage Croatiens im Oktober 1897*. Az emlékirat szerzője ismeretlen, nyilvánvalóan egyik vezető tagja a horvát kormánypártnak, esetleg maga Josipovich Imre. Kétségtelen, hogy az irat a kiegyezés utáni horvát gazdasági, politikai és társadalmi viszonyok mélyreható elemzését adja. – A horvát unionista ellenzékkel folytatott tárgyalásokra vonatkozó iratokat *Katus László* gyűjtéséből közlöm. (Szerző jegyz.)

ban a nemzeti párt kapcsolata a nép hangulatával határozottan bensőségebbé vált, mivel nem lehet tagadni, hogy Crnkovich és Rauch urak csak a saját személyes nézetüket és nem az ország bármelyik választójának hangulatát képviselik.

Báró Rauch Pált a választások alkalmával az ellenzék támogatta, nem politikai elvei miatt, hanem mert a bánt a tartománygyűlésen személyében megsértette, és mert az ellenzék arra törekedett, hogy a bánnak báró Rauch megválasztásával bosszúságot okozzanak.

Crnkovich és a Rauch bárók egy unionista pártban nagyon jól működhetnek mint hajtó erők, de nem mint vezetők.

A tartománygyűlési ellenzék három csoportból áll, amelyek közül kettő koalícióra lépett egymással. A következőképp jellemezhetjük őket: az egykori starčevićánusok komolyan egyetértenek a legutóbbi tartománygyűlési feliratban felállított programmal; az Obzor-párt Brestyenszky vezetése alatt taktikai okokból aláírta ezt a feliratot, azonban adott esetben kibontott zászlóval és zeneszóval fog bevonulni a kormánypártba. A harmadik, két emberből álló csoportnak Frank vezetése alatt nagyon kevés híve van az országban, mert nem bíznak dr. Frankban.

Gróf Khuen-Héderváry azért vette be a pártba Plivericét, mert meg akarta teremteni a nemzeti párt megújításának lehetőségét, és csalogató madarat akart a mérsékelt ellenzékiek számára. Természetesen nem könnyű elképzelni, hogy lehetne keresztülvinni egy ilyen regenerálást, ha Magyarországon már a jámbor doktrinér Pliveric is ilyen viharos bizalmatlanságot és felháborodást kelthetett. Kétségtelen, hogy maguk az ellenzék mérsékelt elemei még a kormánypártban is egy jobban kielezett álláspontot képviselnének, mint Plivericé...

A pártok összetétele

A jelentés ezután sorra veszi az egyes társadalmi osztályokat és rétegeket, elemezve pártállásukat. A *nemességről* megállapítja, hogy politikai szerepe már alig van, mert nem igyekszik megszerezni azt a tudományos és politikai képzettséget, amely képessé tenné arra, hogy társadalmi állásának és múltjának megfelelő politikai szerepet játsszék. Egy részük a kormánypárt híve, a többség azonban teljesen távol tartja magát a politikától.

Az *egyházak* közül a *katolikusok* között az ultramontanizmus itt még nem mosta el a klérus nemzeti színezetét. Van egy kisszámú, de energikus ultramontán klikk a zágrabi egyházmegyében és Strossmayer diakovári püspök körül, amely római befolyását a magyar kormány ellen igyekszik kihasználni. A katolikus papság tehetős, független, jól szervezett rend, s minden erejével támogatja a nemzeti mozgalmat, de nagy többségében nem intranzigens, inkább a Plivericéféle irányzat hívei. A kisebb rész az ellenzék híve, illetve unionista.

A *g.-kel. szerb* papság alacsonyabb kultúr színvonalon áll és szegényebb, mint a katolikus, de közelebbi kapcsolatban van a néppel, amely választja, s amelynek a hangulatát képviseli. Ellentét van a püspöki kar és az alsópapság között, mert a püspökök a katolikushoz hasonló erős hierarchikus szervezetet akarnak kiépíteni a magyar kormány támogatásával, ugyanakkor a nép által választott papság a demokratikus egyházszerkezet híve és a radikális politikát képviseli.

Kereskedelem és ipar

A kereskedelem és ipar Horvát-Szlavonországban kevésbé fejlett. A kereskedelem egészen a legutóbbi évtizedekig legnagyobb részét görög és szerb kézben volt, azóta nagyrészt a zsidók hódították meg, akik az újabb időkben hajlamosak a nagybirtokszerzésre is. Az ipar főleg élelmiszer és ruházati ipar, – Szlavóniában ezenkívül kifejlődött egy igen virágzó erdőfeldolgozóipar. Csak kevés helyen fejlődött az ipar figyelemreméltó nagyüzemmé és ilyen helyeken azonnal megjelent a szocialista agitáció is. Ez a szocialista agitáció üvegházi palánta, mert Horvát-Szlavonországban nincs belső létjogosultsága.² A napibérek itt oly magasak, az élelmiszerek oly

² Az emlékirat időpontjában – a szerző állításával ellentétben – a horvátországi munkásmozgalom – a horvát nagyipar kialakulásával arányosan – már jelentős utat tett meg. A húsznál több munkást foglalkoztató horvátországi üzemek száma 1891-ben 110, 1900-ban 212, 1910-ben 271. Az ezekben az üzemekben foglalkoztatott nagyipari munkásság száma 1891-ben 9861, 1900-ban

olcsóak, hogy a szocialista agitáció számára hiányzik a reális alap, annál is inkább, mivel nálunk a „munkához való jog” még mindenki számára bőségesen gyakorolható, és ezt többnyire csak akkor nem teszik, ha a „lustálkodáshoz való jogot” előnyben részesítik.

Bankügy

A bankügy és a takarékpénztárak rendszere még nem nagyon fejlett, a bankok nem dolgoznak nagyvonalúan és a takarékpénztárak legnagyobbreszt tisztán uzsoraintézmények. Ami a vidéki pénzüzeteket illeti, azok többnyire az ellenzék szolgálatában állnak. Gróf Khuen-Héderváry sokáig habozott, hogy hozzányúljon-e ehhez a kérdéshez, és végül engedett hívei nyomásának, midőn megalapította a jelzálogbankot, és a zágrábi takarékpénztárt kormány-pénzzel támogatta. Mindkét intézmény működése és eredményei oly ismertek, hogy tartózkodhatom az ítéletmondástól.

Paraszság

A parasztság Horvát-Szlavonországban nagy egészében ugyanazon elemekből tevődik össze, mint Magyarországon, azonban 1874 óta állandó válság állapotában van, a házközösség társadalmi formájából az egyéni gazdálkodásba való átmenetre vonatkozó ügyetlen és ellentmondó törvényhozási és közigazgatási rendszabályok következtében. Ezt a körülményt nem szabad lebecsülni, mert magyarázatot ad a látszólag politikai eseményekre is. A házközösségek ügyének a legutóbbi tartománygyűlési tárgyalása alkalmával behatóan figyelmeztettem a kérdés veszedelmeire, és egy külön javaslatot nyújtottam be. Nagyon megnehezült a paraszt számára a létfenntartás az erdészeti hatóságok kíméletlen eljárása következtében, mert ezek sok helyütt éppen a létlehetőséget vonják meg az emberektől. Emiatt már néhány évvel ezelőtt Otočac vidékén jelentkeztek nyugtalanságok. Minden parasztpolitika magva a kenyérgkérdés, a táplálkozási lehetőség. A parasztság ebben a nehéz szociális átmeneti időszakban értelmetlen jogrenddel, egy sereg haszonéhes jogtudorral s az uzsoraintézetek hálózatával áll szemben, s így lehetetlen helyzetbe kényszerült, amelyben a kétségbeesett tömegek a legostobább jelszavakra is fogékonyak.³ Magyarországon hasonló jelenséggel kell szembeszállni, és a történelem elegendő péld-

18 544, 1910-ben 23 604 (más források szerint: 1901-ben 13 768, 1906-ban 20 318, 1910-ben 25 520 volt). Ez az események időpontjában közel 20 ezer főnyi nagyipari munkásság Zágráiban (5–6 ezer), Eszéken (kb. 2 ezer) és a Verőce-Szerém megyei nagybirtokok ipari üzemeiben: fűrésztelepeken, csersav-, cukor- és bútorgyárakban (Mitrovica, Našic, Dálj és Čepin) dolgozott.

A mozgalom Zágráiban indult meg. Itt jelent meg 1890–91-ben a *Radnički Glasnik*, majd 1892-től a *Sloboda*, a horvátországi munkássajtó első két orgánuma. Az 1893. és 1894. évi budapesti pártkongresszusokon Anciel zágrábi küldött képviselte a horvát szervezett munkásokat, aki az 1894. évi kongresszuson határozati javaslatot terjesztett be, amelyben a horvátországi munkásság tiltakozik a nemzetiségek elleni kormányakciók, az erőszakos asszimiláció és egyéb sovinszta jelenségek ellen, és sürgeti az elnyomott magyar és horvát nép közös harcát. (Vö. *MMVD* II. 159, 279–80 és 289. l.) 1894-ben létrejött a horvátországi szociáldemokrata párt, és az eredetileg a magyarországi párthoz tartozni kívánó szlavóniai munkások is ehhez csatlakoztak. – A horvát szervezett munkásmozgalom jelentős szerepet játszott az 1897. évi horvátországi parasztmozgalmak előkészítésében, amiért is Khuen a munkásság politikai szervezkedését betiltotta, vagyonát, lapjait lefoglalta, a horvát munkásvezetőket pedig a mitrovicai törvényszék 1897. júl. 16-án elítélte; a horvát munkásmozgalom üldözése ellen az 1897. évi budapesti pártkongresszus is tiltakozott. (Vö. *MMVD* II. 476–77. l.) – A továbbiakban Khuen még a szakszervezetek létesítését sem engedélyezte. Az általa bevezetett önkényuralom enyhülése és a horvát munkásmozgalom újbóli fellendülése 1902 táján következik be, és egybeesik az imperializmus térhódításával, a nemzeti ellentétek kiéleződésével és nem utolsósorban Khuen 1903. évi távozásával. A horvát munkásmozgalom általános kibontakozása 1902–1906 között következett be. (L. bőv. *Katus L.*: A horvát nemzeti mozgalom az imperializmus korában. 1–5., 17–25. l. kéziratban.)

³ A lap szélén ceruzával: „ez igaz.”

dát nyújt erre valamennyi országban. Ily időkben könnyű dolguk van az oly lelkiismeretlen agitátoroknak, mint a szerb radikálisok. Egyébiránt azok a tüntetések, amelyek látszólag a magyar zászlók ellen irányulnak, tanulságos ellentétként szolgálnak a zágrábi egyetemi hallgatók diákcsínyével szemben, amelyet a közvélemény általában elítélt.

Magyarországon a felekezeti törvények behozatala alkalmával sikeres harcot lehetett folytatni a katolikus és a szerb egyházi szervezet ellen, mert az állami szervezet az erős, nagy protestáns szervezetben és a sok pénzintézetben megfelelő támaszt talált, és rendelkezésére állott a fejlett egyesületi rendszer is.

Horvátországban az állami szervezet csaknem egyedül áll szemben a katolikus-szerb⁴ szervezettel, s ezen felül ez az állami szervezet megosztott, mert egyrészt a tartományi hatóságok, másrészt az állami hatóságok kapcsolat nélkül állnak egymás mellett, s gyakran egymás ellen is dolgoznak, ez érvényes elsősorban az erdőigazgatásra és a pénzügyi szervekre.⁵

Horvátország vezető politikusai tehát csak akkor működhetnek sikeresen, ha Budapesten nagyon szilárd támaszuk van, és számolnak az országban oly erős egyházi szervezetekkel, a horvát-katolikus vagy a szerb egyházi szervezettel; mindkettővel egyidejűleg jól kijönni csak látszólag lehetséges, és ez csak látszateredményre vezet, mert a két egyház közötti ellentét a szerbek és a horvátok közötti nemzeti, kulturális és sokágú érdekellentétek miatt megerősödött.

A katolikus szervezet Mažuranić és Pejachevich alatt készségesen szolgálta az unionista kormánypolitikát, és nem fejtett ki komoly ellenállást a liberális iskolatörvénnyel szemben. Ma más a tényállás, mint akkor, most az ultramontanizmus magyarellenes, mert Magyarország a hármasszövetséghez tartozik, amelynek létezése a pápai egyházi állam visszaállítását lehetlenné teszi. A fent vázolt viszonyok következtében az ultramontanizmus Horvátországban még nem eresztett mély gyökereket, s egy a nemzeti érdekeket jóakaratóan védő kormány, támogatva a közös kormány hasonló irányzatától, a patrióta klérust a kiegyezés keretei közt még mindig megnyerheti, nehezen amíg Strossmayer él, de még erre a célra is hasznos Pliverić a nemzeti pártban.⁶

A szerb szervezetet több tapasztalt politikus véleménye szerint semmiképp sem lehet megnyerni, hanem legfeljebb korlátok közé szorítani, és veszélytelenné tenni, éspedig azért, hogy a szerb egyház hierarchikus átszervezését elősegítik...

Az emlékirat ezután rátér a *zászlókérdésre*. Nem helyesli, hogy Khuen bán engedélyezte a szerb zászló használatát, mert a három zászló (a birodalmi, magyar és horvát) úgyis sok bonyodalmat okoz. A zászlókérdésnek a parasztok között egész más jelentősége van, s reális szociális problémákkal függ össze, mert az államjogi kérdések másképp festenek a parasztfajokban, mint a jogilag és általánosan képzett emberek fejében. A zászlókérdés mögött a parasztság életkörülményeinek súlyosbodása van, s ezt használja ki a radikális agitáció politikai céljai érdekében.

... A mozgalom okai a nyugtalan vidékeken tehát éppoly kevésbé politikai természetűek, a mint a szlavóniai és alföldi parasztfelkelések is szocialisztikus természetűek voltak...

Foglalkozik a *szlavóniai* viszonyokkal. Itt a Bach-korszak idején, amikor cseh, krajnai és horvát tisztviselők árasztották el a vidéket, s magas adókat vezettek be, kialakult egy magyarbarát irányzat. A külön szlavón irányzatnak lapja is volt Pozsegában, unionista programmal. A magyaroktól várták az adók csökkentését, a szabad szeszfőzés visszaállítását. 1867 után azonban csaldódtak a magyarokban, mert az adó- és katonai terhek egyre növekedtek, s az állami monopóliumok legfőbb jövedelmi forrásaiktól fosztották meg a lakosságot. Hasonló okok miatt magyarellenes a hangulat a volt határőrvidéken is, mert a magyaroknak tulajdonítják a régi rendszerben élvezett kiváltságaik elvesztését (ingyen só, dohány, szabad erdőhasználat).

A pártokon kívül fontos politikai tényezők még a káptalanok. A zágrábi káptalan és az egyetemi teológiai kar professzorai Strossmayer hívei, az ultramontán irányzat vezetői. A zenggi káptalan, a bölcsészeti és a jogi kar professzorai nagyrészt kormánypártiak. Az ifjúság radikális. Az orvosok főleg kormánypártiak, viszont a gyógyszerészek csaknem mind ellenzékiek. A nők szívesen foglalkoznak a közügyekkel, s ők az ellenzéki mozgalom legteljesebb hívei. A közigazgatási tisztviselők között korábban általános volt a kettős véle-

⁴ Értsd: a katolikus és a szerb.

⁵ A lap szélén ceruzával: „ez nagy hiba.”

⁶ A lap szélén ceruzával: „ha kezelhető.”

mény: egy hivatalos kormánypárti és egy magánjellegű ellenzéki. A nyugalomba vonult tisztviselők aztán csaknem kivétel nélkül átálltak az ellenzék oldalára. Khuennek sikerült ezen az állapoton sokat javítania. A bírói karban Rakodczay táblai elnök Khuen egyik fő támasza. A bán fő tanácsadói mostanában Spevec István és Stankovič. Végül javasolja, hogy a helyzet tisztázása végett kérdezzék meg még Eggersdorffert, Pliveričet, Mihalovičot, az ellenzék részéről pedig Brestjenszkyt és Derencsint.

B

[1897 őszi]

Unionista ellenzéki politikus feljegyzése egy új horvát kormánypárt alapításának lehetőségeiről és feltételeiről

ME 1898 – XVII – 1685
(Fordítás német eredetiből)

A horvát nemzet politikai gondolkodása a pártokban nyilatkozik meg, amelyek közül jelenleg három van:

1. A kormánypárt, amely saját hibájából minden hívét elvesztette a nemzet körében, tehát életerő nélkül, haszontalan és egyúttal értelmetlen, politikai iniciativa nélkül, gondolat-szegénységben szenved, nyomorult mamelukcsapat, amely a kormány támogatása nélkül a választások alkalmával egyetlen jelöltjét sem tudná behozni. A kormány, amely ilyen holttesttel köt szövetséget, önmaga mond ítéletet rendszere felett.

2. Az Obzor-párt, régóta létjogosultság nélkül, bár haszontalan, de nem értelmetlen, minden pozitív konzervatív akció ellensége.

3. A jogpárt felbomlott, semmi kilátása arra, hogy egyhamar összeszedi magát, nincs elegendő életerege, hogy a harc kimenetelére döntő módon beleszóljon.

A mondottakból következik egy új politikai csoportosulás feltétlen szükségessége, amely máris keletkezőfélben van.

A magukat túlélt pártoknak már meglesznek az utódai is, mégpedig

a) a szocialista párt, veszélyes a növekvő pauperizmus miatt;

b) a klerikális párt, amely a vallás ürügye alatt szervezkedik, és a szabad Magyarország valamennyi ellenségét igyekszik összegyűjteni egyházpolitikája zászlaja alatt.

A két párt növekedni fog, míg egyetlen természetes ellenségük, a mostani gyenge és tekintély nélküli „nemzeti” (kormány) párt mozog.

Mindezeket figyelembe véve ki kell bontanunk a Magyarországgal való szövetség zászlaját, és alatta kell harcolnunk hazánk alkotmányos életéért egy új program szerint, művelt, jellemes és tekintélyes férfiak közreműködésével, akik szét vannak szórva a különböző és a küzdőtérrel éppen visszavonuló pártokban. Csatlakoznia kell ehhez az új párthoz a mostani kormánypárt valamennyi képzett, hasznos tevékenységet ígérő tagjának.

Az új konzervatív alkotmánypárt szervezésénél a következő alapelveket kellene figyelembe venni:

Tekintettel arra, hogy minden pártnak, amely valamennyire érvényesülni akar, mind fenn, mind lenn tetszésre kell találnia, ezeket az alapelveket állítjuk előtérbe:

a) Törhetetlen hűség a törvényes uralkodóházhoz.

b) Rendíthetetlen ragaszkodás a Magyarországgal való szövetséghez, amelyre minket nemcsak a múlt, hanem a kölcsönös létérdekek is kényszerítenek.

E két alapelvnek azonban csak az a párt tehet eleget, amely képes lesz megszerezni a horvát nemzet bizalmát. Ez csak akkor fog sikerülni, ha az új párt kivívja a szükséges biztosítékokat:

1. az alkotmányos élet;
2. az anyagi jólét;
3. a területi integritás tekintetében.

Eszerint nem szabad a horvát és magyar királyság alkotmányos berendezése között semmi lényeges különbségnek fennforognia, más szavakkal mindkét királyság alkotmánya ugyanazon törvényes biztosítékokkal legyen körülbástyázva.

Ennek megfelelően:

- α) Új választótörvény kidolgozása a horvát tartománygyűlés számára.
- β) Az érvényben levő magyar sajtótörvény átültetése.
- γ) Az egyesülési és gyülekezési jog biztosítása.
- δ) Legfőbb közigazgatási bíróság létesítése.

Az anyagi jólét elérésére minden vonalon tervszerű akciót kell bevezetni, hogy ezzel Horvátország gazdaságilag emelkedjék, s ne jusson Írország sorsára. Pontosabb határozatokat hozni erről, a horvát tartománygyűlés feladata, a pártnak ezzel szemben magáévá kell tennie a fő eszméket, és elnyernie a közös kormányzat támogatását azok megvalósítása érdekében, mert ennek a kiegyezési törvény értelmében nagyon sok idevágó kérdésben döntő szava van.

Ezen fővonalak alapján kellene Horvátországban megkezdeni az új akciót, elsősorban a Magyarországgal való szövetségre fektetve súlyt.

A kiegyezési törvény, Fiume, a szerb követelések, a vallási ügyek véleményem szerint egyelőre szigorúan a status quo szerint maradhatnak. De el kell várnunk, hogy amíg a nemzet alkalmat nyer, a törvényhozó testületben nyilatkozhassunk ezekről a kérdésekről. A pártnak viszont ezeket a kérdéseket a hasznossági elv szerint kell kidolgoznia; az integritás kérdését mint akut kérdést az első helyre kell tenni, vagy felfüggeszteni, míg az alkotmányos reformok végrehajthatnak, végleges megoldásuk érdekében azonban gondoskodni kell a koronával való egyetértésről.

Minden más részletkérdés, amelynek értelmes megvitatása csak akkor kezdődhet, ha az illetékes tényezők a direktívákat Horvátország jövődi kormányzata számára a fenti alapelvek szellemében adják meg.¹

C

[1897 őszi]

Feljegyzések a horvát politikusok és Dárday Sándor miniszteri osztályfőnök között a horvát válság megoldására irányuló szóbeli tárgyalásokról

ME 1898 – XVII – 1685

*Folnegović*¹

Szóbeli értekezés folytán álláspontját aziránt fejtette ki, hogy a keleti bonyodalmakra való tekintettel alternatíva között kell választani: 1. vagy a szerb elemet kell dominálóná tenni a déli szlávok között, úgy hogy Horvát-Szlavon-Dalmátország, Bosznia és Hercegovina, s esetleg Szerbia együttesen egy államtestet képezhessen, – 2. vagy a horvát elemet kell támogatni, hogy ezek képezhessék a déli szláv elemek vezérlő elemét.

¹ Az irat elején (ceruzajegyzetben) Folnegović neve szerepel, hátlapjára pedig a Folnegović-csal folytatott tárgyalások rövid vázlatát jegyezték fel. Valószínű, hogy a feljegyzés maga is Folnegović javaslatait tartalmazza, de lehet, hogy ezek Rauchék javaslatai, mert a Rauch Gézával folytatott szóbeli tárgyalásról készült feljegyzésben is ugyanez az irányvonal, és azonosak a kívánások.

¹ *Folnegović*, Fran (1848–1903) jogpárti horvát politikus és publicista; a jogpárt kettéválasztása után ő készítette elő az eredeti jogpárt maradványának és a független nemzeti pártnak egyesült ellenzéki fuzióját.

Az első eset az orthodox vallás köteleke folytán az orosz politika támogatását nyerheti, – de veszélyes a *magyar* szláv fajra*, mert kifelé való gravitációt fog maga után vonni; a másik eset a vallási kötelek alapján a monarchiához és Magyarországhoz való ragaszkodást biztosítja; de erősíteni kell a horvát elemet, hogy a másik erősebb áramlattal szemben tartható legyen és Magyarország részéről a horvát aspirációk kielégítését teszi szükségessé.

Követeli a horvát elem vezérlő szereplését és a magyar szabadsági törvények[et]: a sajtószabadság[ot], a szélesebb választási jogon alapuló választási törvényt teljesen azonos alapon Magyarországgal stb.

*Bánusnak ajánlja: Brestjenszky-t.*²

B[r] Rauch Géza:

Kifogásai főleg az ellen irányulnak, hogy a költségvetési tételekben a sok utazási és napidíj költségek igazolják a túlkidadásokat, a mi ellen a pénzügyi bizottság is tett észrevételt.

Folnegović nagy horvát politikájával egyetért.

A bán személye oka a gazdasági tespedésnek, – nem törődve azzal, hanem csak is a hatalmi érdekekkel.

Vasútügyekben teljesen háttérbe van szorítva a horvát határőrvidék és a tengermelléki rész, – mely leginkább érdemelne gondozást.

A határőrvidéki nagy erdőség holt tőkeként kezelteik, ahelyett, hogy az ország fellendítésére fordíthatnák.

Boznyakovina birtok vásárlása ügyében utal a képviselőházi beszédjére és felemlíti, hogy országos költségen eszközölt beruházásokkal emelik annak értékét s ezzel tévútra tereltetik az ügy elbírálása.

A fogyasztási adóknak a községektől való elvonását elviselhetetlen csapásnak kellene tekinteni, – mely esetben ő is elfordulna Magyarországtól; mert a horvát községek törzsvagyonnal nem rendelkeznek akként, mint a legtöbb magyarországi község, melyek külön községi vagyon felett rendelkeznek.

*Crnkovich*³ [Az irat rongált, egy sor olvashatatlan]... túl megy, pl. a magyar horvát állampolgárságnak constatalása az autonóm törvényhozás útján, – a mi az állam egységével ellenkezik és nehézségeket okoz az útlevel-ügy törvény által rendezésében is.

Túl megy továbbá a tengeri halászat rendezése ellen felvetett nehézségekben annak vitatásával, hogy a tenger egy mértföldre Horvátország területéhez tartozván az autonóm hatóságok alá tartozik, – mintha Horvátország külön állam-területet képezne és a tengert is provinciákra lehetne beosztani.

*B[r], Rauch P.*⁴

A pénzügyi kérdéstről az intézetek adója, a petroleum és cukoradó bevételei nem esnek Horvátország javára, – a befektetési kölcsönből Horvátország részére aránylag nem lett semmi téve, – a közigazgatás rossz és a költsékezés esztelen, így Mitroviczán nagy fogház épül (Klein⁵ állítólag e mellett vagyonosodik) – a kizárólagos italmérési jog csapás a termelőknek, – a vasútépítés a tengerpart felé életkérdés, – az országos alapok zavaros alapban vannak, – a zárszámadások hamisítottak, mert nincs számvevőszék, hanem a kormánytól függő osztályt képez, ami szervezeti hiba!

* Értsd: magyarországi.

² *Brestjensky* Šandor horvát ellenzéki politikus, zágrábi egyetemi tanár, az egyesült horvát ellenzék egyik vezetője.

³ *Crnković* Miklós unionista horvát politikus, zágrábi ügyvéd, a klostári ker. képviselője.

⁴ *Rauch* Pál, báró (1865–?) horvátországi nagybirtokos, konzervatív, kormánytámogató politikus. 1908–10 között horvát bán.

⁵ Igazságügyi osztályfőnök Horvátországban.

98.

1897 szept. 8

*Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter bejelentése a minisztertanácsban a gör. kat. magyar liturgia ügyében*¹

MT 1897: XXXIV/22

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előadja, hogy a római congregáció S. Officii a múlt őszén azt a határozatot hozta, hogy a magyar ajkú görög katolikusoknál használatban lévő magyar lythurgikus könyvek megsemmisítendők s helyükbe a szláv lythurgiai könyvek alkalmazandók.

E határozat folytán ez év február havában az előadó miniszter úr egy memorandumot terjesztett a bécsi nuntiushoz, melyben különösen arra hívta fel az apostoli szék figyelmét, hogy a magyar lythurgikus nyelv a magyar ajkú g. katolikusok nemzeti fejlődésének követelménye, e mellett figyelemmel arra, hogy a románok szintén nemzeti nyelvüket használják a lythurgiában, a viszonyosság elve alapján is jogos óhaja a magyar görög katolikusoknak.

E memorandumra a nuntiatura olasz nyelven szerkesztett jegyzék alakjában tagadólag válaszolt.

Indokul e jegyzék azon általános elveket hozza fel, melyek a katolikus egyházat visszatartják attól, hogy a nemzeti nyelv javára a lythurgiában engedelményeket tegyen. A románok különleges helyzetét pedig azzal magyarázza, hogy a románok már az unió előtt használták nemzeti nyelvüket a lythurgiában; azért, az unió érdekében, a nyelv használatában meghagyandók voltak.

Az előadó miniszter úr szükségesnek tartja, hogy e jegyzékre a kormány nevében adassék válasz, melyben kifejtetnék, hogy

a) azon istentiszteleti cselekmények, melyekben a nemzeti nyelv a Szentszék jegyzéke szerint érvényesülhet, a görög katolikusokat ki nem elégítik, mert azok a görög-katolikusok vallási életében számot alig tesznek. Fenn marad tehát a magyar görög katolikusok kérelme magára a folythurgikus cselekményekre.

b) Általános elvek alapján e kérdés el nem bírálható, mert az egyház a keleti szertartásoknál mindenhol többé-kevésbé dispensál azon elvek alól. Méltányosan igénylik azért a magyar görög katolikusok, hogy ne részesíttessenek mostohább elbánásban, mint az országban is található más ajkú görög-katolikusok.

c) Ez eljárással a nemzetiségi elv nem vitetik be az egyházba, mert az engedmény nem latinok, hanem a mindenkor más szempontok szerint kezelt görög-katolikusok számára vétetik igénybe.

Egyébként az apostoli szék még a latinoknál is tett kivételt, mikor a dalmátiai horvátoknak engedélyezte a szláv lythurgiát.

¹ A mintegy háromszázezer lelket számláló magyarajkú görögkatolikusok a román és a ruszin görögkatolikus egyházmegyék kötelékében éltek, s kivált előbbi vonatkozásban fokozatosan beleolvadtak környezetükbe. Ennek elhárítására a magyarajkú görögkatolikusok már az 1868. évi hajdúdorogi magyar görögkatolikus kongresszuson felvetették a magyar nyelvű liturgia követelését. 1896-ban, a millenium alkalmával, Budapesten magyar nyelvű görögkatolikus istentiszteletet is tartottak, mire a római Curia eltiltotta a magyar liturgikus könyvek használatát. 1898. jan. 20-án országos bizottság alakult a gör. kat. magyar liturgia ügyében, amelynek közel másfélévtizedes kultúrpolitikai harc után 1912-ben sikerült kivívnia a gör. kat. magyar egyházmegye megszervezését. A magyar gör. kat. egyházmegyéért indított akciót nyomon követte a mintegy 31 ezer főnyi magyarajkú görögkeletiek kísérlete a külön görögkeleti magyar egyházmegye felállítására érdekében.

d) A románok analogiája pedig a magyar lythurgia mellett szól, mert téves az apostoli szék jegyzékének azon állítása, hogy a románok már az unió előtt használták volna a tulajdonképeni lythurgiában a román nyelvet.

E lényeges differentialis pont behatóbb megvilágítására a jegyzékhez egy külön memorandum csatolhatnánk, mely tárgyalja úgy a magyar, mint a román nyelv térfoglalását a görög szertartású lythurgiában.

E szerint a magyar ajkúak arra is igényt tarthatnának, hogy egész lythurgiájukban alkalmazást nyerjen anyanyelvük. Mindazonáltal e kérelem teljesítése ez idő szerint remélhető nem lévén, az elküldendő jegyzékben azon konkrét javaslat tétetnék, hogy:

a lythurgia azon részében, mely a nép által végeztetik, hagyassék meg a magyar nyelv használata s e czélből megfelelő, egyháziilag approbált szerkönyvek készíttessenek;

más oldalról felhívatnék az apostoli szék figyelmé a románok azon visszaélésére, hogy nem elégedve meg az ó-román nyelv használhatásával, lythurgiájukban a bukaresti irodalmi nyelvhez alkalmazkodnak.

Az előadó minister úr megjegyzi, hogy Firczak Gyula munkácsi püspök is a most említett terjedelemben kérelmezte a magyar nyelv lythurgikus használatának engedélyezését.

Ezekután felolvastatván az elküldendő jegyzék egész terjedelemben

a ministertanács azt helyesli s megbízza a vallás- és közoktatásügyi minister urat, hogy azt a kormány nevében a felség személye körüli minister úr útján a bécsi nuntinshoz juttassa.

99.

1897 okt. 11

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök átirata gr. Goluchowski Agenor közös külügyminiszterhez a Kronstädter Zeitung „küliügyi érdekeket sértő közleménye” és „alldeutsch”-kapcsolatai tárgyában¹

ME 1899 – XXXI – 7905 (751/897)

(Fogalmazvány)

A „Kronstädter Zeitung” – a brassói zöld szászok közlönye – szeptember hó 25-én megjelent 220. számában sértő és illoyális modorban éles kritika tárgyává teszi a német császár Ő Felségének magyarországi látogatása alkalmával tett nyilatkozatait s tanúsított magatartását.

Eltéketve a lap elterjedt voltától, s azon körülménytől, hogy a közlemény német kézből ered, jelentőséget kell tulajdonítanom e támadásnak már csak azért is, minthogy értesülesem szerint a lap kérdéses számának Németországban leendő terjesztése végett az „Alldeutscher Verein” abból 30,000 példány iránt tett megrendelést.

Van szerencsém tehát a szóban forgó lappéldányt Nméltsgodnak idecsatoltan oly kérelem megküldeni, méltóztassék a német birodalmi kormány figyelmét a kérdéses közleményre, – nemkülönben az „Alldeutscher Verein” magatartására – felhívni, s tudomására hozni, hogy a bűnvádi eljárás büntetőtörvénykönyvünk 272. szakasza értelmében csak az illető állam – tehát a német birodalom – diplomatai úton kijelentett kívánatára indítható meg.

Fogadja, stb.

Bpest, 1897. X/11.

[fogalmazta]

Fejér.

¹ A kifogásolt közlemény címét nem tudtuk megállapítani, mert az Orsz. Széchényi Könyvtár példányából a 220. szám hiányzik. Az ügy fejleményeire vonatkozólag nem találtunk további iratot. Feltehető, hogy a Monarchia és Németország külpolitikai kapcsolatai szempontjából nem kívánatos ügyet elhallgatták. A minisztérium érdeklődése az „alldeutsch”-mozgalom erdélyi szász kapcsolatai iránt ettől kezdve megélénkült.

100.

Iratok a „község- és egyéb helynevekről” szóló törvény (1898:IV. tc.) történetéhez¹

I

A „község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslat országgyűlési nemzetiségi vitája

A

1897 nov. 8

Törvényjavaslat „A községi és egyéb helynevekről”, indokolással.²

1896–1901. évi Képv. Ir. IX. 297–301. l.

1. §

Minden községnek csak egy kizárólagos hivatalos neve lehet.

2. §.

Többféle elnevezéssel bíró községek hivatalos nevének kijelölése, azonos elnevezésű községeknek előnévvel vagy új névvel ellátása, újonnan alakuló községek elnevezése és a községek nevének megváltoztatása, nemkülönben a községnevek helyes írásának megállapítása a m. kir. belügyminister hatáskörébe tartozik.

¹ A tiszakálmáni korszak nemzetiségellenes és asszimilációs célzatú törvényeinek sorához kapcsolódik a Bánffy-kormány által beterjesztett *helynév törvényjavaslat*, amely a nemzetiségek köréből egységes tiltakozást váltott ki. – A „magyarországi község- és egyéb helynevek törzskönyvezését előkészítő bizottság” létesítését még 1896 áprilisában elrendelte a belügyminister (l. 1896. évi 30736. sz. belügymin. rend.: „A magyarországi község- és egyéb helynevek egységes, hiteles törzskönyvének létesítése céljából alakított állandó vegyes bizottság szervezeti és működési szabályzata”, *Rend. Tára*, 1896, I. 890–92. l.). Feltehetően ennek a bizottságnak előzetes jelentése alapján készült el 1897 őszén a „község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslat és indokolása, amelyet Perczel Dezső belügyminister 1897 novemberében a Ház elé terjesztett (I. A). A kormány szükségesnek tartotta, hogy a közigazgatási bizottság jelentésében (1896–1901 évi Képv. Ir. X. 1. l.) is hangsúlyozza, hogy „a javaslat azon rendelkezése, mely szerint az eddig egyenlő helynevek megváltoztatása, azok helyesírásának megállapítása a belügyminister hatáskörébe utaltatott, a kormány hatáskörének túlterjesztését nem tartalmazza”. Nemzetiségi részről azonban a javaslatot az erőszakos asszimiláció újabb lépésének tekintették, amellyel szemben gyűlések, küldöttségek, hírlapi nyilatkozatok stb. egész sorával tiltakoztak. A törvényjavaslat képviselőházi (I. C–D) és főrendiházi (I. E) vitájában, majd a főrendiházi módosítás újabb képviselőházi vitájában a szász képviselők, illetve a román egyházfők éles bírálatban részesítették a javaslatot. Ezt követte az erdélyi szász választmányok nyilatkozatsorozata, a szász képviselők kilépése a kormánypártból (II. A és G), az 1897. dec. 17-ére Nagyszebenbe összehívott román nemzeti gyűlés betiltása (II. C), az 1895. évi nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottságának tiltakozása (II. I), végül a szebeni és brassói szász nők tiltakozó küldöttségének bécsi és budapesti útja (II. K–R) mint az ország egész nemzetiségi közvéleményét mozgósító akció fontosabb megnyilatkozásai. A kormánypárti többség és az ezzel együtt szavazó függetlenségi párt azonban törvényerőre emeltette a javaslatot (III. A), amely 1898. febr. 17-én megjelent az Országos Törvénytarban. A függetlenségi ellenzék nemzetiségellenes politikájára jellemző, hogy míg a kormány – nyilván a szász képviselők újbóli megnyerése és a felízgatott nemzetiségi közvélemény lecsillapítása érdekében – taktikai okokból átmenetileg halogatta a törvénycikk végrehajtását, a függetlenségi ellenzék 1898 októberében sürgős interpellációt intéz a kormányhoz „mikor és egyáltalán szándékozik-e azt állami és nemzeti érdekeinknek megfelelő teljes szigorral végrehajtani?” (III. C).

² Az indokolást 1897. nov. 19-én soron követte a közigazgatási bizottság jelentése (A *közigazgatási bizottság jelentése a „község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslatról*, 1896–1901. évi Képv. Ir. X. 1. l.).

A belügyminister e jogát az illető községek és a törvényhatósági közgyűlés meghallgatásával, a jelen törvény 1. §-a, valamint az általános országos érdekek által megszabott korlátok között, az érdekelt községek óhajának lehető figyelembe vételével gyakorolja.

3. §.

A község külterületén fekvő telepek, puszták, havasok, továbbá egyéb jelentékenyebb lakott helyek, a mennyiben külön elnevezéssel még nem bírnának, ilyenekkel ellátandók.

Az elnevezés felett a tulajdonos, vagy a tulajdonosok egyenes állami adó alapján számított többségének megállapodása alapján, a községi törvény szerint illetékes község képviselőtestülete határoz, mely határozat jóváhagyás végett első sorban a törvényhatósági közgyűléshez, végleges döntés végett pedig az esetleges felebvezésekkel együtt a belügyministerhez terjesztendő fel.

4. §.

A község- és egyéb helyneveknek, valamint az azokban beálló változásoknak nyilvántartása céljából a m. kir. központi statisztikai hivatal állandó országos törzskönyvet vezet, a mely egy e végből alakítandó „Országos községi törzskönyv-bizottság” szakszerű támogatása, felügyelete és ellenőrzése alatt áll.

E bizottság feladatai továbbá:

- a) javaslattétel a helynevek helyes írására nézve;
- b) javaslattétel a többnevű községek részére a hivatalos név kijelölésére nézve;
- c) javaslattétel a többszörösen előforduló község- és egyéb helynevek kiküszöbölésére;
- d) javaslattétel újonnan alakuló községek elnevezésére s végül
- e) javaslattétel mindazon intézkedésekre nézve, melyek a végből szükségesek, hogy a közhitelességgel megállapított község- és egyéb helynevek ne csak a hivatalos használatban, hanem a társadalmi érintkezésekben is mentől általánosabban elterjedjenek s mindinkább kizárólagosakká váljanak.

Az országos községi törvénykönyv-bizottság elnöke a m. kir. központi statisztikai hivatal igazgatója, helyettes elnöke e hivatal aligazgatója.

A bizottság szervezetét és ügyviteli szabályzatát a belügyminister a ministertanács hozzájárulásával rendeletileg állapítja meg.

5. §.

Állami, törvényhatósági és községi, valamint egyéb hivatalos iratokban, községi pecséteken, bélyegzőkön és jelzőtáblákon, továbbá az állam, a törvényhatóságok és községek közvetlen rendelkezése alatt álló intézetek és üzemek ügykezelésében, a nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt tankönyvekben, úgyszintén ezeknek az iskoláknak nyilvánosság elé kerülő nyomtatványain, valamint pecsétjein és bélyegzőin, végül a közjegyzői iratokban – tekintet nélkül arra, hogy a felsorolt iratok, tankönyvek, nyomtatványok, pecsétek, bélyegzők stb. az állam hivatalos nyelvén vagy más nyelven vannak-e szerkesztve, – kizárólag a község hivatalos neve használandó azon írásmód szerint, a mint az az országos községi törzskönyvben vezetettik.

Törvényszéki czégbegyegyzések szövegében, kormányhatósági jóváhagyást vagy láttamozási igénylő okmányokban és egyéb iratokban, valamint a közhitelességi- és hivatalos jelleggel bíró minden más viszonylatban is kötelező ugyan a községek hivatalos nevének használata, de e mellett az ettől eltérő elnevezés zárjelben feltüntethető.

6. §.

Jelen törvény végrehajtásával a ministerium bizatik meg.
Budapest, 1897. évi november hó 8-án.

Perczel Dezső s. k.,
m. kir. belügyminister.

Indokolás,

„a község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslatához.

A közigazgatás minden ágában, valamint a társadalmi és magánérinkezésekben is léptenyomon tapasztalható, hogy a legnagyobb zavarok, gyakran kipótolhatatlan, érzékeny károk származnak a község- és egyéb helynevek tekintetében Magyarországon fennálló rendezetlen állapotokból.

Több mint 2000-re rug ugyanis azon községeknek száma, a melyeknek nincs saját külön nevük, hanem oly névvel bírnak, a mely egyszersmind más községek elnevezésére is szolgál, s e nagy számban azok a szintén tömegesen előforduló községek nincsenek is belefoglalva, a melyek csak előnevek vagy csupán egy-egy betű vagy ékezet által különböznek, egyébként pedig teljesen megegyeznek egymással. Még nagyobb számban vannak az oly községeink, amelyeknek viszont nem egy, hanem több nevük is van, oly nevek, a melyek, miután közülök egyik sincs hivatalos jellegű gyanánt kijelölve, rendszerint általánosan használtatnak is.

A nehézségeket és bajokat, a melyek ezen állapotokból keletkeznek, csak jobban növeli és szaporítja s a kölcsönös megértést még inkább nehezíti a nevek helyesírása tekintetében fennálló bizonytalanság, melynél fogva, nem lévén közhitelességgel megállapítva a község- és egyéb helynevek írásmódja, számos esetben kételyek merülnek fel az iránt, miként kell a nevet helyesen írni, minek következtében a gyakorlatban sok község nevére nézve tényleg eltérő írásmódok vannak használatban.

Különösen a posta- és távirdakezelésben, valamint a vasúti szolgálatban érezhetőek legjobban azok a hátrányok, a melyek a község- és egyéb helynevek tekintetében fennálló, jelzett állapotokból keletkeznek. Így például annak következtében, hogy több község bír ugyanazon névvel, gyakran helytelen irányítások történnek, s a helyesírás bizonytalansága viszont azt idézi elő, hogy a küldemények vagy egyáltalán nem, vagy csak késedelemmel érkeznek meg tulajdonképeni rendeltetési helyükre.

Az a körülmény pedig, hogy községneveinknek igen jelentékeny része hosszú, néha többszörös előnevekkel van ellátva, a postai ügykezelést nehezíti meg és teszi költségesebbé.

Talán még nagyobb hátrányok származnak, sőt veszélyek támadhatnak a község- és egyéb helynevek rendezetlenségéből az ország védelmi érdekei szempontjából. Csak mellékesen említve ugyanis azokat a nehézségeket, a melyek az ugyanazon helynevek többszörös előfordulása esetén a tartalékosok behívásánál fenforognak, és úgy a polgári, mint a katonai hatóságokra felesleges munkát rónak s különösen mozgósítás idején jelentékeny hátránynyal járhatnak: igen nagy fontossággal bír a község- és egyéb helynevek rendezettségének kérdése háború idején, a midőn a minden irányban szükséges pontos és megbízható tájékozottság képezvén a sikeres működésnek egyik előfeltételét, a község- és egyéb helynevek tekintetében származható félreértések életbe vágó érdekek kockáztatását vonhatják maguk után.

De nem csekély jelentőséggel bír a község- és egyéb helynevek rendezettségének kérdése a társadalmi, illetőleg magánérinkezéseknél is különösen az üzleti érdekek szempontjából, a mennyiben a helynevek határozatlanságából származható félreértések az ügyletek helytelen vagy késedelmes elintézését okozhatják és jogi bizonytalanságot is idézhetnek elő, kivált az oly esetekben,

a midőn valamely iratban előforduló helymegnevezésből – mint ez igen gyakran tapasztalható – tekintettel az oly nagy számmal előforduló azonos nevű községekre, nem lehet minden kétséget kizárólag megállapítani, hogy az iratban szereplő megnevezés tulajdonképpen melyik községre vagy más helyre vonatkozik.

A község- és egyéb helynevek rendezetlenségéből származó s itt csak főbb vonásokban vázolt hátrányok, a melyek a gyakorlati életben számos alakban és sokszorosan jelentkeznek s a társadalmi érintkezések intenzivitásának növekedésével folytonosan fokozódnak, csakis az által szüntethetők meg, ha maga az alapok megszűnik, vagyis ha a mai rendezetlen állapot helyébe az az eszményi állapot lép, a midőn az országban valamennyi községnek csak egy és pedig kizárólagos saját, hivatalos neve lesz – egységes elvek szerint közhitelességgel megállapított helyesírással – s több község ugyanazon névvel nem fog bírni.

Ezen eszményi állapot fokozatos megvalósításának egyik előfeltétele, hogy a község nevének megállapítása tekintetében az elhatározás joga, a mely eddig nem ugyan törvény alapján, hanem a fennálló gyakorlat szerint a község jogkörébe tartozott, a központi kormányhatalom hatáskörébe utaltassék át, a mely egyedül képes a kitzűött eszmét a községnevek rendezésével kapcsolatos minden egyéb általános szempontot szem előtt tartva, egységes elvek szerint megvalósítani.

Azon esetben ugyanis, ha az érdemleges határozat joga továbbra is a községeknél maradna, még ha a törvény elrendelné is, hogy a más községgel azonos nevű községek nevüket előnévvel megkülönböztetni, vagy megváltoztatni, a több névvel bíró községek pedig valamelyik nevüket hivatalos jellegű gyanánt kijelenteni tartoznak – tekintettel a mindkét szempont alá eső községek jelentékeny nagy számára – nem volna remélhető, hogy ezen nagy és valóban országos érdekű feladat egyáltalában megoldható leend. De nemcsak a czélszerűségi tekintet, hanem a jogi, illetőleg elméleti szempont is indokolja, hogy a községek nevének ügye, a mely minden egyes esetben az illető községeken kívül mindazokat érdekli a kik a községgel vagy a községbeliekkel érintkeznek s így természeténél fogva közérdekű ügy, az önkormányzati jogkörből kivonassék s mint országos ügy a központi kormányhatóságra bízassék.

Ezen czélok és szempontok szem előtt tartásával készült „a község- és helynevekről” a jelen törvényjavaslat, a melynek törvényerőre emelkedése esetén, annak 2-ik szakasza fogja megadni a kormánynak a lehetőséget egy, Magyarországon már rég fennálló visszás állapotnak megszüntetésére s a javaslat 1. §-ában kitzűött eszményi állapot fokozatos megvalósítására.

Midőn azonban a törvényjavaslat a kormánynak biztosítani kívánja a község- és egyéb helynevek rendezése érdekében szükséges jogkört, ennek meghatározásánál szorosan megmarad a czél által megszabott korlátok között, gondosan szem előtt tartva, hogy a község érdekei, a melynyire az országos szempontok megengedik, a lehetőséghez képest kíméltessenek s hogy a nagy feladat közmegnyugvással és első sorban az érdekelt községek óhajának lehető figyelembevételével hajtassák végre. Ezen irányelvnek felel meg a törvényjavaslatnak a 3. §-ban foglalt azon intézkedése is, melynek értelmében a telepek, puszták, havasok és egyéb jelentékenyebb lakott helyek nevének meghatározását – miután ezen helyek elnevezésénél oly országos szempontok, mint a községek nevének, nem forognak fenn – a tulajdonosok akaratnyilvánítási szabadságának is tért nyitva, a községek hatáskörébe utalja, a kormány részére ezen helyek elnevezésénél csak a legfelsőbb jóváhagyás jogát tartva fenn.

Annak előmozdítására, hogy a kormány a község- és egyéb helynevek rendezését – úgy a történeti emlékek, valamint a gyakorlati érdekek lehető figyelembevételével – minél inkább szakszerűen intézhesse, a törvényjavaslat megfelelő véleményező hatáskörrel egy állandó szakbizottságnak alakítását veszi tervbe, melynek szervezetét és ügyviteli szabályzatát – tekintettel arra, hogy a község- és egyéb helynevek ügye a kormányzat minden ágát érdekli – a belügyminister, a ministertanács hozzájárulásával állapítaná meg.

A javaslat 4. §-a, mely e bizottság szervezetét és feladatát körvonalazza, intézkedik egyszerűsmind arról, hogy jövőre az összes község- és helyneveknek s az azokban beálló változásoknak nyilvántartása czéljából állandó országos törzskönyv vezettessék.

A törzskönyv létesítése, a melynek vezetése az említett vegyes bizottság szakszerű támogatása, felügyelete és ellenőrzése alatt a törvényjavaslat értelmében a m. kir. központi statisztikai hivatalra bíztnék, mint a mely hivatal munkakörénél fogva ezen feladat teljesítésére leginkább van hivatva, egyik legfontosabb előfeltételét fogja képezni a község- és egyéb helynevek tekintetében a kívánatos rendezett állapot megteremtésének, mert egyrészt oly kútforrás gyanánt fog szolgálni, a melyből az összes község- és helynevek és azok szabatos helyes írása tekintetében a felvilágosítások mindenkor megszerezhetők lesznek, illetőleg minden kétséget kizáró módon rendelkezésre állanak, másrészt pedig az annak alapján kiadandó és minél szélesebb körökben elterjesztendő helynévtárak segítségével lesz elérhető, hogy a hivatalos jellegűek gyanánt megállapítandó község- és helynevek úgy a hivatalos életben, mint a társadalmi érintkezésekben minél rövidebb idő alatt, minél általánosabban elterjedjenek.

Ezen cél előmozdítására törekszik tulajdonképen a javaslatnak 5. §-a, a mely azt a kérdést szabályozza, hogy mely esetben kell a hivatalos jelleggel felruházandó községneveket kizárólagosan használni és mikor lehet a hivatalos név mellett egyszersmind az eddig használt egyéb elnevezéseket is alkalmazni. E tekintetben az a főszempont volt irányadó, hogy a nagy átalakulás, a közhitelességgel megállapítandó neveknek kizárólagos közséhasználatba való átmenetele minél rövidebb idő alatt történjék ugyan meg, de viszont az átmeneti idő alatt a magánérdekek is kellő kíméletben részesüljenek. Ezért tehát a törvényjavaslat a hivatalos jellegű községneveknek kizárólagos használatát csak a hivatalos életben rendeli el kötelezően, beleértve természetesen a katonai ügyeket s a törvényhatósági és községi összes ügykezelést is, továbbá a közjegyzői iratokban, a melyek törvényen alapuló közhitelességüknél fogva tágabb értelemben szintén hivatalos jellegűeknek tekinthetők; s kiterjesztve e rendelkezést a nyilvános iskolák körére is, mely körben azt a magyar közoktatás érdekei teszik kívánatossá.

Ellenben a taxative fel nem sorolt egyéb esetekben és viszonylatokban a törvényjavaslat a hivatalos név mellett az ettől eltérő és netalán használatban levő egyéb nevek alkalmazását is megengedi akképen, hogy a nem hivatalos név a hivatalos név mellett zárjelbe foglalva lesz kinttethető.

Önként érthető, hogy a tulajdonképeni magán- és társadalmi életben, az eddigi nevek használata egyáltalán semminemű törvényes korlátozás alá esni nem fog s e téren azon törekvésnek megvalósítása, hogy a hivatalos nevek használata minél rövidebb idő alatt minél általánosabbá váljék, az iskolai nevelésnek és a társadalmi működésnek marad fen[n]tartva.

Budapest, 1897. évi november hó 8-án.

Perczel Dezső s. k.,
m. kir. belügyminister.

B

1897 dec. 6

Ruffy¹ Pál, a közigazgatási bizottság előadójának beszéde a „község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslat betérjesztésekor

Képv. Napló, 1896–1901, X. 220–223. l.

T. képviselőház! Azon törvényjavaslat, a mely tárgyalás végett előttünk fekszik, kiváló nagyfontosságú érdekeket ölel fel, sok érdek fűződik hozzá, a mely kielégítését ezen törvényjavaslattól várja. Ezen érdekeket két nagyobb csoportra osztva kívánnám bemutatni. (Zaj.)

Elnök (csenget): Kérek csendet!

¹ Ruffy Pál (1854–?) aranyosmaróti ügyvéd, majd Bars m. alispánja. 1896-tól az újbányai ker. (Bars m.) kormánypárti képviselője.

Ruffy Pál előadó: Az első csoportba tartoznak a gyakorlati követelmények, ezek között első sorban ott van a közigazgatás, a melynek minden ágazatában oda kell törekednünk, hogy a gyors adminisztrációt lehetőleg érvényesítsük, és minden ingadozást elkerüljünk. Tekintettel arra, hogy nagyon sok egyenlő nevű község van az országban, különösen az anyakönyvi intézmény tette szükségessé, hogy ezen helynevek rendezése iránt törvényhozási intézkedés történjék. Ugyancsak nagyfontosságú t. ház, a közforgalom érdeke, ide tartozik a posta, távíró, kereskedelem és vasúti forgalom. Nagyfontosságú, t. ház, a honvédelem érdeke is, még pedig a tábornoki térképek szerkesztése csak úgy, mint a hadkötelesek nyilvántartása, a mozgósítási rendelet csak úgy, mint a hadtestek felvonulása. De ezen gyakorlati követelmények mellett vannak oly követelmények is, a melyek bizonyos eszmei körben mozognak. Ezek első sorban a magistra vitae, a magyar nemzet történetének követelményei, a melyek oda törekszenek, hogy helyneveinkben megoltalmazzuk a nemzeteknek néha verőfényes, néha zivataros múltját. Ezen érdekekhez sorakozik a magyar nyelv ethymológiája, mert helyneveinkben a magyar nyelvnek talán több őseleme van, mint a mennyit legrégebb nyelvemlékünk, a „Halotti beszéd” tartalmaz. De meg kell hogy említsem azon követelményt is, mely az egységes nemzeti eszme megnyilatkozását látja a javaslatban. A javaslat indokolása szerint mintegy 2000-re tehető azon községek száma, melyek megismételten fordulnak elő helységnévtárunkban. Saját adataim szerint a kettőnél többször ismétlődő helynevek száma 2.572. Ezek közül háromszor ismétlődik 295, de vannak 12-szer, 13-szor sőt 24-szer ismétlődő helynevek is...

A törvényjavaslat előadója a továbbiakban közlekedési adatokkal, majd hosszas történeti fejtegetésekkel igyekszik bizonyítani, hogy a javaslat voltaképp csupán az eredeti történeti helynevek visszaállítására törekszik. Példákat sorol fel a régi magyar helynevek elszlávosítása és elgermánosítása köréből, valamint a helyneveknek az együttélő másajkú népek részéről történt átalakításáról. Így említi Fejéregyháza helynév esetét, melyet a szerbek és a németek az egyház és a templom fogalmainak azonosításával Bilacrkvára illetve Weisskirchenre alakítottak át. A „Weisskirchent” azután visszafordítottuk magyarra s így lett a régi Fejéregyházából „Fehértemplom”.

Bocsánatot kérek a t. háztól, hogy ezen történelmi vonatkozású reflexiókkal (*Halljuk! Halljuk!*) voltam bátor a t. ház idejét rabolni, de kötelességemnek tartottam (*Helyeslés a szélső baloldalon.*) különösen azért, mert azon nézetben vagyok, t. ház, hogy az általam elmondottakban bírom a legalaposabb érvelést szemben azon vádakkal, a melyek egynémely hírlapban felhangzottak, mintha ezen törvényjavaslatnak nem lenne más célja, mint hogy a községeknek török-szakad, magyar elnevezést adjon.

Rátkay László: Ahhoz is jögnék van! (*Felkiáltások a szélső baloldalon: Azt is meg kell tenni! El is várjuk a kormánytól! Halljuk!*)

Ruffy Pál előadó: T. ház! Ha a helynévnek megmagyarosítása oly eredményeket vonna maga után, mint azt a t. képviselő urak gondolják, akkor minden kétségen felül áll, hogy az lenne az első követelmény, de ha a helynevet meg is magyarosítják, azért annak lakossága mégis csak szláv, mégis csak német, vagy oláh marad. Ezzel mi a magyarosítás ügyét egy lépéssel sem vittük előre, sőt új nevet adva a községnek – medicina peior morbo – az eddig meglévő nevek mellé még egy új nevet alkalmaztunk. Mi nem kívánunk egyebet, mint azt, hogy ott, a hol történelmi név van, azt rekonstruáljuk, reaktiváljuk és ott, a hol egy későbbi telepítvény egy új esetleg idegen ajkú községet alapítva, annak új nevet adott, hogy ott azelőtt egy régi magyar község állott fenn, reaktiváljuk annak feledésbe merült régi magyar községnek nevét. (*Élénk helyeslés és tetszés a szélső baloldalon.*) ...

...A törvényjavaslat olyképen intézkedik, hogy a helyneveknek megállapítását legvégső fokban a belügyminiszter hatáskörébe utalja olyképp, hogy úgy a községek, mint a vármegyék tulajdonképpen csak véleményes javaslatot, opciót lesznek hivatva gyakorolni. Ezt a rendelkezést, a melyet a törvényjavaslat kontemplál, tulajdonképpen már maga a gyakorlat is szankcionálta, mert egy helynév megváltoztatása legfelsőbb fokban mindig a belügyminiszter felülbírlata és jóváhagyó rendelkezése alapján történik. Azon rendelkezés, hogy a községek maguk tegyenek

indítványt a helynév megváltoztatása iránt, ahol a miniszter hatásköre tulajdonképpen csak a szankcióra vagy a szankció megtagadására vonatkozzék, gyakorlatilag a múltban nem bizonyult...

Ezen rendelkezés még azon előnyt is involválja, hogy azáltal, hogy a belügyminiszter állapítja meg végérvényesen minden helynek a nevét, a belügyminiszter számára a történettudomány terén egy új tér nyílik és ezen irányzat azután remélni engedi nekünk, hogy a történeti kutatások terén nagyobb buzgalommal fogunk sikeres eredménnyel találkozni, mint a mily eredmény eddig a magán társaságok kezdeményezése terén konstatálható. Különben Franciaországban is a vallásügyi miniszter rendelkezett egy történeti földrajzművelő bizottság szervezéséről, és hogy még egyszer visszatérjek a helynév megállapítása és a történelmi momentumok közötti kapcsolatok kidomborítására, hivatkozom Angliára, ahol a történeti földrajzot tanítják az egyes községekben úgy, hogy mikor az az iskola gyermek az illető község nevét megtanulja, egyúttal megtanulja azt is, hogy mily történeti fontos mozzanatok fűződnek azon helységhez.

Meg kell még jegyeznem, hogy maga a javaslat bár teljesen tisztában van azzal, hogy mit akar, akaratja mikéntjének nyilvánulásában felette konciliáns. Teljesen jól is van ez így, mert akkor, ha a cél helyesen van kitűzve, nem az a kérdés, hogy mily gyorsasággal, mily tempóban közelítsük meg azt. A hol több elnevezéssel találkozunk, megállapítjuk a történelmi szempont alapján: hogy mely név a helyes. Hiszen maga a közigazgatási bizottság is ily értelmében intézett kérdést a jelen volt belügyminiszter úrhoz, és a belügyminiszter kijelentette, hogy a helynevek megállapításánál első sorban a történelmi szempont lesz az irányadó. Ezen törvényjavaslatról mi többet nem várhatunk, nem kívánhatunk. Ez a törvényjavaslat egyáltalán nem alkalmas arra, hogy azzal mi bármily csekély mértékben is magyarosítsunk, (*Mozgás és felkiáltások a szélső baloldalon: Miért nem? Arra kell törekednünk!*) vagy pedig, hogy ez által a nemzeti asszimilációt egy nagy hatalmas lépéssel előbbre vigyük.

Rátkay László: Amde arra kell törekednünk.

Ruffy Pál előadó: Igazuk van a képviselő uraknak és igaza van Rátkay László képviselő úrnak, hogy arra kell törekednünk. De ez a törekvés kívül áll ennek a törvénynek keretén.

Én meg vagyok arról győződve, hogy meg fog jönni, mert kell, hogy megjöjjön azon szellem, amely a magyarral mindenben egyenjogú, de az országnak idegen ajkú polgárát arra fogja serkenteni, hogy van még oly kötelessége is a hazára iránt, amelyet nem képes az adóhivatalban leróni, de még a csatasorban sem, és ez az a kötelesség, amely arra tanít, hogy minden kődarab, amelyet a nemzeti egység szent templomának falába beépítünk, a magyar állam tekintélyét teszi erősebbé, nevét a külföld előtt hatalmasabbá.

Ezek alapján vagyok bátor a t. házat, kérem, hogy a törvényjavaslatot, még pedig a közigazgatási bizottság által előterjesztett szövegben a részletes tárgyalás alapjául általánosságban elfogadni méltóztassék. (*Általános, élénk helyeslés.*)

C

1897 dec. 6

Schreiber Frigyes felszólalása a „község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslat képviselőházi vitájában

Képv. Napló, 1896–1901, X. 223–225. l.

Schreiber Frigyes: T. ház! (*Felkiáltások a szélső baloldalon: Hoch! Hoch!*) Nem vonom kétségbe, hogy az igen tisztelt kormánynak komoly okai voltak a községi és egyéb helynevekről szóló törvényjavaslat előterjesztésére. Az alaposan és ügyesen összeállított indokolással szemben nehéz is a közigazgatás gyakorlati működéséből merített érvek megcáfolására vállalkozni és ha mégis kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a törvényjavaslathoz, úgy a mint az előttünk fek-

szik, hozzá nem járulhatok: arra csak az a felfogás és meggyőződés vezet, hogy a kidolgozásnál, a részletek megállapításánál azon tekintetek és tényezők háttérbe szorultak, melyeket az igazi állambölcsesség szem előtt tévesztani nem enged, és a melyeket, ezért mint a népek egyéniségéből, lelki életéből származó és attól el nem választható eszményi tényezőket, bármily gyakorlati intézkedés és rendelkezésnél figyelemben kell részesíteni.

A törvényjavaslat azon határokon túlment, melyeket pedig az állambölcsesség, a mi államunk sajátos körülményeire való tekintettel, eddig mindig fentartott. A javaslat azt mondja, hogy minden községnek ezentúl csak egy hivatalos neve legyen. Igen, de a nemzet politikai egységénél fogva, az állam nyelve csak a magyar. Ezen két rendelkezés természetes következménye az, hogy a hivatalos elnevezés alatt csak a magyar elnevezés értendő. *(Felkiáltások balfelől: Természetes! Helyes Magyarországon!)*

Olay Lajos: Tessék Szászországba menni! *(Zaj.)*

Elnök: Tessék a szónokot meghallgatni! *(Helyeslés.)*

Schreiber Frigyes: Nagyjából ez eddig úgy is van. Ha a törvényhozás szól, a kormány rendel, az állam közegei és hatóságai intézkednek magyar nyelven, mindig a magyar hely- és község neveket fogják használni és a hivatalos magyar elnevezések ily természetű kiterjesztése és alkalmazása ellen felszólalni eszem ágában sincs.

És ha a törvényjavaslat szövege és azon szöveg alkalmazása teljes összhangban állana az indokolásban olvasható azon szavakkal, hogy a kormány „ennek meghatározásánál szorosan megmarad a cél által megszabott korlátok között, gondosan szem előtt tartva, hogy a község érdekei, a mennyire az országos szempontok megengedik, lehetőséghez képest kimehessenek”, akkor eleje vétetnék minden elkeseredésnek és minden ingerültségnek.

És én nem is vagyok azon szerencsés helyzetben, hogy ezen megnyugvás nálam is nyilvánuljon. A törvényjavaslat 5. §-a, midőn a közéletnek elősorolt ágazataiban a magyar nyelv kizárólagos használatának kötelezettségét előírja, eltemeti, a mennyire ezt teheti, a nem magyar ajkú községeknél a bensülöttek s a környék köznyelvén forgó elnevezést. Eltemeti pedig még ott is, a hol az állam érdeke, az országos közigazgatás gyakorlati lehetősége ezt nem engedi. Ezen paragrafus e mellett ellentétben áll azon törvényes rendelkezésekkel, a melyek a községek beligazgatási s ügyviteli nyelvéről intézkednek.

Ez a törvényjavaslat nem említi ugyan az egyházakat, a hitfelekezeteket.

Köszönettel és elismeréssel veszem még annak látszatát is, hogy a törvényjavaslat a hitfelekezetek belügyeibe bele avatkozni nem akar; de a kidolgozásnál, a részletek megállapításánál ezen szép szándék komolysága nagyon meggyengül. A hitfelekezetek, a melyek saját erejükből gondoskodnak az oktatásról, a tankönyvek szerkesztéséről, használatáról, saját törvény biztosította hatáskörében hoznak szabályokat. Világos és józan ember előtt tehát nem szenved kétséget, hogy az egyházi főhatóság, a mely egyszersmind iskolai hatóság is, ezen jogai gyakorlásával azon felelősségnek teljes tudatában lesz, hogy a tankönyvekbe államellenes irányzat be ne csempésztessek. De kérдем én, fognak-e veszélyben forogni a közoktatás, mondjuk a magyar közoktatás érdekei, ha a nem magyar nyelven írt tankönyvekben a tankönyv nyelvészeti és irályi természetének egyszerű folyamánakép a község- és helynevek azon nyelven lesznek feltüntetve, a melyen a könyv írva van, és ha arról, hogy a serdülő nemzedék a hivatalos neveket is megtanulja, oly módon lesz gondoskodva, hogy azok is mindenütt felemlíttessenek és kiemeltessenek. Én, mert a tárgy nagyon komoly, nem akarok kiterjeszkedni azon állapotokra, a melyek okvetlenül előállnak, ha a nem magyar tankönyvekben oly textus volna, a mely kizárólag csak a hivatalos nevet használja. Méltóztassanak csak egy olyan tankönyv tartalmát és nyelvészetét figyelembe venni!

Nem szólók én azon mély és folyton terjedő hatásról, melyet ezen törvényjavaslat megjelenése okozott szemben a kormányhatalom és törvényhozás erejével, mert nevetséges lenne ezen mozgalom természetének ecsetelésével t. házra hatni akarni...

Még csak azon megjegyzésre szorítokozom, hogy a mostani szöveg nem igen alkalmas a honpolgárok egy jó részét a közigazgatás atyai jóindulatáról meggyőzni.

És végül még csak egyet. Itt a teremben, a sajtóban és a gyűléseken hangoztatjuk a hazaszeretet áldásait, sikereit, szükségét. Nagyon helyes, mert hazaszeretet nélkül hazánk felvirágzása, haladása, tekintélye iránt nem lelkesednénk, lelkesedés nélkül pedig odaadással, áldozatkészséggel közreműködni nem lehet. Már most mi a hazaszeretet kútforrása, alapja? Nem a mindenható állam működése és ennek a működésnek szemlélése, nem az elért sikerek, sőt még a történelmi múlt emlékeinek a közoktatás útján való ébrentartása sem, ez mind csak másodrendű tényező. – A hazaszeretnek kezdő alapja a szülőhelyhez és ahhoz a kis területhez, a mely azt környezi, hű ragaszkodás az, a mit a németek Heimathsgefühlnek neveznek, magyarul pedig talán honvágynak mondunk. Ezt pedig, t. ház, a községek szokásos nevének feltétlen kitiltása által kiirtanók, mert ha a község neve a nép jellegének szimbóluma, akkor az által, hogy a hazaszeretnek ezen egyik erős alkotó elemét gyengítjük, magát a haza szeretetét ingatjuk meg...

Ezeket tartottam szükségesnek e házban felemlíteni annak megokolására, hogy a törvényjavaslathoz, úgy a mint az ma előttünk fekszik, hozzá nem járulhatok és azt csak akkor fogadhatnám el, ha részleteit teljesen megnyugtató értelemben módosítanák. *(Helyeslés jobbfelől.)*

D

1897 dec. 10

Pulszky Ágost, Schreiber Frigyes, Schmidt Károly, Eötvös Károly, Ivánka Oszkár, Perczel Dezső belügyminiszter és Szentiványi Árpád felszólalásai a „község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslat részletes tárgyalásakor

Képv. Napló, 1896–1901, X. 285–293. 1.

Pulszky Ágost: T. képviselőház! Ezen paragrafushoz¹ bátor vagyok egy rövid módosítást indítványozni, a melynek szövege megmagyarázza e módosítványnak célját és értelmét. E szöveg a következő *(olvassa):*

Az első bekezdés után második bekezdésül e szakaszba a következő szöveg veendő fel:

„A nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt tankönyvekben és az ezen iskoláknak nyilvánosság elé kerülő nyomtatványaiban, a hivatalos név mellett az ettől eltérő történeti vagy közhasználatú elnevezésnek magyarázólag való feltüntetése nem esik e szakasz rendelkezései alá.”

Ezen indítványt mindenek felett azon szempontból vagyok bátor betérjeszteni, hogy sem didaktikai, sem méltányossági szempontból nem tartom helyesnek, hogy történeti, vagy közhasználati nevek a tankönyvekben egyáltalában ne fordulhassanak elő, szükséges természetesen, hogy a hivatalos életben kizárólag hivatalos név használtassék, de az iskolai használatban ezen hivatalos név ismerete is csak úgy terjeszthető el, ha zárjel közé melléje tétetik egyszersmind a történeti vagy közhasználati név is. És azt hiszem, hogy azon hagyományokkal a melyek ezen nevekhez fűződnek, nincs miért úgy ellentétbe helyezkednünk, hogy a közhasználatban lévő név proskribáltassék, mert itt csak az a cél, hogy a hivatalos nevek használata kétségen kívül helyezettassék és hogy minden hivatalos kiadványra vonatkozólag a hivatalos név használata biztosítottassék. Minthogy ez a módosítás ezzel összefér, bátor vagyok ezen módosítást a t. ház figyelmébe ajánlani. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Nyegre László jegyző: Schreiber Frigyes!

Schreiber Frigyes:

...A Pulszky Ágost t. képviselőtársam által benyújtott módosítást köszönettel veszem és elismeréssel fogadom azt a jóakaratot, mellyel legalább a kirívó sérelmet szanálni óhajtja, de ez engem ki nem elégít, mert a községek beléletén ejtett sérelmek figyelmen kívül hagyatnak.

¹ *Értsd:* a törvényjavaslat 5. §-hoz.

T. ház! A mindenható államban folyton terjedvén a cenzalizáció, mi a mellett mindig beszélünk és írunk az autonómiáról. Nem kétkem, hogy a hivatalos névnek csak kissé hivatalos színezetű viszonylataiban való használata mellett tetszetősen lehet érvelni. De azt hiszem, hogy az ilyen kizárólagos használatban a községek autonómiájának kiszélesítését találni még sem lehet. Módosítványom a következőleg hangzik *(olvassa)*:

„Módosítvány: Az 5. §. első bekezdésében előforduló „kizárólag” szó törlendő és a bekezdés után felveendő „a községek beligazgatásában, nemkülönben a nyilvánossági joggal felruházott iskoláknál használt tankönyvekben és ezen iskolák kiadványaiban a hivatalos névtől eltérő történelmi és közhasználatú község- és helynevek is használhatók.”

Schmidt Károly: T. ház! A törvényjavaslat négy első szakasza ellen nekem is fontos aggályaim vannak, s az általános vitában a tisztelt előadó úr előadása és a többi felszólalók által ép oly kevésbé, mint a törvényjavaslat indokolása által ezen aggályaim szét nem oszlottak, mert ezentúl sem tartom szükségesnek, hogy kisebb-nagyobb bajok elhárítása végett egy ilyen életbevágó törvény hozassék létre ...

A több azonos helynévből és a helyesírási eltérésekből származó közigazgatási és forgalmi nehézségek nem indokolják eléggé a törvényjavaslatot.

De t. ház, mindez nem olyan nagyon fontos, hogy ezért, ha a t. ház véleménye szerint törvényes intézkedésre van szükség, ne járulhatnék hozzá; mert lehetséges, hogy tényleg előfordulhatnak nehézségek, a minők eddig közigazgatási úton hárítottak el. Csakhogy nem ezen nehézségek elhárítása a törvény intencziója, hanem az, a mi a törvényjavaslat 5. §-ából tűnik ki, tudniillik, hogy a nem magyar helynevek magyarosíttassanak, *(Mozgás.)* hogy a történelmi és közhasználatban lévő község- és helynevek a forgalomból kiküszöböltessenek, hogy azok feledékenységbe juszanak. Ehhez pedig, t. ház, mi segédkezet nem nyújthatunk. Egy ily törvényes intézkedéshez hozzá nem járulhatunk, mert ez sérti alaptörvényeinket, ez törvényellenes. Ellentétben áll e szakasz intézkedése az 1848. pozsonyi VII. törvénycikk 5. §-ával, a mely szerint: „Magyarhon, Erdély mindazon külön törvényeit és szabadságait, melyek – – a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni és fentartani kész.” Ellentétben áll az 1848: I. erdélyi törvénycikk bevezetésével, a mely kimondja, hogy a jogegyenlőség „a hazának, minden lakosaira nézve nemzet-, nyelv- és valláskülönbség nélkül, örök és változhatatlan elvül elismertetik.”

Ellentétben áll a törvényjavaslat e szakaszra az 1868. évi XLIV. törvénycikk 20. §-ával, mely szerint a községi gyűlések maguk választják jegyzőkönyvük és ügyvitelük nyelvét. Kétségtelen ellentétben áll a törvényjavaslat e szakasza az 1868: XLIV. törvénycikk 14. §-ával is, mert ezen szakasz szerint az egyház határozza meg az általa fentartott iskolákban az oktatás nyelvét és ennek következtében az államnak nincs joga az oktatás nyelvébe, habár csak a helynevek tekintetében is, beavatkozni, mert az idegen helynév az idegen nyelv integráló részét képezi, épúgy mint Bécs, Velence, Lipcse, stb. külföldi helynevek a magyar nyelvnek integráló részét képezik.

A törvényjavaslat e szakasza tehát törvényellenes. De nem is czélszerű, t. ház; mert sérti a nem magyar ajkú honpolgárokat a milyen hazánkban igen sok van, közel nyolcsi millió, sérti ezen állampolgárok érzelmeit és önérzését...

Kérve kérem, miszerint a Schreiber-féle indítványt fogadják el. *(Helyeslések. Egy hang a szélső baloldalon: Lépjén ki a kormánypartból! Zaj.)*

Elnök (csenget): Kérem a képviselő urakat, ne szóljanak közbe!

Lázár Árpád jegyző: Eötvös Károly!

Eötvös Károly: T. képviselőház! *(Halljuk! Halljuk!)* Elöttem szóló t. képviselőtársam Schmidt Károly, a fen[n]forgó kérdések kapcsán oly kérdésekre is kiterjeszkedett beszédében, a melyek talán szorososan a tárgyhoz nem is tartoznak. Kiterjeszkedett az általa úgynevezett alaptörvények magyarzásására, kiterjeszkedett a nemzetiségi jogokat biztosító törvényre és a pozitív törvényeken kívül kiterjeszkedett a nemzetiségi kérdések nem egy részletére. Én, t. ház, nem értem, hogy ezeket a nagy kérdéseket hogyan lehet idehozni. Hiszen én ebből a törvényből egyáltalán nem látom

azt, mintha a kormány valami gyorsan, nagy erélyvel törekednék itt magyar uniformisba öltöztetni az egész ország valamennyi helynevét (*Igaz, Ugy van! a szélső baloldalon.*), sőt attól félek, hogy épen a szászok lakta megyékben nem fogja talán megtenni azt, a mit meg kellett volna tenni régen. Én egyáltalában nem látom e törvényjavaslat sorsához kötve azokat a nagy aggodalmakat, a melyeket szász eredetű t. képviselőtársaim itt hangoztatnak, sem azokat a reményeket, a miket én és barátaim e javaslatokhoz kötünk. Én egészen mást látok. De nem szeretném, ha Schmidt Károly t. képviselőtársamnak néhány szava megjegyzés, észrevétel és bírálat nélkül hangzanék itt el. (*Halljuk! Halljuk!*) Azon 1868-iki nemzetiségi törvény...

Madarász József: Elég gonosz!

Eötvös Károly: ..., a melyre annyiszor történik itt hivatkozás különböző irányban, ezt vegye tudomásul t. képviselőtársam – sem történetileg, sem politikailag egyáltalában nem az, a minek ők magyarázataikban tekintik, Magyarország és a magyar nemzet ezelőtt harmincz évvel, de nemcsak harmincz évvel, hanem 300, sőt 600 évvel, már II. Géza uralkodása idejében, mindig kész volt, minden kényszerűség és kényszerítés nélkül, az igazság iránt való erős szeretetből az idegen ajkú magyar állampolgároknak mindazon jogot megadni, s azonkívül még biztosítani is, és annak szabad gyakorlását nem gátolni, a mely jogokkal a nemzet ösrésze, a magyar bírt. (*Igaz, Ugy van! a szélső baloldalon.*) De a mikor a nemzet ezen jogot és igazságot az igazság ellenállhatatlan szeretetével gyakorolta, ugyanakkor volt ennek egy, sokszor kimondott, sokszor ki nem mondott elengedhetetlen előfeltétele (*Halljuk! Halljuk!*), a mi volt az 1868-iki nemzetiségi törvénynek is, s ez az, hogy a nemzet megadja és biztosítja azon jogokat az idegen ajkú állampolgároknak azért és azon feltétel alatt, hogy bennük a magyar állam iránt való ragaszkodás, az úgynevezett magyar hazafiság épen oly tiszta és épen oly hátsó gondolat nélküli, épolyan erős lesz és olyannak marad, mint a minő a magyar emberben van. Egy ily előfeltétel mellett igenis azokat a jogokat a nemzet törvényhozása megadta, fenn is tartja, azok biztosításáról gondoskodik, de a mint az előfeltétel hiányzik, a mint a nemzetiségek, vagy – használom azt a szót, a mit Schmidt Károly képviselőtársam használt – az idegen ajkú állampolgárok a családban, az iskolákban, a községben, a vármegyében, az egyházban és az államban nekik adott jogokat arra használnák fel, a mire pedig – fájdalom – nem egy példa, nem egy szimptoma utal, hogy ők a magyar állam egysége, a magyar birodalomban a magyar fajnak államalkotó és fentartó szerepe és hivatása elleni törekvésekkel lépjenek fel, meggyengítsék ezen államnak egységét és nemzeti jellegét, abban a pillanatban az a törvény anarchizmusává válik. Semmiféle, önmagára és saját jövőjére adó nemzetéről feltenni sem szabad, a magyarról legkevésbé, hogy jogokat adjon azért, hogy önállami léte bolygattassék meg és rontassék le vele, és saját ereje, szelleme és nemzeti fensége tiportassék a sárba. (*Helyeslés és éljenzés a szélső baloldalon.*)...

Perczel Dezső belügyminiszter: T. ház! Nem szándékozom az 5. §-nál megindult vitában elmondottak közül azokra reflektálni, a melyek sokkal inkább az általános vitára tartoztak volna.

A Schmidt Károly képviselő úr által felvetett azon kérdés, hogy a javaslat beadása tényleg szükséges volt-e, annyira megvan haladva, azon csaknem egyértelmű, nagy többséggel hozott határozat által, melylyel a ház a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául elfogadta, hogy a fölött vitatkozni felesleges, mert hiszen a községek elnevezése körül tarthatatlan állapot van. Egy csattanós példát hozok fel a helyzet illusztrálására. Van akárhány oly község, a melynek, ha nem is az általános, de mindenesetre igen nagy körökre kiterjedő használatban öt neve is van. Itt van Gyula-Fehérvár. Gyula-Fehérvár az általánosan dívó régi név. A magyar részről mindig Károly-Fehérvárnak, német részről Karlsburgnak mondják; a románok műveltebb osztályai irodalmi nyelven Alba-Juliának, a köznép pedig Bielo Gradnak hívja. Már most méltóztassék valakinek a község előtt öt kilométernyire kérdezősködni, hogy mi annak a városnak a neve, az egyik azt fogja mindani, a másik am azt.

Különben nem akarok ebbe a dologba belemenni, s röviden csak azt akarom ismételni, ami már meg is mondatott itt a ház előtt, hogy ezen törvényjavaslat egyáltalán nem ellenkezik semmi-nemű alap- vagy más törvényvel, legfőlegbb annyiban, hogy minden későbbi törvény bizonyos

tekintetben azon ügyre nézve, a melyet szabályoz, a korábban hatályban levő törvényeket hatályuktól megfosztja, azok helyébe más intézkedéseket tesz. Hogy azon aggályoknak, melyeknek tegnapelőtt Schreiber Frigyes, ma pedig Schmidt Károly képviselő adott kifejezést, egyáltalán nincsen semmi alapjuk, azt merem jó lélekkel állítani.

A beadott módosítványra nézve kívánom egész röviden a kormány álláspontját jelezni. Azt a határozati javaslatot, melyet Schreiber Frigyes képviselő úr adott be, – mint olyat, mely egészen ellentétben áll azon intencziókkal, melyek a kormányt vezérelték akkor, mikor a törvényjavaslatot készítette és beadta és a mely ha elfogadtának, a törvényjavaslatot egész lényegéből kiforgatná, nem fogadhatom el, hozzá nem járulhatok, ellenben egyrésztől Pulszky Ágost képviselő úr módosítványát, a mely nem ellenkezik a törvényjavaslat szellemével, sőt csak expressis verbis mondja ki azt, a mit úgymint bele kell, hogy értsünk s a mely megfelel annak az álláspontnak, melyet a törvénynek már eredeti szerkesztésénél a kormány elfoglalt, készséggel elfogadom. Méltóztassék meggondolni azt, minő sérelem van abban, a mi fölemlített, hogy ha a tankönyvben és nyomtatványban benne kell lenni a hivatalos névnek, – azon célból, hogy az a gyermek könyvnyelben tanulja meg, hogy az a név azt a várost vagy községet jelzi, a melyet ti szászok, a románok így neveztek, – melléje teszik a nép nyelvén használt nevet is. Ebben nincsen semmi, ez olyan haladás, s a méltányosságnak olyan foka, a mely előtt senki el nem zárkozhatik. Ha ehez hozzájárulok, ez azért is történik, nehogy egyes túlbuzgó tisztviselők, egy ilyen tankönyv ellenében, a melyben különben egész határozottsággal mindenütt megvan Segesvár, Brassó, és a többi azért, mert benne van magyarázólag a másik név is, a hivatalos eljárás folyamán megtorló intézkedéseket léptessenek életbe.

Ebből a szempontból is szükségesnek tartom a magam részéről és hozzájárulok ahhoz a módosítványhoz is, a mit Ivánka Oszkár képviselő úr adott be, megjegyezvén, hogy ez is csak precízebb kifejezése annak, a mi már a szakaszban benne van, mert a tankönyvekhez térképek is hozzá értetnek. Hogy ez precízebben kifejeztessék, a mi kezdetben is így volt kontemplálva, készséggel hozzájárulok, hogy a tankönyvek mellé a térképek kifejezése is oda tétessék.

Kérem tehát, méltóztassék a Schreiber Frigyes képviselő úr módosítványát mellőzni, ellenben a Pulszky Ágost és Ivánka Oszkár képviselő urak által beadott két rendbeli módosítványt a magam részéről is elfogadom. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Szentiványi Árpád: T. ház! A törvényjavaslat 5. §-a intézkedik a törvényhatósági és községi elnevezésekről, azonban nem intézkedik az egyházi elnevezésekről, már pedig méltóztatnak tudni, hogy az egyházak az iskolák felügyeletét kezelik, a kormánnyal és törvényhatóságokkal érintkeznek.

Ha ott intézkedés nem történik, akkor inkább meg fogják tartani a régi elnevezéseket. Én tehát röviden csak azon indítványt volnék bátor a t. képviselőháznak elfogadásra ajánlani, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy itt a „törvényhatósági” szó után az „és” kitöröltessék és helyébe a „községi” szó után ez vétsessék be: és „egyházi”. (*Helyeslés.*)

Elnök: Kíván még valaki szólni? Ha senkisem kíván, a vitát bezárom.

Következik a szavazás.

A képviselőház Schreiber Frigyes módosítványát elvetette, Ivánka Oszkár, Szentiványi Árpád és Pulszky Ágost módosítványait elfogadta.

... *Ruffy Pál előadó:* T. képviselőház! Ezen törvényjavaslattal szemben Brassó szabad királyi város kérvénye fekszik az igen tisztelt ház asztalán. Kérem a t. házat, hogy ezen kérvényt a törvényjavaslat elfogadása által elintéztetnek kijelenteni méltóztassék. (*Általános helyeslés.*)

*Elnök:*¹ A törvényjavaslat e szerint le van tárgyalva általánosságban és részleteiben, a ház asztalán fekvő kérvény el van intézve.²

¹ Szilágyi Dezső.

² A „község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslat főrendiházi vitája során – 1897. dec 17-én – Roman Miron – érsek-metropolita előbb a törvényjavaslat tárgyalásának elhalasztását

II.

Nemzetiségi tiltakozó akciók a „község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslat és a névmagyarosítás ellen

A

1897 nov. 22*A nagyszeben–grossaui szász kerületi választmány nyilatkozata a „község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslat tárgyában¹*

Kronst. Ztg., 1897, 269. sz.

A nagyszeben-grossaui kerületi választmány közlése a következő nyilatkozatot:

„A Nagyszeben-Grossau választókerület választmánya a f. hó 19-én tartott ülésén elhatározta egy általános választógyűlés összehívását, és megállapodott a következő nyilatkozatban a helynevekről szóló törvényjavaslat ellen, amelyet az egybehívandó választógyűlésnek elfogadásra kíván ajánlani.

A magyar képviselőház f. hó 8-i ülésén a belügyminiszter úr egy törvényjavaslatot terjesztett elő a községek helyneveiről, amelynek tartalma és célzata szerint a jövőben minden helységnek csak egy a miniszter által megállapítandó hivatalos helyneve legyen, amely kizárólagosan és egyedül szerepelhet mind a hivatalos használatban, mind az iskolákban, sőt a tankönyvekben is. Minden községi intézménynél, minden cégnél, mindenütt csak ez az egy hivatalos név a kötelező.

Ennek a törvényjavaslatnak a célja senki előtt nem lehet kétséges, ez egy lépés tovább az általános, kényszerű magyarosítás felé.

Az is aligha lehet kétséges bárki előtt is, hogy ennek a törvénynek a létrejöttével városaink, mezővárosaink és falvaink öröklött nevének eltörlését is tervbe vették.

A milyen kicsinyes az eszköz, oly sértő a nem magyarok nemzeti öntudatára, különösen számunkra.

Határozott ellentétben áll az uniótörvények alapelveivel, amelyek biztosítják Magyarország és Erdély valamennyi polgárának egyenjogúságát polgári és politikai tekintetben, ellentétben áll a nemzetiségeknek az 1868-as 44. törvénycikkben kimondott egyenjogúságával.

E törvények szerint mindent kímélni kell, és az összes fennmaradt viszonyokat érintetlenül kell hagyni, amelyek az egységes kormányzat és a pontos igazságszolgáltatás gyakorlati lehetőségének nem állnak útjában, amit szülőhelyeink német és más nem magyar nevével bizonyára nem lehet állítani.

A magyarosításnak ez az új eszköze ellenkezik községeink és egyházunk törvényesen biztosított önkormányzatával is, midőn a kormányt felhatalmazza, hogy mindkettőjüktől rendeleti úton elvegye eddigi nevüket, s e helyett másikat kényszerítsen rájuk.

kérte, majd többrendbeli módosítást javasolt. Indítványait – egyetlen kisebb jelentőségű módosítás kivételével – elvetették. (L. Főrend. Napló, 1896–1901, I. 176–180. l. és a főrendiház általános vitájának kivonatát, 1896-1901. évi Képv. Ir. X. 342–344. l.) – A főrendiház egyetlen ponton nyhítette a törvényjavaslatot: az egyházi ügykezelésben nem tette kötelezővé a hivatalos helynevek használatát (vö. 1898: IV. tc. 5. §). Ezt a módosítást – a törvényjavaslatlal szembeni álláspontjukat fenntartva – a szász nemzetiségi képviselők is elfogadták a főrendiházi módosítványok képviselőházi tárgyalásakor. (L. Melczer Vilmos 1898. jan. 7-i felszólalását, Képv. Napló, 1896–1901, XI. 350-351. l.) – Említett főrendiházi módosítványt egyébként a képviselőház többsége elfogadta (l. uo.).

¹ A közlemény eredeti címe: *Hermannstadt voran – Nagyszeben előre!* – A helynévtörvényjavaslat elleni erdélyi szász mozgalomra von. l. még „A szászok a helynevek magyarosítása ellen” E., 1897. nov. 25–26. 326–327. sz. és „A szász képviselők értekezlete, E., 1897. dec. 5. 336. sz.

Ez a törvény, amelynek célja nem alkalmas arra, hogy az állam bármilyen valódi és általános érdekét szolgálja, az országra nézve is káros lenne, mert minden nem magyarnál nagy felháborodást és elkeseredést idézne elő.

Ezért lelkiismeretünkben kényszerítve érezzük magunkat kijelenteni, hogy mi szülőhelyeink eddigi, történetileg jogosult és évszázadok óta érvényes nevének e törvényjavaslattal tervezett megszüntetését megengedhetetlennek tartjuk,

hogy mi egy ilyen törvényt az ország békéjére és ennek következtében belső erejére nézve minden bizonnyal hátrányos következményei miatt fölöslegesnek, oktalannak és károsnak is tartunk,

hogy mi ennek következtében a törvényhozás belátásától és jogérzékétől a helynevek e törvényjavaslattal tervezett eldobzásának elutasítását reméljük,

a mi saját képviselőinktől pedig bizalommal elvárjuk a határozott állásfoglalást e törvényjavaslat egészével és részleteivel szemben, különösen pedig azt, hogy ha a törvényjavaslat a magas képviselőházban mégis tárgyalásra kerülne, pártállásra való tekintet nélkül határozottan ellene szólnak és szavaznak.

A Nagyszeben–Grossau választókerület választmánya.

Vivant sequentes!”

B

1897 dec. 5

*A román nemzetiségi sajtó bejelentése az 1897. dec. 14-i szebeni tiltakozó gyűléssel kapcsolatban*¹

G. Tr., 1897. dec. 9. 263. sz.

A „Tribuna” mai vezércikkében² a következő felhívást közli:

„Alulírottak ezennel meghívjuk a román nemzetiségű országgyűlési választókat Szeben, Cristian³, Szászsebes, Cisanadie⁴ és Nocrich⁵ választói körzetekből a szebeni kultúrház („Gesellschaftshaus”) nagytermében 1897. dec. 14-én, kedden délelőtt 11 órakor tartandó nyilvános gyűlésre, hogy megvitassák és határozatot hozzanak a „község- és egyéb helynevekről” szóló új törvényjavaslattal kapcsolatban. Szeben, 1897. dec. 5. dr. Ratiu János s. k. Droc János s. k. főegyház-tanácsos, Preda János s. k. dr. Calefariu Miklós s. k.

E meghívó közzétételével egyidejűleg a „Tribuna” felhívja a nép tekintélyes és vezető férfait, tegyék meg a szükséges intézkedéseket, hogy minden központba hívjanak össze és tartsanak tiltakozó gyűléseket.”

C

1897 dec. 14

Thalmann Gusztáv szebeni főispán távirati jelentése br. Bánffy Dezső miniszterelnöknek a Nagyszebenben összehívott román nemzeti gyűlés betiltása tárgyában

ME 1899 – XXXI – 8030 (945/897)

Nagyszeben, 1897. december 14.¹

A román választói gyűlés megtartása iránti bejelentés csak tegnap reggel adatott be a városi polgármesternek, a ki azonnal 839. res. számú rendelet értelmében indokolt megtagadó választ Rațiunak kiadott és kézbesített.

¹ A közlemény eredeti címe: *Adunare de protestare la Sibiu*. – Tiltakozó gyűlés Szebenben.

² A meghívót (*Convocare*) a Tribuna 1897. dec. 8-i, 262. száma közli, utána következik a „Signalul” című vezércikk.

³ Kereszténysziget – Grossau (Szeben m.).

⁴ Nagydisznód – Heltau (Szeben m.).

⁵ Újegyház – Leschkirch (Szeben m.).

¹ Az időpont előtt az iratban ezt olvassuk: „Távirat” (számjелеkben).

A kellő lépések megtételére, hogy a politikai hatóságok a községekben már ez előtt kihirdetessék hogy eme gyűlés betiltva, nem fog megtartani és hogy a választók ne jelenjenek meg. Ma csak kevés számban jelentek meg; úgymint: egy pár lelkész, kevés ügyvéd s más intelligencia és pór nép, de mivel ma itt éppen hetivásár lévén és ezért több nép a városba jött azokból összeverbuvált körülbelül 130 ember jelent meg, Dr Rațiu kérte, hogy engedjék be a gyűlési terembe, hogy ott adja tudtul a választóknak, hogy a gyűlés be lett tiltva, ezt pedig nem engedélyeztem, azért Rațiu az ülésház közelében az utcán az összegyűlteknél pár szóval megmondta, hogy ülés nem tartható, mert be van tiltva, mire néhány szetreszka kiáltások után Rațiu onnan eltávozott, az emberek közül pedig néhányan egy kocsmahelyiségbe mentek a rendőrség felügyelete alatt egy pohár sörre. A nagyobb része szertelőszt, úgy hogy ezen gyűlésről a város többi részében alig volt tudomás. Tüntetés, csődületek vagy zavarok nem voltak.

Thalman alispán

D

1897 dec. 14

*Az 1897. dec. 14-i betiltott szebeni román tiltakozó gyűlés részvevőinek nyilatkozata*¹

Tr., 1897, 269. sz.
Păcățian, VIII. 28–29. l.

Alulírottak, akik azzal a gondolattal jöttünk, hogy részt vegyünk a mai napra, ide, Szebenbe összehívott gyűlésen, miután értesültünk e gyűlés törvényellenes betiltásáról úgy érezzük, hogy annál inkább kell tiltakoznunk mind a betiltás, mind az új magyarosító javaslat ellen – ezért a következő nyilatkozatot tesszük:

A község- és egyéb helynevekről szóló törvényjavaslatot teljesen feleslegesnek tartjuk közigazgatási szempontból, és módfelett sérelmesnek a haza nem magyar állampolgárai számára.

Ez a javaslat *újabb lépési jelent a népek erőszakos magyarosítása felé.*

Önkényesen támadja legföltettebb érzelmeinket, az ország történelmi fejlődését, mind az egyes helységek, mind pedig az egyes nem magyar nemzetiségek törvény által biztosított jogait.

Mivel mindenkor meg kívánjuk őrizni *nemzeti jellegünket és ősi román nyelvünket*, mindenféle etulajdonító és üldöző szándék ellen felháborodva tiltakozunk.

Minden erőnkől *tiltakozunk* tehát az *egész magyarosító rendszer ellen*, amelyet a jelenlegi kormány iskolai, egyházi, közigazgatási, jogi, kulturális és politikai téren, egyszóval a közélet minden területén bevezetett; *veszélyes* módszernek *bélyegezzük* ezt, amely csak a hazát alkotó, *népek közötti kapcsolat fokozottabb megzavarására* vezet.

Különösen tiltakozunk e legújabb magyarosító javaslat ellen, és ezt mint olyan barbár kísérletet hozzuk tudomására a világnak, amely el akar pusztítani minden történelmi emléket, amelyet népünk e földnek adott, amelyet pedig vérevel védett és munkája veritékével táplált.

Ez a törvényjavaslat semmibe sem veszi a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvényt, lábbal tiporja egyházaink és iskoláink önkormányzati jogait, s gyűlölséget és viszályt támaszt a népek között; ezért kérjük és követeljük, hogy töröljék az ország törvényhozó testületéből, és felkérjük az összes román főtisztelendő püspököket, hogy szavuk és magas állásuk minden erejével lépjenek közbe, hogy megvalósítását megakadályozzák.

Szeben, 1897. dec. 14-én. Dr. Comsa Miklós orvos, Román Demeter földbirtokos, Comsa B. Demeter kereskedő, Manta János, Román N. kereskedő stb.

¹ A közlemény eredeti címe: *Declarațiune – protest. – Tiltakozó nyilatkozat.*

E

1897 dec. 14

A szerb nemzetiségi sajtó közleménye a „község- és egyéb helynevekről” szóló törvényjavaslat elleni közös tiltakozó akció ügyében¹

Br. 1897, 142. sz.

Befejeztetett! A magyar országgyűlés pénteki ülésén elfogadta a magyarországi összes városok és falvak nevének megmagyarosításáról szóló törvényjavaslatot. A történelmi nevek, ha nem magyarok, törlendők, hogy helyet adjanak a tiszta magyar neveknek, mert Magyarország *kívülről* színmagyar államnak, egyetlen nép hazájának kell lássék.

Ha majd ez a törvényjavaslat törvényerőre emelkedik, érezhetően bántó lesz a nem magyar nemzetiségek érdekéi és büszkesége szempontjából. Számos város és község neve nekünk kellemes hangzású, mert ezekhez a nevekhez legszebb emlékeink fűződnek. Őseink, akik drága véréket ontották közös hazánkért – saját nyelvükön keresztelték el bölcsőjük nevét, amely nekik épp úgy, mint nekünk is, kedves, drága. Minden érző embernek kedves az a táj, ahol szülei csontjai nyugszanak, ahol első örömei érték, ahol első ízben hallotta anyja kényeztető szavát, és ahol későbbi szép és rossz napjait élte. Ha szülőhelyünkről hosszabb ideig távol voltunk, hazatértünk-kor hevesebben dobbant meg a szívünk, ha megláttuk templomunk tornyát. A nap is szebben ragyog, az ég is kékebb, ha a magunk tűzhelye körül vagyunk. Itt találkozunk régi ismerőseinkkel, minden fa és minden kő kedves nekünk. Helységünk iránti vagy tágabb értelemben véve, hazánk iránt érzett mély szeretetből fakadnak ezek a nemes érzések, amelyért a férfiak még vérüket is szívesen ontják, és gyermekeiket is feláldozzák.

S ha ez így van, hogyan lennének kedvesek azok a nevek, amelyekkel helységeinket elneveztük, s amelyek közül soknak jelentős történelmi jelentősége is van. Ezek a helységek – mint püspökünk, Teofán mondta – őseink csontjaival vannak borítva, s most hagyjuk el nevüket, és mondjunk le mindenkorra róluk!

Vajon hazánk érdeke kívánja ezt tőlünk? Nem! Magyarország érdeke azt kívánja, hogy ennek az országnak minden népe megelégedett legyen, és élvezze a számára biztosított igazságot. A nemzetiségi törvény szerint a községek a nem magyar nemzetiségek nyelvét használhatják. Közben pedig azt látjuk, hogy erőnek erejével meg akarják magyarosítani azoknak a helységeknek nevét, amelyekben élünk. Ezentúl nem lehet bennünket többé „Noviszádiak”-nak, hanem „Újvidékiek”-nek kell nevezni – ezt célozza a törvényjavaslat. Történelmi neveinket eltörlik, hogy még nyomuk se marad.

Az ilyen eljárás a legnagyobb elkeseredést kell hogy kiváltsa a nem magyar nemzetiségekből, akiket nemzeti tulajdonságaikban ez alkalommal is megsértének.

A magyar kormány azt állítja az országgyűlésen, hogy ez „gyakorlati” okból történik, hogy a különböző elnevezések ne okozzanak zavart. Véleményünk szerint azonban nagyobb zavart okoz az, ha a nép előtt ismeretlen, új neveket erőszakolnak. *Világos tehát, hogy ez nem gyakorlati okból történik, hanem annak a sovíniszta áramlatnak a kiáradása, amely ebben az államban uralomra tör.* Vakok lennénk, ha nem látnók meg e szándékok igazi célját. Fokozatosan, darabonként merülnek el partjaink, hogy beolvadjanak a magyar tengerbe. Az egyházpolitikai reformok és a nemzeti-egyházi önkormányzatunk elleni támadások, s most pedig a helynevek magyarosítása, – mindezek fokozatosan, de biztosan végrehajtott hódításoknak tekintendők.

Vajon nyugodtan szemlélhetjük-e ezeket a jelenségeket anélkül, hogy törvényes úton ne tiltakozzunk az ilyen megátalkodott politika ellen? Szabad-e megengednünk, hogy mint holtakon gázoljanak át rajtunk? Hát kihalt belőlünk minden erkölcsi erő? A százszok, akik egyébként a

¹ A közlemény eredeti címe: *Ne oklevajmo!* – Ne késlekedjünk!

kormányal tartanak, a magyar országgyűlésen megvédték népüket. Nekünk nincsenek nemzeti-ségi képviselőnk az országgyűlésen, a kormánypárti szerb képviselők pedig ez alkalommal is úgy tesznek, mintha nem ismernék fel a nép bajait. Az országgyűlésen szerb hangot, sajnos, nem hallani. Szabad-e nekünk ezt ennyiben hagyni?

A románok szintén nincsenek a magyar országgyűlésen, de ők az országgyűlésen kívül már cselekedni kezdtek, pedig náluk is vizály volt az utóbbi időben a két nemzeti párt között. *A románok mindenféle tiltakozó gyűléseket készítenek elő, hogy álláspontjukat kifejezésre juttassák.* Ugyanezt teszik a szlovákok is, ez a „galambtermészetű” nép.

Alkotmányos államban az ilyen akció megengedett, miután törvényes keretek között mozog, és megengedett eszközöket használ. *Nekünk, szerbeknek sem szabad késlekednünk, nekünk is hallatni kell szavunkat.* Éspedig sietnünk kell, amíg a javaslatból nem lesz törvény. *Nekünk is minél több ilyen gyűlést kell tartanunk;* mert szégyen lenne elmaradnunk a románok és a szlovákok mögött, hiszen ez főként a mi bőrünkre megy, mivel nekünk sokkal több, a múltból eredő és megőrizendő elnevezésünk van, mint nekik. Tehát ne késlekedjünk! A magyar lapoknak a románok és a szlovákok elleni kirohanásai nem szabad hogy zavarjon bennünket.

Igaz, hogy nálunk pillanatnyilag belső ellentétek vannak, de ezeknek kötelességünk teljesítésében nem szabad akadályt képezniök, midőn népünk magasabb érdekéről van szó. Bánatban, a nemzeti pártok most egyesültek, ott könnyen megy majd. De nehézségeinken könnyen túljut-hatunk ez alkalommal Bácskában is.

Itt nincs szükség semmiféle megbeszélésre, értekezletre vagy írásbeli értesítésre. *A bácskai radikális párt kezdje meg ez irányú akcióját, mi pedig munkájához igen szívesen csatlakozunk.* Az egyházmegyei gyűlés után a politikai bölcsesség úgy kívánja, hogy a radikális párt kezdje meg az akciót². Ha nem kíván gyűlést, tegyen valami mást, találjon ki valami jobb megoldást. *Mi akkor is támogatjuk majd.* Csak éppen tennünk kell valamit, hogy a világ előtt ne maradjunk szégyenben.

Valamennyiünkre rossz fényt vetne, ha csak akkor mutatnánk erőt és harci kedvet, amikor egymást csépeljük! Ez lemondás lenne politikai létünkről. Ez a szűkebb Magyarországon élő szerb nép politikai sírját jelentené.

Ne késlekedjünk! Amikor népünk magasabb érdekeiről van szó, minden mellékes szempont-nak meg kell szűnnie.

F

1897 dec. 15

Thalman Gusztáv szebeni főispán újabb jelentése a betiltott román nemzeti gyűlés fejleményeivel kapcsolatban

ME 1899 – XXXI – 8030 (945/897)

Szeben vármegye Főispánja és Szászpán.

205. sz. 97.

res.

Nagyméltóságú m. kir. Ministerelnök Úr!

Tegnapi távirati jelentésem kapcsán a román választói gyűlésre nézve van szerencsém mély tisztelettel továbbá jelenteni, hogy a korcsmában összegyűlt választók között Rațiu is utólagosan megjelent, egy pár szóval kijelentvén, mely okból nem volt ülés tartható és az embereket csendes-ségre figyelemezttvén őket a szétoszlásra felhívta.

² Szószertint: kezdje meg a kólót.

A Tribuna szerkesztője Dejanu a Protestálásra akarván beszélni, de a rendőrkapitány nem engedte meg és egy Scurtu nevű szerkesztő a zöldszásokra emelt poharat, mert három négy oly fiatal zöldszász is ottan volt köztük.

Azután a korcsma helyiségből valamennyien kijöven a szemben levő Dr Rațiu lakása előtt megállottak és ötöt Szetreaszka éljeneztek, mire Rațiu az ablakból azt megköszönvén egy pár szóval oda nyilatkozott, hogy bárha a mai gyűlés betiltva lett, majd találni fognak utat módot érzelmeiknek kifejezést adni, mire az összegyűlt emberek éljenzés és a Desteaptă-te románé dalnak kevés éneklése után Dr Deianu¹ vezetése alatt sorrendben és csendesen egy a bent a városban levő más korcsma helyiségbe mentek és ottan zárt magánkörbe ebédeltek, d. u. 3 óra feléig ottan maradtak, mely alkalommal mulattak és beszédeket is tartottak.

Továbbá több darab tiszta *papíron többen a nevüket aláírták*², mit arra akarnak használni, hogy valami „Protest” alá használják, azonban ezen cselekmény is oly formán történt, hogy azt a jelen levő rendőrkapitány semmi nevezetes tüntetésnek nem találta, mert nem olvastatott fel semmi írás és nem volt kivethető, hogy azzal mit akarnak.

Végül *ezen mulatságból*² a Romániában levő *Popovics Aurelnak egy üdvözlő távirat*² küldetett.

Ezen egész eljárás pedig mint már volt szerencsém kifejezni egész *magán jellegű*² volt, mert künn a városban vagy azok utcáin mi feltűnés nem volt észlelhető és az egész oly csendben folyt le, hogy a rendőrség vagy karhatalom igénybe vételére nem volt szükség és az egész összejövetel egy *nagy fiaszkonak*² mondható, mert nagyon kevesen jöttek be, habár a Tribuna és az illető kezdeményezők mindent elkövettek, hogy többen jelenjenek meg, és éppen ezen fiaszko miatt a kezdeményezők és a lapok az egész összejövetelt és a megjelenők számát *valótlánul 500–600-ra teszik*², csak azért, hogy nagyobb színezetet adjanak lapjaikban annak, mert a heti vásárban volt különféle nemzetiségű emberek – kik mint nézők szerepeltek – nem oda számíthatók és az összejövetelnél részt sem vettek.

Ezügybeni jelentésemet egyidejűleg m. kir. belügyminister úr ő Nagyméltóságához is megtettem.

Fogadja Nagyméltóság kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Nagyszeben 1897 évi december 15.

Thalmann Gusztáv
főispán.

G

1897 dec. 17

*Wolff Károly nyilatkozata a „feketeszász” sajtóban az erdélyi szász képviselőknek a kormánypártból való kilépésével kapcsolatban*¹

Sieb. D. Tgbl., 1897, 7300. sz.

Tisztelt Szerkesztőség!

Mivel engem sokan közelebbi kapcsolatba hoznak az Önök tisztelt lapjával, mint az ténylegesen fennáll, engedjék meg nekem annak kijelentését, hogy én a tegnapi számban megjelent és a szász képviselőknek a kormánypártból való kilépését tárgyaló cikktől, amelynek szerzőségét esetleg nekem fogják tulajdonítani, távol állok.

¹ Elie Dăianu.

² Fekete ceruzával aláhúzva.

¹ A közlemény eredeti címe: *Erklärung – Nyilatkozat. – A szász képviselők kilépését a zöldszások már 1894 óta követelték. A helynévtörvény elfogadása után a szász kerületi választmányok sorra követelték a kilépést, és dec. 16-án a „feketeszások” lapja, a Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, is csatlakozott az akcióhoz. (Der Austritt unserer Abgeordneten aus der liberalen Partei.) Ez ellen tiltakozott Wolff fenti nyilatkozata. A szász képviselők négy kivételével kiléptek. (Vö. *Endlich!* Krönst. Ztg. 1897. dec. 16. 290. sz.)*

Ha oly szomorú is volt az alkalom, örültem népünk, a helynevekről szóló törvényjavaslat által megsértett jog- és nemzeti érzése impozáns megnyilatkozásának. Ebben a megnyilatkozásban nem volt semmi mesterkéltség: egyetértően egyesült a szász nép minden fia kivétel nélkül a helynevek magyarosítása elleni tiltakozásra. Az egyöntetűsége helyezem a legnagyobb súlyt. Tiltakozásunk és egyetértésünk impozáns megnyilatkozásának erkölcsi és politikai értéke van, s minden okunk megvan, hogy ezt megtartsuk, de nem szabad kockára tennünk, és ismét elveszteni. Tartsunk tehát mértéket, és elégedjünk meg a már elérttel. Ne menjünk tovább, mint ameddig erőnkől és egységünkől telik.

A szász országgyűlési képviselők kormánypártból való kilépésének követelése azonban a legnagyobb egyenetlenségre fog vezetni körünkben. A választókerületek egy része nem fogja ezt a követelést támasztani, a szász képviselők egy része nem fog kilépni a kormánypártból; a képviselőknek egy másik része, mivel a kilépést a jelenlegi viszonyok között politikai hibának tartja, de nem akar ellentétbe kerülni választóival vagy azoknak egy részével, talán le fog mondani mandátumáról.

Ezek a tények, ha bekövetkeznek, gyengíteni fogják impozáns tiltakozó megnyilatkozásunk erkölcsi és politikai hatását, sőt el is homályosítják. Egyöntetűségünk helyébe zűrzavar lépne, amely barátainkat visszariasztaná, számos ellenségünket pedig gúnyolódásra és további megsemmisítő csapásokra hívná fel ellenünk.

Nagyszeben, 1897. december 16.

Dr. Wolff Károly.

H

1898 jan. 5

Thalman Gusztáv szebeni főispán jelentése br. Bánffy Dezső miniszterelnöknek az 1895. évi nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottságának tervezett összejövételéről és a helynevek magyarosítását célzó törvényjavaslat elleni tiltakozó iratáról

ME 1899 – XXXI – 8030 (10 res./898)

Szeben vármegye főispánja és Szászispán.

Sz. 8-1898

res.

Nagyméltóságú m. kir. Miniszterelnök Úr! -

Bátorkodom jelenteni, hogy vett értesülés szerint a tót, román és szerb nemzetiségi kongresszusnak végrehajtó bizottsága egy ülést szándékozik tartani Budapesten. –

Az ülés napja e hó 3-ára volt tervbe véve, de Rațiu a ki szintén oda lett hívva, a görög ünnepek miatt most nem akarván menni, azt kívánta hogy *folyó hó 10-ike után tűzzék ki az ülési napot*,¹ a mikor aztán ő is ottan meg fog jelenni. –

Azon kívül még tudomásomra jött, hogy *ezen végrehajtó bizottság*¹ éppen most, a magyar kormány és parlament által a nemzetiségek ellen a helységnevek magyarosítása tárgyában hozott törvény javaslat ellen és egyáltalán a nemzetiségi törvény benemertartása miatt *egy Protestet kíván kibocsátani és azt valószínűleg több nyelven szétosztani, mely már el is készül*,¹ de csak nem tudtam egy ilyen példányt eddig beszerezni, mihelyt az sikerül, nem mulasztom el azt Nagyméltóságodhoz felterjeszteni. –

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását. –

Nagyszeben 1898 évi Január 5-én.

Thalman Gusztáv
főispán.

¹ Kék ceruzával aláhúzva.

I

1898. jan. 10

Az 1895. évi nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottságának tiltakozása¹Z. 1898. jan. 15.² 1. sz.

A magyarországi körülmények, amelyek abból származtak, hogy az államhatalmat kisajátítják, és azzal visszaélnek egyetlen faj érdekében, olyan nagyfokú elégedetlenséget és keserűséget váltottak ki a szlovákokból és a románokból, akiknek száma milliókat tesz, hogy az 1895. évi nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottsága kötelességének tartja a hazával és az uralkodóházzal szemben, hogy ezekre a körülményekre, amelyek nem egyeztethetők össze az állam javával, az illetékes köröket figyelmeztessék, valamint tiltakozzanak a minden nap növekvő erőszakosságok ellen.

Monarchiánk válságos helyzetével szemben bizonyos oldalról a magyarországi állítólagos konszolidált, rendezett körülményekre igyekeznek rámutatni. Azonban ez nagy tévedés. Bár a monarchia másik felében felszínre került a szlávok és németek közötti összeütközés, ott az államhatalom igyekszik az ellentéteket elsimítani, és a viszályt megszüntetni. Magyarországon azonban a viszály az államhatalommal felvértezett kisebbségben levő uralkodó faj és a többségben levő, de az államhatalom önkényének kiszolgáltatott nemzetiségek között lappangó, rejtett – jmert az államhatalom durva erőszakkal elfojtja a nemzetiségeknek az alkotmányosság keretében mozgó legkisebb mozgalmait is, úgyhogy a magyarországi nemzetiségek nagy elégedetlenségéből és elkeseredettségéből csak kevés jelenség tud felszínre törni, és ez az elégedetlenség és elkeseredettség hamu alatt izzó tűzhöz hasonlít, amely sokkal rosszabb a monarchia másik felében levőnél, ahol a viszály felszínre tört. Magyarországon az államhatalom legkevésbé sem igyekszik az ellentéteket elsimítani, és a viszályt megszüntetni, sőt mindinkább új és új összetűzéseket hoz létre a nemzetiségekkel, mint ezt a legújabb, a helység- és községnevek magyarosításáról szóló törvényjavaslat bizonyítja.

Harminc éve dicsekszik. Magyarország azzal, hogy elérkezett a szabadelvű alkotmányhoz, amely Magyarország állami önállóságát biztosítja. Magyarország nemzetiségei, nevezetesen a szerbek, szlovákok és románok, ettől a harminc évvel ezelőtt kezdődött alkotmányos időszaktól egészen mást vártak, mint ami később bekövetkezett – ezt eddig joggal és indokoltan várhatták, mert illetékes magyar államférfiak ígéreteket tettek, hogy a nemzetiségeknek mindennemű engedményt és könnyítést megadnak, ami összhangba hozható a magyar állam egységével. Valóságos kiábrándulást okozott az 1868. évi nemzetiségi törvény megalkotása, amely egész más alapokon és elveken nyugodott, mint az a nemzetiségi törvénytervezet, amelyet a szerbek és a románok terjesztettek elő, amíg még a magyar országgyűlésben részt vettek, és amely terv a magyar állam egységének fenntartása mellett szem előtt tartotta a nemzetiségi, etnikai körülményeket és Magyarország történelmi fejlődését, és ezzel akarta lehetővé tenni egy egységes államélet érdekében az összes nemzetiségek nemzetiségi és kulturális haladását.

Azonban azok az apró könnyítések és engedmények, amelyeket az 1868. évi nemzetiségi törvényben hoztak, végrehajthatatlanok maradtak, és az egész nemzetiségi törvény holt betű maradt. A nemzetiségi törvénynek egyetlen szakasza sincs, amelyet az államhatalom, illetékes hatóságok és szervek meg ne sértettek volna, mint azt a szerbek és a románok részletesen bebizonyították,

¹ A közlemény eredeti címe: *Protest izvršnog odbora narodnosnog kongresa od g. 1895.* – Az 1895. évi nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottságának tiltakozása. A tiltakozó nyilatkozatra Kossuth Ferenc vezércikkben válaszol az Egyetértés hasábjain (E., 1898, 14. sz.). Ebben többek között kifejti, hogy a nemzetiségek politikai passzivitásából egyedül a kormány húz hasznot, „a vegyes vidékeken a nemzetiségekkel szavaztatja le” az ellenzékét.

² A régi naptár szerint: jan. 2-án.

amikor még részt vehettek a magyar országgyűlésen. Azok az igazságok azonban, amelyeket ezek a képviselők az országgyűlésen elmondtak, idővel kellemetlenül kellett, hogy érintsék az uralkodó fajt. Elképzelésük szerint ugyanis a magyar képviselőháznak nemzetiségi egységet kellett képeznie, és hogy egy nép, egy nemzeti állam képvisellete legyen, ezért kényelmetlen volt, hogy nemzetiségi képviselőket válasszanak a magyar országgyűlésbe, és az államhatalom arra törekedett, hogy ezt erőszakos eszközökkel megghiúsítsa. Észak-Magyarország hárommilliónyi szlovákja már sokkal korábban sem tudta elérni, hogy legalább egy képviselőt válasszon a magyar országgyűlésbe, a szerb és román képviselők száma egyre kevesebb lett – a választók megnyomoritása következtében ugyanis nem volt lehetőség, hogy több kerüljön a parlamentbe –, úgyhogy ma tízmillió nem magyarnak egyetlen képviselője sincs a magyar országgyűlésben!

Azonban ne tévessze meg a külvilágot, hogy némely választókerületet mégis szerbek, szlovákok és román fajúak képviselik. Az a néhány képviselő ismert elfajzott, áruló, aki azonosítja magát, és kiegyezkedik az uralkodó fajjal, és aki elősegíti a nemzetiségek elleni erőszakos eljárásokat. Ezeket a természetellenes körülményeket még inkább aláhúzza az, hogy a kormánypárt éppen a nemzetiségi kerületekből kerül ki, míg a tiszta magyar választókerületek javarészt ellenzéki képviselőket választanak. Ezek olyan körülmények, amelyekhez hasonló nincs egész Európában, a magyar parlament pedig valótlanúság, minden országgyűlésnek valóságos torzképe, mert nincs az európai parlamentekben példa arra, hogy egy ország tízmillós többségű lakossága, mint amennyi a nemzetiségek száma Magyarországon, ki legyen rekesztve a parlamenti képviseletből.

Ha a nemzetiségeket már ily módon kirekesztették Magyarország politikai életéből, mind a parlamentből, mind a városokból, sőt még a községekből is, elképzelhető lett volna, hogy nem gördítenek nehézséget kulturális haladásuk elé. Harminc évvel ezelőtt Magyarország vezető államférfiai kötelező nyilatkozatokat lettek, hogy a nemzetiségek az elemi iskolától kezdve az egyetemig saját nemzetiségi közművelődéssel és közoktatással rendelkezhetnek, és az állam arányosan fogja támogatni azt a rendelkezésre álló eszközök révén. Időközben ezt az ígéretet, mindenféle nemzetiségi törvény ellenére, amelyet az uralkodó faj egyoldalúan hozott, nemcsak hogy nem tartották meg, hanem az állam csökkentti és megsemmisíti még azokat az iskolákat és egyéb művelődési intézményeket is, amelyeket a nemzetiségek saját erejükből hoztak létre. A szlovák gimnáziumokat és a szlovák „Matricát” erőszakkal megsemmisítették, és vagyonukat elkobozták. A volt katonai őrvideken az egykori felekezeti iskolákat, amelyek védbástyái voltak a nemzetiségeknek, községi, állami iskolákká alakították át,

A meglevő szerb és román felekezeti iskolák működését a legnagyobb mértékben megnehezítették az állami iskolafelügyelők önkényes eljárása által, és jövőjük attól függ, alávetik-e magukat a magyarosítási törekvésnek, vagy sem. Dél-Magyarország egyik városában lehetlenné tették és megghiúsították, hogy a szerbek saját pénzükön földet vegyenek új gimnáziumi épület építésére. Ezenkívül a románok Aradon és Lugoson megteremtették a szükséges alapokat középiskolák létesítésére, és engedélyért fordultak a kormányhoz, hogy ezeket a gimnáziumokat felállítsák, azonban ezt az engedélyt sohasem kapták meg. A szlovákok szlovák gimnáziumot akartak létesíteni, azonban nem engedték meg nekik, hogy erre a célra hozzájárulásokat gyűjtsenek, mégpedig azzal az idokolással, hogy szlovák területen van elegendő középiskola. Ez utóbbi ugyan való, de ezeknek a gimnáziumoknak egyikében sem tanítják kötelező oktatási nyelvként a szlovákokot.

Nem áll jobban a nemzetiségek hitfelekezeti ügye sem. Észak-Magyarországon erőszakkal feloszlatják a szlovák lutheránus konventet; a világi elnököket eltávolítják, és mindennek tetejében „kánoni” támadás is indult a szlovákok ellen. A szerb és a román püspökségek a legnagyobb mértékben ki vannak szolgáltatva az államhatalom befolyásának. Amióta megtörtént, hogy egy szerb patriarchát erőszakkal nyugalomba küldtek, a szerb egyház alá van vetve a magyar állam határt nem ismerő befolyásának, és ezért a nemzeti-egyházi önkormányzat rendezése hamarosan lehetlenné válik, mert azt az ellentétet, amely a magukat feltétel nélkül a magyar kormány alá rendelő szerb püspökök és a szerb nemzeti-egyházi kongresszus között fennáll, nem lehet kiegyen-

líteni. A felekezeti ügyekbe való magyarországi beavatkozás nagyobb arányokat öltött az úgynevezett egyházpolitikai reformok következtében. Ezeknek a törvényeknek a megalkotására Magyarországon semmi szükség nem volt, és egészen más okokból készültek, mint Nyugat-Európában. Magyarországon, mint mindenütt Keleten, a felekezet többé-kevésbé a nemzetiséggel kapcsolódik össze. A felekezet gyengítése, a felekezet ügyébe való beavatkozás egyben támadás a nemzetiség ellen. De éppen ezért hozták meg az egyházpolitikai törvényeket, hogy a nemzeti-ségeket gyengítsék.

Ezen az úton haladva az államhatalom eljutott addig a pontig, hogy mindent megsemmisítsen, ami emlékezteti arra, hogy Magyarországon az uralkodó fajon kívül más nemzetek is vannak. A magyar országgyűlés, mind a képviselőház, mind a felsőház, örömmel megszavazta a helynevek és községek magyarosításáról szóló törvényjavaslatot. Ez egy további merénylet a magyarországi tízmillió nem magyar ellen. Újabb merénylet a nemzetiségi törvény, az ország összes nemzetiségeinek egyenjogúsága ellen. A helységek és községek neve, mint azokat az ember kora ifjúsága óta anyanyelvén megtanulta, mindenki számára kedves és drága. Az egyes helynevek nemzetiségi elnevezése egybefonódott történelmi emlékekkel, amelyek az egyes nemzetiségek történelmének egy-egy részét jelzik. A helyi elnevezések legnagyobb része az egyes nemzetiségek nyelvkincséhez tartozik, és ezért a törvényjavaslat merénylet a nem magyar nemzetiségek nemzeti nyelvkincse ellen. Ez ellen a merénylet ellen az összes nem magyarok legdrágább érzelmeikben megbántva lázadnak. Őseik sírja, kedveseik csontjai olyan helységekben nyugodnának, amelyek elnevezése számukra üres név lett csupán.

Ez a helységek magyarosításáról elfogadott törvényjavaslat a legkínosabb benyomást keltette Magyarországon egész területén, és a legnagyobb elkeseredést váltotta ki a tízmilliónyi nem magyarból.

A szerbek, a szlovákok és a románok nyilvános nagygyűléseket akartak tartani, hogy ez ellen a legújabb merénylet ellen ünnepélyesen tiltakozzanak. Azonban a magyarországi nem magyar nemzetiségek számára nyilvános gyülekezési és véleménynyilvánítási jog nem létezik. Az összes törvényesen bejelentett nyilvános nagygyűléseket – betiltották!

Azt az eljárást és módot, amellyel ezt végrehajtották, minősíteni sem lehet. A tervezett nyilvános nagygyűléseket arra való hivatkozással tiltották be, hogy a szerbek, a szlovákok és a románok, mint olyanok, nem gyülekezhetnek, mert az ilyen gyülekezés ellentétben állana a magyar nemzet egységével. Harminc éven át a magyarországi nemzetiségeknek sok mindent kellett elszenvedniük, azonban az, hogy az államhatalom olyan messzire ment, hogy a nemzetiségek létezését a nemzetiségi törvény alapján és arra való hivatkozással tagadja – eddig még nem volt példa. Tehát a szerbek, szlovákok és románok, mint ilyenek, többé nem gyülekezhetnek, mert létjogosultságuk csak mint a magyar nemzet tagjainak lehet! Ezzel az eljárással akarták becsmépszeni a politikai magyar nemzet helyére, mint azt a törvény említi, a magyar geneológiai, faji nemzetet, és a két különböző fogalmat mint azonosat keresztül hajszozni. Ez úgyszólván hallatlan, mert ha a politikai nemzet állampolgárságot jelent, akkor azt nem lehet összekeverni a geneológiai, faji nemzettel, és valóságos merénylet lenne a magyarországi nemzetiségek ellen, ha azokat arra kényszerítene, hogy az uralkodó magyar faji nemzethez tartozzanak.

Hogy mennyire mélyen sértő volt a helynevek és a községek neveinek magyarosításáról szóló ezen legújabb törvényjavaslat, nemcsak a szerbekre, szlovákokra és románokra, hanem az óvatos szászokra is – akik nem vettek részt az 1895. évi nemzetiségi kongresszuson –, azt legjobban az a körülmény mutatja, hogy a szászok a magyar parlamentben levő képviselőiknek azt a felette jellemző utasítást adták, hogy lépjenek ki a kormánypártból.

A magyarországi eseményekkel nem lehet majd a külföldet elámítani. Hiába fognak arra hivatkozni, hogy a magyarországi nemzetiségi mozgalom egyes agitátorok műve. Rendszerint ugyanis ezt a mentséget hozzák fel eszközül, amikor egy erőszakos uralom valamit palástolni, elleplezni akar. A szerbek, szlovákok és románok vezetői, nemcsak, hogy nem szítják vérrokonaink elégedetlenségét, hanem lecsendesítik a mind nagyobb mértékben feltörő elégedetlenséget

és keserűséget. A Magyarországon uralkodó állapotok hatalmi és uralmi kérdést teremtettek a nemzetiségi kérdésből, amely mellett szem elől tévesztik mind a magyar állam, mind a monarchia mint nagyhatalom érdekeit. Világos, hogy amíg az államhatalom Magyarországon a szerbek és a románok nemzeti megsemmisítésére tör, nem lehet baráti szomszédi viszonyra gondolni Szerbiával és Romániával.

Kíméljenek meg bennünket attól a szemrehányástól, hogy bennünk él a bomlasztás vágya. A trón és a haza iránti hűségünk és odaadásunk semmiféle kétség tárgya nem lehet. Egy megelégedett Magyarországon nem lehetnek bomlasztási törekvések, mint ahogy nincsenek ilyenek a szabad Svájcban sem.

A trón és a haza iránti teljes odaadás jegyében legünnepélyesebben tiltakoznunk kell a mostani erőszakoskodások ellen, amelyeket Magyarország lakosságának többsége ellen elkövetnek. Tiltakozunk az államhatalom azon törekvése ellen, hogy Magyarországból – történelmével és nemzetiségi körülményeivel ellentétben – egyszerű faji államot teremtsen, ami azzal a nemzeti-ségi törvénnyel is ellenkezik, amelyet maguk a magyarok alkottak, és amely elismeri Magyarországon az egyes nemzetiségeket. Tiltakoztunk az ellen, hogy az egyenjogúsági törvény alapján megkíséreljék létjogaink korlátozását.

Különösen tiltakozunk a magyar kormány és országgyűlés legújabb eljárása ellen. Tiltakozunk a hely- és községnevek magyarosításáról szóló törvényjavaslat ellen, tiltakozunk a kormány-nak azon erőszakos tette ellen, hogy mint szerbek, szlovákok és románok nem gyülekezhünk, tiltakozunk, hogy a törvényes módon bejelentett nagygyűléseket törvényellenesen betiltották.

Minthogy az országgyűlésből ki vagyunk zárva, és minthogy lehetetlenség számunkra, hogy mint hazánk alkotmányos polgárai szavunkat hallassuk, vérrokonaink elnyomatása ellen ezen tiltakozásunkat a nyilvánosság útján az egész világ elé terjesztjük, és egyben a legünnepélyesebben kijelentjük, hogy a szerbek, a szlovákok és a románok nem szűnnek félelem nélkül, törvényes eszközökkel harcolni nemzeti jogaikért, egyenlőségükért, amíg célhoz nem érnek – mert ezeket a jogokat lehet ugyan erőszakkal ideiglenesen elnyomni és elfojtani –, de azok sohasem évíülhetnek el.

Budapest, 1897. december 29-én (1898. jan. 10-én).

Az 1895. évi nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottsága.

J

1898 jan. 16

A függetlenségi sajtó tudósítása az 1895. évi nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottságának 1898. jan. 10 és 11-én tartott budapesti ülésén felvett jegyzőkönyvről¹

E. 1898, 16. sz.

Budapest, jan. 15.

Lapunk tegnapelőtti számában közöltük azt a *Tiltakozás-t*,² melyet Coroianu és társai a „József főherceg” szállóban gyártottak. Baráti kézből kaptuk e titkos tanácskozás hiteles jegyzőkönyvét, melyből kitűnik, hogy e titkos konventikulumban nem elégedtek meg a stílgyakorlattal, hanem azt is elhatározták, hogy *május hó végére* egy nemzetiségi kongresszust fognak összehívni s abból egy küldöttség útján ő felsége elé egy memorandumot terjeszteni.

¹ A közlemény eredeti címe: *Újabb nemzetiségi kongresszus és memorandum.*

² A „*Tiltakozás*” szövege a lap 1898. jan. 13-i 13. számában jelent meg „*Nemzetiségi tiltakozás*” címmel.

A titkos komité jegyzőkönyve szószerint így hangzik. (Megjegyezzük, hogy e jegyzőkönyvet a komité egyik tagja, Vanovics nem írta alá.)

Jegyzőkönyv

az 1895-ki nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottságának január 10-én és 11-én tartott üléséről.

Jelen voltak: a románok részéről: dr. *Koroián* Gyula; a szerbek részéről: dr. *Gavrilla* Emil; a tótok részéről: *Mudron* Pál, dr. *Vanovics* János és *Stefanovics* Milos.

A végrehajtó-bizottság beható tanácskozás után a következő határozatokat hozta:

I.

„A helynevek magyarosításáról szóló törvényjavaslat ellen a sajtó útján *tiltakozás* fog közzé tétetni. Ezt a tiltakozást a szerb javaslat alapján közösen szerkesztette a bizottság s ez 1898 január 14-én egyszerre fog megjelenni a román, tót és szerb lapokban.

II.

Tekintettel arra, hogy a végrehajtó-bizottság utolsó, itt Budapesten 1897 június havában tartott ülésében már elhatározta egy második nemzetiségi kongresszus összehívását, a mely csak azért maradt el, mert bizonyos időleges akadályok a szerbek részéről az elhalasztást szükségessé tették, és tekintettel arra, hogy most e második kongresszus összehívását a belpolitikai helyzet is kiválóan aktuálissá teszi, a végrehajtó-bizottság 1897 június havi határozatát egész terjedelmében fenntartja *és elhatározza, hogy e második kongresszust folyó évi május havának végére össze fogja hívni.*

III.

Ez a határozat szintén január 14-én fog közöltetni a román, tót és szerb hírlapokban és pedig a következő kommuniké alakjában:

„Az 1895-ki nemzetiségi komité végrehajtó-bizottsága 1898 január 10-én és 11-én tartott ülésében elhatározta, hogy a második nemzetiségi kongresszust folyó év május hava végére Budapestre össze fogja hívni. E kongresszus főfeladata az lesz, *hogy az egyesült románok, szerbek és tótok nevében a kongresszusból választandó küldöttség útján ő felségéhez egy memorandumot küldjön.*

IV.

A kongresszus napját a memorandum végleges megszerkesztéséhez legalább húsz nappal előbb összeülő végrehajtó-bizottság fogja megállapítani és legalább 10 nappal a kongresszus megtartása előtt a román, tót és szerb lapokban egyidejűen közölni.

K

1898 jan. 20

Thalmann Gusztáv szebeni főispán jelentése br. Bánffy Dezső miniszterelnöknek az erdélyi szász női küldöttség tervezett bécsi útjával kapcsolatos előkészületekről

ME 1899 – XXXI – 8030 (64 res./898)

Szeben vármegye főispánja és Szászispán.

Sz. 18–1898

reserv.

Nagyméltóságú m. kir. Minister Elnök Úr!

A községi helynevek magyarosítása tárgyában a „zöldszászok” még mindég nem tudnak megnyugodni, mert most már a nőket is belevonják a politikába és ezek által igyekeznek egy *sok női aláírásokkal ellátott Petitiot*¹ azon törvényjavaslat ellen Ő Felségéhez – és ahogy hallom női küldöttség által – előterjeszteni. –

Ezen város és vármegyében az aláírásokat a nők között már kezdték összegyűjteni és valószínűleg az *nemcsak itten, hanem más szászvidékeken is*¹ így fog történni. –

A Petitio szövegét nem köröztetik, csak tiszta papír íveken írják a nők neveiket, azért a Petitiot magát nem kaphattam meg, mivel ez csak azután meg írva fűzetik az aláírási ívekhez.

Habár ezen női mozgalom magán módon folytattatik, úgy hogy a közönséges életben zavart elő nem idéz és egyébként is részint büszkeségből és a zöldszászok kezdeményezése folytán indult meg, még is kötelességemnek tartom Nagyméltóságodnak ezen mozgalomról jelentés tenni és a további lépésekről is meg fogom tenni. –

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Nagyszeben 1898. Január hó 20-án.

Thalmann Gusztáv,
főispán.

L

1898 jan. 21

Thalmann Gusztáv szebeni főispán jelentése br. Bánffy Dezső miniszterelnöknek az erdélyi szász női küldöttség felségfolyamodványa tárgyában, 1 melléklettel

ME 1899 – XXXI – 8030 (56 res./898)

Szeben vármegye Főispánja és Szászispán.

Sz. 18-898.

res.

Nagyméltóságú m. kir. Ministerelnök Úr!

Kapcsolatban tegnapi hason szám alatt tett jelentéssel, van szerencsém az említett *Petitionok egy példányát*¹ . alatt csatolva felterjeszteni, melyet a szász nők Ő Felségének küldöttség útján előterjeszteni szándékoznak. –

¹ Kék ceruzával aláhúzva.

A női küldöttség körülbelül 12 tagból Brassó, Nagy-Szeben és más helyekről kiküldve, fog állani, és ezen küldöttség már holnap elakar indulni Bécsbe. –

A küldöttség szóvivője a mint hallom Dr Lurz brassói ügyvédnek anyja fog lenni. –

A Petitió sok aláírásokat nyert és pedig oly nők részéről is, kik nem a „zöld” hanem a más szász néppárhoz tartoznak. –

Audientiát Ő Felségénél Bécsben akarják kieszközölni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Nagyszeben 1898. Január 21.

Thalmann Gusztáv
főispán.

Melléklet:

Az 1898. évi erdélyi szász nőküldöttség felségfolyamodványa a helynévtörvényjavaslatelleni tiltakozás tárgyában

[Fordítás német eredetiből]¹

Felséges Urunk!

Legkegyelmesebb Urunk és Királyunk!

Lesújtva attól a mély aggodalomtól és fájdalomtól, amely ezekben a napokban drága hazánk, Magyarország valamennyi nem magyar lakóját áthatja, bátorkodunk Felséged színe elé járulni, és kérésünk meghallgatásáért esedezni. A magas kormány által az országgyűlés elé terjesztett, és az országgyűlés által elfogadott helynevekről szóló törvényjavaslat el akarja törölni városaink, községeink és falvaink őseinktől örökölt német nevét is, ki akarja oltani a bennük megtestesült visszaemlékezést egy hétévszázados, munkával és szolgálattal teljes múlt, meg akarja semmisíteni a mi erdélyi hazánk német hangját.

Ami alkotmányos úton lehetséges volt ennek, a népünket és neveinket fenyegető szegyenek az elhárítására, azt megtették népünk férfiai a városi és községi képviselőtestületekben, az összes szász választókerületek gyűlésein felháborodástól izzó szavakban tiltakoztak a törvényjavaslat ellen; felszólították országgyűlési képviselőiket, hogy határozottan foglaljanak állást ellene, és lépjenek ki a kormánypártból, amely képes volt arra, hogy elfogadásra ajánljon egy, a mi német sajátosságunkat oly mélyen sértő törvényjavaslatot.

Most, miután minden alkotmányos eszköz kimerült, látjuk, hogy férjeinket és atyáinkat lesújtja a fájdalom, mert nekik nem sikerült őseik örökségét és becsületét megvédeni. Mi, szász asszonyok azonban, akik a hűség oltáránál megesküdtünk, hogy férjeinket a veszélyben és a lelki szükségben sem hagyjuk el, és mi szász leányok, akik a negyedik parancsolatra gondolunk, amely megparancsolja, hogy atyáink súlyos gondját és aggodalmát enyhítsük, mi fordulunk – mielőtt a törvényjavaslat Felséged szentesítése által kötelező törvénnyé nem lesz – Felséged jószágos atyai szívéhez, amellyel a mi népünk szíve Felséged istenáldotta kormányzatának ötven esztendeje alatt sohasem szűnt meg hűségben és szeretetben együtt Dobogni, és esedezünk, hogy Felséged kegyeskedjék a népünket és annak múltját fenyegető jogtalanságot a legkegyelmesebben elhárítani, és a helynevekről szóló törvényjavaslatnak a legfelsőbb szentesítést meg nem adni. Isten áldja meg és tartsa Felségedet! Isten áldja meg és tartsa hazánkat!

¹ Az eredeti nyomtatott szöveg a levéltári irathoz mellékelve.

M

1898. jan. 22

Jekel Frigyes brassói alispán jelentése br. Bánffy Dezső miniszterelnöknek a brassói szász női küldöttség utazásával kapcsolatban

ME 1899 – XXXI – 8030 (ad 66 res./898)

1/898 res.

Nagyméltóságú m. kir. Ministerelnök Úr!

E perczben értesültem arról, hogy több brassói nőből álló küldöttség oly czélből akar Bécsbe menni, hogy a helynevekről szóló törvény ügyében Ő cs. és apóst. kir. felségénél kihallgatást kérjen és az iránt esedezzek, hogy e törvény ne sanctionáltassék. Nagyszebeni nőkből álló küldöttség állítólag elindult.

Miről jelentésemet titkos kulcs hiányából ez úton megteszem.

Brassó 1898 évi Január 22-én este 9 óraker

Dr Jekel Frigyes
alispán.

N

[1898. jan. 23]

Br. Apor Gábor uralkodó személye körüli miniszter levele¹ br. Bánffy Dezső miniszterelnökhöz az erdélyi szász női küldöttség fogadtatásával kapcsolatban²

ME 1899 – XXXI – 8.030 (ad 61 res./1898)

Ő Felsége személye körüli magyar kir. Ministerium

Kegyelmes Uram!

Az ide tisztelettel mellékelt táviratot véve Königgel abban állapotunk meg, hogy én a kérdéses küldöttséget a kabinet irodához küldöm; a kabinet irodában pedig kijelentik nekik, hogy előbb a magyar kormány véleményét kell kikérni és annak javaslatára jegyeztethetnek elő kihallgatásra.

Távirati utasítást kérek Kegyelmes Uram, hogy Hozzád Budapestre utasítsam-e őket, vagy írásbeli beadványra szólítsam fel, vagy nevedben mit válaszoljak?

Magamat jóindulatodba ajánlva maradok

Kegyelmes Uram!

alázatos szolgád
Apor Gábor.

¹ A levélben említett és a szász nőküldöttség utazását jelző táviratot Nagyszebenben adták fel 1898. jan. 22-én, aláíróiként Stefanie *Fritsch* és Adele *Capustus* szereplenek.

² A levél hátlapján alábbi szövegű fogalmazvány olvasható: „Br. Apor Gábor: Bécs. Bankgasse 6. Küldöttség fogadása tárgyában kelt levelem, melyben álláspontomat jeleztem, tegnap este érkezett Könighez. Abból tájékozást meríthetsz. *Küldöttségnek* hozzám leendő utasítását helyes intézkedésnek tartom. *Hozzám* utasítsanak akár személyesen, akár folyamodványilag. Ezenfelül tudatom, hogy jelentés szerint *brassói küldöttség* ma indul, szebeni küldöttség tegnap indult. Útközben mindkét küldöttséghez állítóan [így!] többen csatlakoznak. Bp. 98 I/23 Bánffy.”

O

1898. jan. 24

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök távirata br. Apor Gábor uralkodó személye körüli miniszterhez az erdélyi szász nőküldöttség fogadása tárgyában

ME 1899 – XXXI – 8030 (72 res./898)

Távirat

Küldöttséget holnap kedden d. u. 4. órakor fogadom. Kérem ezt velük tudatni s egyúttal *Königgel megbeszélni* a dolgot oly irányban, hogy a mennyiben *felségkérvényük volna* s azt nekem *átadnák*, én azt *át fogná*m venni, de *nem helyezném* nekik *kilátásba*, hogy *Ő Felsége által fogadtatni fognának*. Távirati értesítést kérek.

Bánffy.

K I/24 1898

P

1898. jan. 24

Br. Apor Gábor uralkodó személye körüli miniszter levele br. Bánffy Dezső miniszterelnökhöz az erdélyi szász nőküldöttség eltanácsolása tárgyában

ME 1899 – XXXI – 8030 (86 res./898)

Ő Felsége körüli magyar kir. ministerium.

Kegyelmes Uram!

A szász asszonyok még tegnap megérkeztek, kettő hozzám jött, kérve hogy Ő Felségénél kihalgatást eszközöljek. Én a Cabinetirodába küldöttem őket, hogy ott jelentkezzenek. Ma ott jelentkeztek és ott nekik meg lett König által mondva, hogy csak akkor fognának kihal[li]gatásra előjegyeztetni, ha a magyar kormány ezt javasolná. Evvel hozzám jöttem és én tegnapi táviratod értelmében, arra utasítottam őket, hogy Hozzád, Kegyelmes Uram, vagy szóval, vagy írással folyamodjanak. Azt határozták hogy ma Budapestre utaznak és kértek, hogy Nálad holnapra kihal[li]gatást eszközöljek és eredményt velők tudassam.

Beszélgetés közben megmagyaráztam nekik lépésük szokatlan voltát és felfejtettem nekik nagyon jóakaratólag, hogy mily consequentiákat vonna az maga után, ha minden törvényjavaslat ellen az érdekelt körök nejei jön[n]ének Ő Felségéhez, például hoztam fel a munkástörvényt és a munkásnöket. Ismerve őket azt hiszem, hogy a jóakaró magyarázó tónusban tartott felelettel legtöbbet lehet elérni.

Nagyon óva intettem őket, hogy az ide való németpártiakkal (Wolf–Schönner) ne jöjjenek össze és demonstrációktól óvakodjanak. Ezt meg is ígérték.

Táviratodat, Kegyelmes Uram, most veszem. Königgel holnap 9 órakor beszélek és azután táviratozok.

Én azt hiszem, hogy *ki kell nekik nyilatkoztatni, mikép a magyar kormány nem javasolja a kihal[li]gatásra való előjegyzést*;¹ írásbeli felség folyamodványukat adják be a Cabinetirodára.¹

Magamat jóakaratódba ajánlva, maradok

Kegyelmes Uram!

Bécs 1898 január 24

alázatos szolgád
Apor Gábor.

¹ Kék ceruzával aláhúzva.

R

1898. jan. 16

Maurer Mihály brassói főispán távirata br. Bánffy Dezső miniszterelnökhöz az erdélyi szász nőküldöttség brassói hivatalos fogadtatásának betiltásáról

ME 1899 – XXXI – 8030 (72 res./898)

Távirat

(számjelekben)

Brassó 1898. január 26

Brassóból is szebeni nőküldöttséghez csatlakozottakat visszatérésük alkalmával ünnepélyesen akarják fogadni. Hivatalos fogadtatást betiltottam. Mérvadókkal érintkezve remélem tünnetés nem lesz.¹

Főispán.

S

1898. jan. 29

Meltzl Oszkár felszólalása és interpellációja a kereskedelemügyi miniszterhez a névmagyarosítás tárgyában¹

Képv. Napló, 1896–1901, XII. 146–147. l.

T. ház! Azt hiszem, hogy hazafias kötelességet teljesítek, midőn oly tárgyat hozok szőnyegre, mely soknyelvű hazánk igen széles rétegeiben a legnagyobb aggodalmakat, sőt ennél többet, a legnagyobb felháborodást keltett. Teszem ezt tisztán és kizárólagosan abból a célból, hogy lehetőség szerint hozzájáruljak a kedélyek lecsillapulásához és az annyira kívánatos belbéke fentartásához. A tárgy, a melyről szólok, a névmagyarosítás kérdése. Nem lehet cézóm kiterjeszkedni vagy bírálat tárgyává tenni azokat az eseteket, midőn valaki minden kényszer nélkül, a saját szabad elhatározásából öseitől öröklött nevét megváltoztatja. Ez privát dolog, a melyhez senkinek semmi köze vagy beleszólása nincs. De másként áll a dolog, midőn függő áldásban levő emberre, például állami szolgálatban lévő tisztviselőre hivatali előjárója részéről presszió gyakoroltatik oly irányban, hogy nevét változtassa meg. Bárminő alakban – mondom, mert felfogásom szerint presszióknak nevezendő – már az is, hogy ha a főnök alárendeltjével szemben még a legenyhébb és a legkíméletesebb módon is kívánatosnak jelzi a névmagyarosítást,

¹ Maurer főispán Erdély Sándor igazságügyminiszterhez intézett leveléből (*Ig. Min.* 1898. Tf – 14/11.079) tudjuk, hogy a szász nőküldöttség brassói tagjainak fogadtatásakor „a pályaudvaron összegyűlt közönség” (értsd: a főispán által kirendelt állami alkalmazottak) rokonszenvtüntetést rendeztek, a királyt és Bánffyt éltetve, amit a jelenlevő *Reimesch* Frigyes brassói ev. leányiskolai tanító hangos tiltakozással fogadott. *Reimesch* ellen a hatóság „felségsértés” címén indított eljárást. A vádat azonban – miután a brassói zöldszász tanító kihallgatásakor azt vallotta, hogy „ő az ‚Abzug’ és ‚Pfu!’ szavakat nem a királyra, hanem a jelenlevő közönségre és a Miniszterelnökre értette” – a marosvásárhelyi ügyészség 1898. jún. 3-án elejtette.

¹ A kormány hasztalan igyekezett egyes bécsi lapokban a magyarországi nemzetiségi kérdéstről elhelyezett propagandacikkkel (vö. *A Reichswehr a magyarországi nemzetiségi viszonyokról* E., 1898, 26. sz.) ellensúlyozni a helynévtörvény keltette nemzetiségi tömegmozgalmat. – A nemzetiségi sajtó a törvényjavaslat elleni tiltakozást kiterjesztette a névmagyarosítási mozgalomra is (l. *Gewaltsame Magyarisierung der Familiennamen* Kronst. Ztg., 1898. jan. 27. 21. sz.). Ennek a felfogásnak ad hangot a magyar országgyűlésen *Meltzl* Oszkár közölt felszólalása és interpellációja.

tást, nem is szólva azokról az esetekről, midőn a főnök hol ígéretekkel, hol fenyegetésekkel kíván hatni az illetőkre.

Thaly Kálmán: Szégyelje magát, hogy ilyen vad szász!

Meltzl Oszkár: Mit tetszett mondani?

Thaly Kálmán: Azt mondtam, szégyelje magát, hogy ilyen szász és nem magyar!

Meltzl Oszkár: Nekem nincs semmi okom arra, hogy szégyeljem magamat, hogy szász vagyok, ellenkezőleg époly büszke vagyok arra, hogy szász vagyok, mint a milyen büszke Thaly Kálmán képviselő úr arra, hogy magyar. Ebben a tekintetben nincs különbség közöttünk.

Thaly Kálmán: Menjen Drezdába!

Meltzl Oszkár: Ezt mondani Thaly Kálmán képviselőtársamnak nincs joga, – ezt visszautasítom. Én azt hiszem, nem lehet ember, a kiben csak egy csepp humánus gondolkodás, igazságérzet, vagy elfogulatlanság van, a ki oly eljárásban, mint a minőt az előbb ecseteltem, ne látna egyebet, mint a hivatalos hatalommal való durva visszaélést, a mely élénken emlékeztet a vállalási üldözés sötét napjaira. Mert képzeljük csak magunkat az illető tisztviselő helyzetébe, a ki tudja, hogy a maga és családjának boldogulása, sőt talán egész polgári egzisztenciája főnökének jóakaratótól függ; bizony nincsen szükség arra, hogy vele szemben e tekintetben nagy erőszak gyakoroltassák. Hiszen egy odavetett szó, egy intés már elég arra, hogy az illetőt a legnagyobb nyugtalanságba ejtse.

Kubik Béla: És támogatják mégis a szabadelvű pártot!

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Meltzl Oszkár: Hát még akkor, midőn a hivatalfőnök az ő egész auktoritásával, fenyegetésekkel, ígéretekkel brutálisan belenyúl az illető szegény ember legbensőbb szentélyébe és hasonlósba hozza saját lelkiismeretével.

Ilyen esetek, t. képviselőház, fájdalom, nálunk előfordultak.

Thaly Kálmán: Halljuk a példákat! Neveket kérünk, adatokat kérünk, dátumokat kérünk!

Meltzl Oszkár: Vannak. Thaly Kálmán képviselő úr úgy látszik nagyon nyugtalankodik, hát miért nem várja meg, míg elmondom?

Thaly Kálmán: Mert a magyar parlamentbe nem való az ilyen dolog. Menjen Drezdába!

Meltzl Oszkár: Nekem Drezdában semmi keresni valóm nincs, én ide tartozom és itt maradok.

Thaly Kálmán: Még Pozsonyban is germanizál! Nem elég Szebenben!

Elnök: Kérem a képviselő urakat, ne méltóztassanak itt konverzálni.

Meltzl Oszkár: Mondom előfordultak ily esetek, különösen a kereskedelemügyi miniszter úr alá tartozó hatóságoknál, a postánál, de főleg az államvasutaknál. Megtörtént, hogy például Nagyszebenben, Segesvártt, Földvártt és más erdélyrészi magyar királyi államvasúti állomásokon az illető főnökök, illetve más hivatalnokok maguk elé hívták az alárendelt közegeket, azokat direkte felszólították nevök megmagyarosítására, (*Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Jól tették!*) és vállalkoztak az előforduló formalitások elvégzésére, sőt fenyegetésekkel, illetőleg ígéretekkel igyekeztek rájuk hatni.

Meg vagyok győződve, hogy az igen tisztelt kereskedelemügyi miniszter úr, valamint a magyar királyi államvasutak igazgatósága távol áll ezen üzelmektől, a minők a civilizált világban sehol elő nem fordulnak.

Polónyi Géza: Hát Pozenben? Tessék csak Pozenba menni!

Thaly Kálmán: Meg Elzász-Lotharingiában!

Elnök: Kérem, ne méltóztassanak közbeszólni.

Pichler Győző: Kivételes törvény! 1884!

Elnök: Ne méltóztassanak közbeszólni! Kénytelen leszek névszerint megnevezni azon képviselő urakat, a kik így zavarják a szónokot!

Meltzl Oszkár: De, t. ház, épen azért, mivel meg vagyok győződve arról, hogy sem a t. kereskedelemügyi miniszter úr, sem pedig a magyar királyi államvasutak igazgatósága ezekről az üzelmekről nem tud; azt hiszem, hogy csak jó szolgálatot teszek minden irányban, ha ezt

a dolgot itt szóba hozom, és ha a legilletékesebb helyről oly enuncziációt provokálok, mely képes eloszlatni azon általánosan elterjedt véleményt, hogy ezek az esetek, csak előhírnökei egy nagy, általános, tervszerű akciónak, (*Helyeslés a szélsőbaloldalon.*) a mely akció a kormány kezelt, s amely akció egyik képviselőtársunk, a ki ezelőtt miniszteri tanácsos volt, nézetem szerint nem igen szerencsésen és ném igen tapintatosan, a maga idejében kilátásba helyezett. Ezért, t. ház, bátor vagyok a következő kérdést intézni a t. kereskedelemügyi miniszter úrhoz (*olvassa*):

„1. Bír-e a t. miniszter úr tudomással arról, hogy a nagyszebeni, segesvári és más államvasúti állomások főnökei, illetve felsőbb hivatalnokai alárendelt közegeiket neveik magyarosítására hívták fel! (*Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Mi van abban? Jól tette! Bár a többi is így lenne! Zaj.*)

2. Hajlandó-e a miniszter úr e visszaélést (*Derűtség és felkiáltások a szélsőbaloldalon. Ez is visszaélés?*) haladéktalanul megszüntetni, s szigorúan intézkedni, hogy a felsőbb állásokban levő hivatalnokok alárendelt közegeikkel szemben a névmagyarosítás ügyében bármi néven nevezendő beavatkozástól távol tartsák magukat?”

Polónyi Géza: Ezek a szövetségesek ugy-e? (*Zaj. Elnök csenget.*)

Elnök: A kereskedelemügyi miniszter úrhoz a névmagyarosítás tárgyában intézett interpelláció közöltetni fog a kereskedelemügyi miniszter úrral.

Sz

1898 febr. 4

Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter válasza és Meltzl Oszkár viszontválasza a névmagyarosítás ügyében elhangzott interpellációval kapcsolatban

Képv. Napló, 1896–1901, XII. 247–248. l.

T. ház! Meltzl Oszkár képviselő úr a folyó évi január 29-iki ülésben interpellációt intézett hozzám a névmagyarosítás tárgyában. Ezen interpelláció első kérdése így szól (*olvassa*):

1. Bír-e a t. miniszter úr tudomással arról, hogy a nagyszebeni, segesvári és más államvasúti állomások főnökei, illetve felsőbb hivatalnokai alárendelt közegeiket neveik magyarosítására hívták fel?

Thaly Kálmán: Jól tették!

B. Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter: Mindenek előtt hangsúlyozni kívánom itt, hogy a tekintetben, hogy a vasúti alkalmazottak alattvalóikat felhívják arra, hogy neveiket magyarosítsák, semmiféle rendelet nem létezik. (*Helyeslés jobb felől. Felkiáltások a szélső baloldalon: Pedig kár!*) Hogyha bír egyáltalában értékkel az, hogy a Magyarországon lakó polgárok magyar nevekkal bírjanak, akkor sokkal nagyobb értéket tulajdonítok annak, hogyha hivatalos rendelet nélkül történik a névmagyarosítás. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Ezzel azonban nem akarom kétségbe vonni azt, hogy igenis lehetnek oly felhívások, a melyek az alattvalókat neveik magyarosítására szólítják fel,...

Thaly Kálmán: Jól tették, ha tették!

B. Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter: ... csakhogy az ilyen felhívásoknak abszolúte semmi hivatalos színezetük nincsen, az tisztán és kizárólag társadalmi úton mozog. (*Helyeslés.*)

Most, áttérve a második kérdésre, a melyik így szól (*olvassa*): „Hajlandó-e a miniszter úr e visszaélést (*Derűtség és felkiáltások a szélső baloldalon: Ez is visszaélés?*) haladéktalanul megszüntetni s szigorúan intézkedni, hogy a felsőbb állásokban levő hivatalnokok alárendelt közegeikkel szemben a névmagyarosítás ügyében bármi néven nevezendő beavatkozástól távol tartsák magukat?” vagyok bátor erre már az első kérdésre adott válaszból következőleg azt

felelni, hogy miután ez az egész mozgalom tisztán társadalmi úton halad, a magam részéről egyáltalában visszaélést fenforogni nem látok; *(Általános, élénk helyeslés.)* hogy tekintettel arra, hogy abból a tényből, hogyha valaki megmagyarosítja a nevét, sem hivatalos előny, sem hivatalos hátrány ránézve nem származik: én a magam részéről egyáltalában nem tudom belátni, hogy vajjon szerencsétlenség-e az valakire, hogyha Magyarországon magyar névvel rendelkezik, a magam részéről abszolúte nem látom szükségét annak, hogy itt nemcsak szigorú, de bármily féle intézkedést is tegyek. *(Általános, élénk helyeslés.)*

Mindezeknél fogva kérem a t. házat, hogy válaszat tudomásul venni méltóztassék. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Meltzl Oszkár: T. ház! *(Zaj.)*

Münnich Aurél: Eláll! Fölösleges minden szó! *(Helyeslés a szélső baloldalon.)*

Meltzl Oszkár: Interpellációmért azért tettem, hogy mindenki meggyőződjék arról, hogy az illető hivatalnokok nem felsőbb rendelet alapján jártak el. Én tehát csak meglepéssel vehetem tudomásul a miniszter úr azon kijelentését, hogy sem a központi kormányzat, sem az államvasutak igazgatósága ebben az irányban rendeleteket oly értelemben nem bocsátott ki, hogy az illető hivatalnokok hassanak arra, hogy az alárendelt alkalmazottak neveiket magyarosítsák.

Sajnálom azonban, hogy a válasz másik részét nem vehetem tudomásul. Én tartózkodni akarok attól, hogy ismét részletesebben, precizirozzam álláspontomat ebben a kérdésben, mert megtettem ezt már akkor, mikor interpellációmért benyújtottam. De ragaszkodom ahhoz, hogy meggyőződésem szerint meg nem engedhető és igazságtalan dolog, ha valamely hivatal főnöke bármely alakban, még társadalmi úton is – mint a miniszter úr magát kifejezte – odahat az alárendelt hivatalnokokkal szemben, hogy neveiket magyarosítsák. Szerintem ez meg nem engedhető beavatkozás egy olyan magánügyben, a melyet mindenkinek saját elhatározására kell bízni. Az igen tisztelt miniszter úrnak igaza volt, mikor azt állította, hogy sokkal nagyobb súlyt fektet arra, hogy a maguk elhatározására változtassák meg neveiket, mint hivatalos presszióra.

Tagadtatik ugyan, hogy presszió gyakoroltatott. Bár én az igen tisztelt miniszter úr szavaiban nem kételkedem, az én felfogásom nagyon is eltér az övétől abban az irányban, hogy mi presszió és mi nem az? Én már azon egy tény is pressziónak tartom, ha a hivatali főnök, bár csak társadalmi úton is, kifejezést ad óhajlásának, hogy az alárendelt tisztviselők változtassák meg nevüket.

E tekintetben nem lehetek megnyugodva, s ezért az igen tisztelt miniszter úr válaszáért, sajnálom, de nem vehetem tudomásul.

Elnök: Felteszem már most a kérdést. Tudomásul veszi-e a ház a miniszter úr válaszáért? *(Helyeslés.)* A ház tudomásul vette!

III.

A „község- és egyéb helynevekről” szóló törvény és végrehajtásának képviselőházi vitája

A

1898 febr. 15

*1898: IV. tc., „a község- és egyéb helynevekről”**

1896–1901. évi Képv. Ir. XII. 333–334. l.

1. §.

Minden községnek csak egy hivatalos neve lehet.

* Szentelést nyert 1898. évi február hó 15-én. – Kihirdetett az „Országos Törvénytarában 1898. évi február hó 17-én.

2. §

Többféle elnevezéssel bíró községek hivatalos nevének kijelölése, azonos elnevezésű községeknek előnévvel vagy új névvel ellátása, újonnan alakuló községek elnevezése és a községek nevének megváltoztatása, nemkülönben a hivatalos községnevek helyes írásának megállapítása a m. kir. belügyminister hatáskörébe tartozik.

A belügyminister e jogát, az illető községek és a törvényhatósági közgyűlés meghallgatásával, a jelen törvény 1. §-a, valamint az általános országos érdekek által megszabott korlátok között, az érdekelt községek óhajának lehető figyelembevételével gyakorolja.

3. §.

A község külterületén fekvő telepek, puszták, havasok, továbbá egyéb jelentékenyebb lakott helyek, a mennyiben külön elnevezéssel még nem bírnának, ilyenekkel ellátandók.

Az elnevezés felett a tulajdonos, vagy a tulajdonosok egyenes állami adó alapján számított többségének megállapodása alapján, a községi törvény szerint illetékes község képviselőtestülete határoz, mely határozat jóváhagyás végett első sorban a törvényhatósági közgyűléshez, végleges döntés végett pedig a belügyministerhez terjesztendő fel.

4. §.

A község- és egyéb helyneveknek, valamint az azokban beálló változásoknak, nyilvántartása céljából a m. kir. központi statisztikai hivatal állandó országos törzskönyvet vezet, a mely egy e végből alakítandó „Országos községi törzskönyv-bizottság” szakszerű támogatása, felügyelete és ellenőrzése alatt áll.

E bizottság feladata továbbá javaslatot tenni:

- a) a hivatalos helynevek helyes írására;
- b) a többnevű községek részére a hivatalos név kijelölésére;
- c) a többszörösen előforduló község- és egyéb helynevek kiküszöbölésére;
- d) újonnan alakuló községek elnevezésére s végül
- e) mindazon intézkedésekre nézve, melyek a végből szükségesek, hogy a közhitelességgel megállapított község- és egyéb helynevek ne csak a hivatalos használatban, hanem a társadalmi érintkezésekben is mentől általánosabban elterjedjenek s mindinkább kizárólagosakká válnak.

Az országos községi törzskönyv-bizottság elnöke a m. kir. központi statisztikai hivatal igazgatója, helyettes elnöke e hivatal aligazgatója.

A bizottság szervezetét és ügyviteli szabályzatát a belügyminister a ministertanács hozzájárulásával rendeletileg állapítja meg.

5. §.

Állami, törvényhatósági és községi, valamint egyéb hivatalos iratokban, községi pecsétéken, bélyegzőkön és jelzőtablákon, továbbá az állam, a törvényhatóságok és községek közvetlen rendelkezése alatt álló intézetek és üzemek ügykezelésében, a nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt tankönyvekben és térképeken, úgyszintén ezeknek az iskoláknak nyilvánosság elé kerülő nyomtatványain, valamint pecsétjein és bélyegzőin, végül a közjegyzői iratokban – tekintet nélkül arra, hogy a felsorolt iratok, tankönyvek, nyomtatványok, pecséték, bélyegzők stb. az állam hivatalos nyelvén vagy más nyelven vannak-e szerkesztve, – kizárólag a község hivatalos neve használandó azon írásmód szerint, a mint az az országos községi törzskönyvben vezetettik.

A nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt tankönyvekben és ezen iskoláknak a nyilvánosság elé kerülő nyomtatványain a hivatalos név mellett az ettől eltérő történeti vagy közhasználatú elnevezésnek magyarázólag való feltüntetése nem esik a szakasz rendelkezése alá.

Törvényszéki cégbejegyzések szövegében, kormányhatósági jóváhagyást vagy láttamozást igénylő okmányokban és egyéb iratokban, valamint a közhitelességgel és hivatalos jelleggel bíró minden más viszonylatban is kötelező ugyan a községek hivatalos nevének használata, de e mellett az ettől eltérő elnevezés zárjelben feltüntethető.

6. §.

Jelen törvény végrehajtásával a ministerium bízatik meg.

Mi e törvénycikket s mindazt, a mi abban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük, s mind Magunk megtartjuk, mind más híveink által megtartatjuk.

Kelt Budapesten ezernyolczszáz kilenczvennyolczadik évi február hó tizenötödik napján.

Ferencz József s. k.

B. Bánffy s. k.

P. H. .

B

1898 okt. 19

*A függetlenségi sajtó tudósítása a szász képviselőknek a „község- és egyéb hely nevekről” szóló törvénycikkel szemben tanúsított magatartásáról*¹

E., 1898, 289. sz.

Parlament körökben ma igen élénken vitatták a szász képviselők parlamenti magatartását és különösen a kormánypárton nyilatkoztak igen elítélőleg felőlük. A szász képviselők ugyanis, *Pildner* Ferencz és *Bauszner* Guidó kivételével, eddigelé *egyetlen névszerinti szavazásban sem vettek részt*, mert, bár az üléseken mindannyiszor résztvettek, a *szavazások elöl rendesen a folyókra vonultak*. Így támogatták, a kormánypárt felfogása szerint, a szászok az ellenzéki „*obstrukciót*”, a mely körülmény a miniszterelnök figyelmét is fölkelte, a ki, értesülésünk szerint, most úgy akar a szászokon kifogni, hogy jóváteszi egy régebbi könnyelműségét *és végrehajtatja a községek és egyéb helynevekről szóló 1898: IV. törvénycikket*, a mely a szászok renitenciájának annak idején közvetlen oka volt. Ezt a törvényt ő felsége a király még február havában szentesítette, báró *Bánffy* azonban kényelmi szempontból egyszerűen félretette e szentesített törvényt és szemet hunyt a circumspectus atyafiak előtt. A miniszterelnöknek ezt a kétségtelenül szokatlan eljárását a ház egyik legközelebbi ülésén ellenzéki részről, minden körülmények között, szóvá fogják tenni és lehet, hogy ez ügyben *Endrey Gyula* már holnap interpellációt jelent be.

C

1898 okt. 19

Endrey Gyula interpellációja, Perczel Dezső belügyminiszter válasza az 1898:IV. tc. (A község- és egyéb helynevekről) végrehajtása tárgyában

Képv. Napló, 1896–1901, XVII. 223–224. l.

„Interpelláció a miniszterelnök úrhoz.

Miután a község- és egyéb helynevekről szóló törvény, az 1898: IV. törvénycikk még ez év február hó 15-én királyi szentesítést nyert és daczára annak, hogy a szentesítéstől már több,

¹ A közlemény címe: *A szászok „obstrukciója”*. – Az erdélyi szász képviselők magatartása azonban nem volt következetes. A függetlenségi sajtó az *Endrey*-interpellációval kapcsolatban közli, hogy „a szászok, bár párton kívül, mégis a kormánnyal szavaztak” (*A szászok és a kormánypárt* E. 1898. okt. 28, 298. sz.). *Schmidt Károly* képviselő nyilatkozata szerint a szász képviselők „*azért vették tudomásul a miniszter (é. Perczel belügyminiszter) válaszát, mert semmi okát nem látták és tudták annak, hogy a maguk részéről hozzájáruljanak... az igazságtalan törvény végrehajtásának a siettetéséhez*”.

mint nyolcz havi idő eltelt, a törvény végrehajtása még mindig késik, – tekintettel arra, hogy ezen törvény végrehajtásával a miniszterium bízott meg – tisztelettel kérdem a t. miniszterelnök úrtól:

1. hogy mi okból késlekedik a kormány a hivatkozott törvény végrehajtásával?

2. hogy tett-e már és miféle előintézkedéseket annak végrehajtása érdekében?

3. hogy mikor és egyáltalán szándékozik-e azt állami és nemzeti érdekeinknek megfelelő teljes szigorral végrehajtani?" (*Élénk helyeslés a szélső baloldalon.*)

Perczel Dezső belügyminiszter: T. ház! Az interpellációt alaki tekintetben az interpelláló képviselő úr a miniszterelnök úrhoz intézte ugyan, de mivel a kérdés, a melyet ő interpellációjának tárgyává tett és interpellációjában felölelt, strikte a belügyminiszter hatáskörébe tartozik, mint ez a törvénynek minden egyes szakaszából kitűnik és miután az[t], a mi ebben a kérdésben eddig történt, az én miniszteriumom eszközölte, leszek bátor a t. ház engedelmeivel a választ a kormány nevében a magam részéről megadni és pedig azonnal. (*Halljuk! Halljuk!*)

A t. képviselő úr itt a szemrehányás hangját tartotta helyénvalónak alkalmazni a kormány ellenében, vádat formálván abból, hogy ma is van még nem tudom hány ezer község olyan, a melynek egészen német neve van és hány ezer olyan, melynek többféle neve van és konstatálta, hogy máig e tekintetben semmisen történt.

Az ő konstatálásával szemben engedje meg a t. ház, hogy én konstatálhassam, hogy a t. képviselő úr vagy nem tudja, mi volt abban a törvényben és indokolásában, vagy pedig azóta elfeledte, a mióta megszavazta. Mert, t. ház, nem áll az, hogy e tekintetben nyolcz hónap alatt nem történt semmi, mert ellenkezőleg e nyolcz hónap alatt rendkívül sok dolog történt, de a mint teljesen igaza van a képviselő úrnak, a törvénynek az a célja, hogy megtartassék, azt hiszem, még egy első, más posztuluma is van, az, hogy megértessék. A t. képviselő úr pedig vagy nem értette, vagy teljesen figyelmen kívül hagyta ennek a törvénynek eljárási módozatait.

Tessék elolvasni, mi az első kötelessége a belügyminiszteriumnak? Nem rögtön ítélő bíróságról van itt szó, hogy mindjárt a helyneveket megváltoztassuk, de elő van írva benne, hogyan kell a községeket és a törvényhatóságot meghallgatni, azután még több van előírva és ebben a tekintetben történt igen sok az alatt a nyolcz hónap alatt, mert a 4. §. elrendeli, hogy országos községi törzskönyv-bizottság alakíttassék és elrendeli ennek a végén, hogy a bizottság szervezetét és ügyvitel-szabályzatát a belügyminiszter a minisztertanács hozzájárulásával állapítja meg.

Konstatálhatom, hogy a társmiszteriumokkal való hosszú tárgyalás után ezen ügyviteli és szervezeti szabályzat elkészült folyó évi szeptember hó 7-én. Tessék megnézni, nem olyan dolog az, hogy azt csak úgy oda lehessen vetni a papírra. A minisztertanács letárgyalta és szeptember 14-én elfogadta. Miután az is megtörtént, akkor, mivel ezen ügyviteli szabályzat értelmében meg van mondva, hogy ki az elnöke és alelnöke ezen bizottságnak, azt is megmondja, hogy ebben a bizottságban nemcsak az egyes miniszteriumok lesznek képviselve, hanem benne lesz az Akadémiának történelmi bizottsága, képviselve egy tag által, benne lesz a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Földrajzi Társaság. Ez a három társaság felkérte arra, hogy a maga részéről jelölje ki azon tagot, a ki által magát a bizottságban képviseltetni akarja. Ha ez megtörténik és a bejelentés beérkezik, meg fog alkottatni a bizottság és meg fogja kezdeni működését. Tehát nem lehet azt állítani, hogy épen semmisen történt volna.

Polczner Jenő: Nyolcz hónap alatt csak ennyi? (*Derültség a szélső baloldalon.*)

Perczel Dezső belügyminiszter: De azt hiszem, mindenesetre alaposan félreértette a törvényt Endrey Gyula t. képviselő úr, a mikor azt hitte, hogy egy tollvonással majd el lehet érni, hogy kétezer községnek ezentúl csak magyar neve legyen. Igenis, akkor tehetnének nekem szemrehányást, ha nem a törvényben előírt alakításokat követtem volna és nem azok szigorú betartásával jártam volna el. De, mivel a dolog így áll, azt hiszem, hogy az ezekből merítették is elégségesek lesznek arra, hogy a t. ház meggyőződést szerezzen magának arról, hogy a kormány igenis végrehajtja a törvényt, megtette az előintézkedéseket és ezeket fokozatosan folytatni is fogja és végre is fogja hajtani a törvényt abban az irányban, abban a szellemben, a mint azt a maga részéről,

kizárólag a maga kezdeményezéséből annak idején a ház elé terjeszteni és törvényerőre emeltetni szükségesnek látta.

Kérem a t. házat, méltóztassék ezekben megadott válaszomat tudomásul venni. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* ...

101.

Főispáni jelentések és Tomić Jása agrárszövetkezeti lapjának közleményei a déli megyékben megindult szerb földművelésszövetkezeti mozgalomról¹

A

1897 nov. 12

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök átirata Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez a déli megyék szerb földművelésszövetkezeti mozgalmanak állítólagos külföldi kapcsolatai és a szövetkezetek működésének megfigyelése tárgyában

FM 1901 – 5980/el. (8099 eln./897)

Magyar királyi miniszterelnök.

820.

M. E. res.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Újvidék szab. kir. város főispánja f. é. november hó 3-án 64 res. sz. a kelt felterjesztésében arról értesít, hogy Szerbiában³ a radikális párt újabban *mezőgazdasági szövetkezetek*² létesítésén fáradozik. Ezen szövetkezetek egyenlő szervezettel bírnának és egy központból igazgattatnának; a főintézők bizonyos Ljotics Vlada, Karagyorgyevics herceg lelkes híve, és Tausanovics. A központ úgy látszik Szemedriában³ van, a hol mintegy hat hét előtt a szövetkezetek, melyekből az ország különböző részeiben eddigelé mintegy 15 állítottatott fel, kongresszust tartottak.

¹ A századvégi magyarországi szerb földművesmozgalomban két, egymástól élesen elkülönülő irányt különböztethetünk meg: az időben is korábbi *szerb agrárszocialista* földmunkásmozgalmat, amely *Radujkov* Demeter 1897 októberétől 1898 tavaszáig Adán megjelenő „*Zemljodelac*” (Földművelő) című lapja körül tömörült (l. 95/Z) és *H* irat) és a *Tomić* Jása nevéhez fűződő *szerb kis- és középbirtokos földművelésszövetkezeti* szervezkedést. Ez utóbbi a gazdag parasztságra támaszkodva leszerelni igyekszik a szegényparasztság mozgalmait. Ez a Tomić-féle földművelésszövetkezeti mozgalom rövid és sikertelen önálló kísérlet után a zágrábi szerb földművelésszövetkezetek szövetségébe olvadt, mint arról Tomić szövetkezeti lapja, az Újvidéken 1897 végétől 1898 szeptemberéig megjelenő „*Zemljoradnički Prijatelj*” (A földművesek barátja) is említést tesz (*H*). A kormányzat – a bemutatott főispáni jelentések (*A*, *C–G*, *I–K*) tanúsága szerint – kizárólag nemzetiségpolitikai okokból (nemzetiségi szervezkedés, esetleges külföldi kapcsolatok) figyeltette a mozgalmat, annak legfontosabb mozzanata, a horvátországi szerb banktőkével való összefonódása, amire egyébként Flatt Viktor újvidéki főispán 1898. máj. 7-i jelentése (*D*) is rámutat, közelebről nem érdekelte. – A horvátországi szerb hitelszövetkezeti hálózat kiépítése már a 80-as években megkezdődött, és a 90-es évek második felében vett nagyobb lendületet. Az itteni szerb földművelésszövetkezetek száma 1905-ben 135, 5087 üzletrésszel és 4542 taggal, akik közül 3667 paraszt, 126 iparos, 74 kereskedő és 167 értelmiségi volt. Ismeretes, hogy a horvátországi szerb pénzügyintézetek Khuen támogatásával erősödtek meg a 90-es években, aki a horvát ellenzékkel szemben az itteni szerb burzsoáziára kívánt támaszkodni, és annak gazdasági erősítése érdekében állott. Ezért segíti elő 1895-ben a horvátországi szerb ipar és kereskedelem támogatására alakult *Privrednik* (Gazda) egyesület létrejöttét, amely takarékpénztárakat és hitelszövetkezeteket szervezett a szerb lakta helységekből, és ugyanezért készíti elő ez idő tájt a zágrábi szerb bank (*Srpska Banka u Zagrebu*) alapítását, amely 9 millió koronás alaptőkéjével Horvátország legnagyobb pénzügyintézete lett. 1900-

Tomics Jása vezetése alatt mozgalom indult meg, melynek célja Magyar- s Horvátország területén is a szerbiaihoz egészen hasonló szervezettel mezőgazdasági szövetkezeteket létesíteni. E cél érdekében Tomics⁴ néhány hét előtt Ujvidéken⁴ felolvasást tartott, s ugyanott, október hó 13-án „Zemlyoradnicski priatelj” (földművesek barátja) címen egy havonként egyszer megjelenő folyóiratot indított, melynek egy számát ide csatoltan van szerencsém Nagyméltóságodnak megküldeni.

Ily mezőgazdasági szövetkezet alakult már Horvátország területén a Szerém megyei India és Kamenicza községekben, valamint állítólag Magyarországon két községben, melyek egyike Oroszlámos Torontál vármegyében.

Mínthogy a főispán valószínűnek tartja, hogy a szerbiai és magyarországi mezőgazdasági szövetkezetek között nemcsak folytonos érintkezés, hanem szervi kapcsolat is létezik és hogy ezen egyletek adandó alkalommal nem fognak tartózkodni a földműves lakosságra politikai befolyást is gyakorolni, van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel kérni, méltóztassék a kérdéses szövetkezetek működését figyelemmel kísértetni s tapasztalatairól engem annak idején értesíteni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapesten, 1897 évi november hó 12-én.

B. Bánffy.

B

1898 márc. 1

Tomics Jása szövetkezeti lapjának beköszöntő cikke a magyarországi szerb jóldművesszövetkezeti mozgalom jeladatairól¹

Zemlj. Pr., 1898, 1. sz.

Népünk körében, főleg a földművelők között talán többet tanácskoznak a szövetkezetekről és egyesületekről, mint valaha. Nemcsak azért, mert ezekről az újságokban gyakrabban írnak, mint eddig, hanem azért is, mert a nép érzi és meggyőződött, hogy ki-ki egyedül, önmagára hagyva – nem boldogulhat.

Az a kérdés, *hogyan kezdjék?* Aki lapunkat figyelemmel kísérte, tudja, hogy kezdettől fogva rámutattunk a földművelők szövetkezeteire, mint a legsürgősebb és szükségesebb gyógyírra.

E tekintetben már elég sokat tettek. Már van több földművelő szövetkezetünk, számuk napról napra növekedik, s íme, már a szövetkezetek is szövetségre léptek, és központi pénztáruk van. Szépen kezdődött, megfontoltan, alaposan, sorjában: fokról fokra, könnyebbről nehezebbre, alacsonyabbról följjebb. Így kell ennek mennie, és csakis így mehet. Így és sehogy másképp!

ban már négy horvátországi szerb bank (Zágráb, Mitrovica, Karlóca, Zimony) és tíz szerb takarékpénztár működött az említett helyi földművesszövetkezeteken kívül. A magyarországi szerb földművesszövetkezeti mozgalom a horvátországi szerb banktökének ebbe a hálózatába kapcsolódott be 1898 őszén, rövidebb azután, hogy a szerb nemzeti radikális párt központi igazgatósága Tomiçot meghívja a párt vezetésére és a Zastava szerkesztésére. (*Gospodinu Jaši Tomiçu u Novome Sadu* Z. 1898. szept. 2.127. sz.) A zágrábi földművesszövetkezetek szövetsége 1901 márciusában Kamenicán tartotta a szerb földművesszövetkezetek első kongresszusát, amelyről a Zastava a közölt tudósításban számolt be. (Fentiekre l. bőv. *Statistički godisnjak Kraljevina Hrvatska i Slavonije* I. 1905, Zagreb, 1913, 551-6051., Mihók-féle *Magyar Compass* 1901/1902. XXIX. évf. I. rész Bp., 1901, *Katus* L.: A horvátországi nemzetiségi kérdés története; kéziratban.)

² Kék ceruzával aláhúzva.

³ *Értsd*: Semendria.

⁴ Kék ceruzával aláhúzva.

¹ A közlemény eredeti címe: *Mora ići po redu*. – Sorban kell mennie mindennek.

Nos és most egyszerre jönnek olyanok – elegen vannak –, akik vetni akarnak, anélkül, hogy szántottak volna. Minket is kérdeznek, lehetséges ez? – nyíltan megmondjuk: ez nem lehet.

Nem éppen a gabona vetéséről van [itt] szó, hanem a szövetkezetek terjesztéséről és felsegítéséről. De itt is érvényes a szabály: először szántsd fel a földet, mert ha nem szántottad, kár a magért, és nem látsz majd termést.

Amit néhány ember tenni szándékozik, nem új dolog. Már 1869-ben Rumán volt egy földművelő szövetkezet, amely némi földet bérelt, magot vetett, és a földet a szövetkezet tagjai művelték. Amikor learattak és a termést eladták, nem osztokodtak azonnal, hanem még több földet béreltek, és ismét közösen művelték. Úgy állapodtak meg, hogy ez mintegy a földművelők takaréka legyen. Elhatározták, hogy a szövetkezet minden tagja ebbe a takaréka teszi munkája eredményét. Így cselekszenek a maguk dolgaiban hosszabb ideig, éveken át, s végül nagyobb összegű pénzüket lesz, vagy pedig a szövetkezet ismét földet vesz, amelyet közösen fognak megművelni... Ilyen és hasonló szövetkezet nemcsak Rumán, hanem Földváron, Szenttamáson és másutt is volt.

Kétségtelen, hogy az ilyen szövetkezetekben sok megkapó és jó dolog van. Ezek a legjobb földművestakarékok. Nehezen tud a földműves készpénzt takaréka tenni, mert az magának is kell. Legkönnyebben munkaerejét fektetheti be. Családjával együtt nagyobb fáradtság nélkül megművelheti a reá eső közös földterületet. Az év folyamán – időnként – néhány napot fordít erre, a szükséghez képest. Ha nem is látja azonnal a hasznát, néhány év leforgása alatt látja majd mennyit takarított meg munkájával.

Mondottuk már, hogy nálunk ilyen szövetkezet már több volt, és több helyen ma is óhajtanak ilyeneket alapítani.

Voltak már ilyen szövetkezetek, de ma már nyomuk sincs. Vannak ma is, akik ilyen új szövetkezetek alapítására gondolnak, de meg kell kérdenünk: *mi lett ezekből a régebbi szövetkezetekből?* Miért mentek tönkre ezek? Azért, mert rossz ügy volt? Jó ügy volt ez, csak szerencsétlenül kezdték. Végül is ki volt ebben a vétkes?

Minderre megfelelünk. Említettük már, hogy magában véve az ügy nem volt rossz, sőt nagyon is jó volt. De az igazat meg kell mondanunk: a dolog rosszul kezdődött és idő előtt.

Aki azon gondolkozott: miért szűntek meg a mi szövetkezeteink, amelyekben közösen béreltek és műveltek földet, az meggyőződik majd arról, hogy ennek igazi oka az egyesek egyenetlensége, a köztük kitört veszekedés volt.

Az emberek már kezdetben nem voltak tisztában azzal: ki alkalmas a szövetkezésre, ki nem. A szomszédok, ha jó viszonyban voltak egymással, egyetértettek. Később kitűnt, hogy némelyik rendetlen volt, hanyag, részeges, sőt kétes múltú egyén. Az utcán, a társaságban, ahol nem sokat törődnek egymással, elbeszélgetnek és társaloghatnak az emberek, de ha közülük valamelyik a szövetkezetbe lép, akkor leginkább kitűnik, ki milyen. A rendetlen egyén a szövetkezetben a legrendetlenebb, a hanyag még hanyagabb, amit a többiek nem szívesen látnak. A veszekedő talál akármilyen okot és ürügyet a veszekedésre, és a kapzsi hajlandó a közösből valamit eltulajdonítani. Akkor azután minden alkalommal veszekednek a szövetkezetben, amely szétoszlik. S ha nem is oszlik fel azonnal, sokan látják, hogy nem úgy megy, mint kellene, s még rosszabb is lesz, megragadják az alkalmat, hogy szépszerével széjjel menjenek.

De nemcsak, hogy nem vigyáztak arra, ki milyen, amikor belép a szövetkezetbe, de még arra sem, hogy milyen, amikor már tagja volt a szövetkezetnek. Lehetett az otthon, az utcán, a faluban bármilyen, csak jó legyen a szövetkezetben, s akkor minden rendben van. Mintha bizony a róka és a farkas időnként báránnyá változhatna. Ez lehetetlen. Az, aki semmirevaló saját házában, falujában, nem lehet jó a szövetkezetben sem.

Mindezt azonban nem vették figyelembe, nem vették számba az alakuláskor, hanem csak tervezgettek. Hát csoda-e, hogy később oly gyorsan összeomlott? Nem szántottak előbb, csak vetettek, hát csoda-e, hogy a mag nem tudott gyökeret verni, és később a kalászt megették a madarak, és a szél széjjel vitte? nem csoda, hanem egészen természetes.

De a földművesszövetkezetek szabályzataiba belefoglalták, hogy akarnak ilyeneket létesíteni, hogy segítsék a gazdasági egyesülést. De gazdasági szövetkezés az is, amelyről az imént szólottunk, tudniillik, ha többen bérelnek földet és megművelik. Hogy vagyunk ezzel?

Ez a dolog úgy áll, hogy a földművesegyesületek elősegítik majd az ilyen munkát, de nem találomra és fonákul, hanem megfontoltan, sorjában. Azonnal megmondjuk, hogy mi a legfontosabb. Ebben a gazdasági egyesülésben csakis a földművesszövetkezetek tagjai vehetnek részt, s akkor az szépen fog előre haladni nálunk is, mint más nemzeteknél.

Egyszer és mindenkorra jegyezzétek meg magatoknak, bármit is tennénk, a földművesszövetkezeteknél kell kezdeni. Ezen a kapun keresztül kell mennünk, s aki ezt meg akarja kerülni, tegye, de mi nem tanácsoljuk, mert könnyen elbukhat.

Miért kell a dolgokat a földművesszövetkezeteknél kezdeni, ezt könnyen megokolhatjuk.

Amikor megkezdik a földművesszövetkezet létesítését, nem azt kérdezik, rokona, szomszéda, társa-e, akik a szövetkezetbe lépjenek, hanem azt kérdik: ki érdemes és szorgalmas, becsületes és józan? A veszekedők, iszákosok és haszontalanok számára nincsen hely.

De még ez sem elég, mert a jók is rosszakká válhatnak. Ezért mindenkinek, amíg tagja a szövetkezetnek, érdemesnek kell lennie erre, hogy felemelkedjék, ne pedig lecsússzon, s amint ellenkező irányba tér, a szövetkezetből ki kell zárni. Még akkor is, ha a harmadik faluban is cselekszik rosszat és nem a szövetkezetben, nyilvánosságra kell hozni, s a szövetkezetben nincs többé helye.

Szerbiában egy földművesszövetkezet egyik tagját azért zárták ki, mert rábizonyult, hogy régi adósságát letagadta, és nem akarta visszafizetni. A szövetkezetben azt tartották: „ha ő ma másokkal szemben így jár el, holnap talán velünk is így fog eljárni, [tehát] nem kell nekünk”.

De a földművesszövetkezet az embernek nemcsak azt mondja: „légy jó, érdemes, mértékletes...” A földművesszövetkezet minden tagot magához köt, és az összes tagokat egymáshoz. Kötelezi őket kölcsönös jóállással. Ha egyikük felemelkedik, valamennyinek javára válik. Ha egy elbukik, mindannyian veszítenek értékükből. Azért tanácskoznak, segítenek egymásnak, és küzdenek, hogy szövetkezve előre haladjanak. Itt nincs helye rosszindulatnak, sem kárörvendségnek, mert csak maguknak ártanak. A földművesszövetkezetben az összetartás legyen erős. Nem szakítható el könnyen a kötelék, s ezért valamennyi szövetkezet szorosan tartson össze.

Minden lépésnél halljuk: óvakodj a rossz társaságtól! A rossz környezetben elromlassz és tönkre mégy. Ez igaz. De ideje, hogy ezt a tanácsot még megtoldjuk azzal, amely így hangzik: „Keressd a jó társaságot és a jó embereket. Így segíthetsz és javíthatsz magadon!”

Ha a földművesszövetkezet megalakult, akkor a többi már könnyű. Az a kölcsön, amit ott a tagok kapnak, már nem kölcsön, hanem segítség. Ez a szoros kötelék a tagokat testvériségre készíteti, s ilyen környezetben a hiba elsimul. Egyik javítja a másikat; s ha két rozsdás vasat egymáshoz dörzsölnek, mindkettő fényes lesz.

S ha bizonyos idő múlva megkezdik a munkát, egymást alaposan megismerik majd, s ha jobban megbarátkoznak és egymással társas viszonyban érintkezve letörlik a rozsdát – akkor itt az ideje, hogy ezek az emberek különféle téren egyesüljenek, és gazdasági egyesületeket létesítsenek. Lássuk, vajon feloszlanék-e az ilyen egyesület? Semmi esetre!

Aki a borászati egyesületek alapszabályait elolvassa a közösen beszerzendő földművelési eszközök és egyéb szükségletekről s a közös eladásról, valamint a tej szövetkezetek szabályzatát, azt hinné, hogy ez minálunk nem valósítható meg. Nem is mindaddig, míg előbb a földet fel nem szántják, míg az első földművesszövetkezetet fel nem állítják. Ha ez megvalósul, akkor vessetek akár búzát, zabot, árpát, s az ki fog kelni.

Soknak úgy tűnik, hogy igen körülményes az ajánlott út. Azonnal különféle gazdasági egyesületekkel kezdenék, a földművesszövetkezetek megkerülésével. Ezt már megkezdték, s kitűnt, hogy ez nem lehetséges. Vajon nem jobb-e előbb a földművesszövetkezeteket megalakítani, s egy év múlva vagy később a gazdasági egyesületeket, mint soron kívül a gazdasági egyesületeket, amelyek azután egy-két év múlva megszűnnek majd vagy feloszlanak? Végül nem szabad szem

elől téveszteni, hogy ezek tagjainak már kezdetben hitelre vagy később valamelyes segítségre lesz szükségük. Nem volna-e hasznos, ha már ezért is támaszuk, illetve segítő barátjuk lenne a gazdasági egyesület?

Tehát lássuk sorjában. Először rakjuk le az alapot, s azután építsünk. Először szántunk s azután vessünk. Aki a sorrend közepéből akar valamit kitépni, vagy a földgögrát át akarja ugrani, az nem fog boldogulni.

Hogy mennyire igazunk van abban, amit mondtunk, azt belátják azok, akik ismerik a nazarénusok szövetkezését. Amíg a mieink tönkre mennek, addig ők mind szépen gyarapodnak. Azért, mert ők is alkalmas, békés, érdemes és mérsékelt embereket keresnek, ilyenekkel szövetkeznek. S amire ők képesek, hát mi ne lennénk képesek arra?

Ők is szerbek, mint mi. Nekik is voltak hibáik, mint nekünk, mi több, sokan közülük valaha a társadalom megvetettjei voltak. S ha ők elérték, hogy ezek az emberek megbékéltek, megnyugodtak, hát erre mások nem lennének képesek? Náluk nemcsak azt követelik meg, ami jó, hanem emellett éppenséggel sok értelmetlenséget és oktalanságot is, s ha a szerb erre is képes, nem volna-e képes szövetkezeteket alapítani becsületes, józan alapon?

Mindez megvalósul, de csak jóakarattal és sorjában.²

C

1898 ápr. 22

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök átirata Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez a déli megyékben és Horvátországban létesített „mezőgazdasági szövetkezetek” szerbiai kapcsolatai tárgyában

FM 1901 – 5980/el. (4062 eln/898)

Magyar királyi miniszterelnök.

ad 70.

M. E. V.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Múlt évi november hó 12-én 820. res. szám alatt kelt átiratom kapsán van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, méltóztassék a dél-Magyarországon és Horvátországban létesített, és szerbiai szövetkezetekkel állítóan érintkezésben levő mezőgazdasági szövetkezetek működése felől szerzett nagybecsű tapasztalatait velem közölni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapesten, 1898. évi április hó 22-én.

B. Bánffy.

² A lap 1898. márciusi 3. számában (*Kakvá budučnost čeká zemljoradničke zadruge?* – Milyen jövő vár a földművesszövetkezetekre?) a németországi Raiffeisen-féle mezőgazdasági szövetkezeti mozgalmat állítja példálul. Ebben a számban ismerteti először a zágrábi „szerb földművesszövetkezetek szövetsége” célkitűzéseit is.

D

1898 máj. 7

Flott Viktor újvidéki főispán jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a monarchia területén működő „szerb mezőgazdasági egyletek szövetsége” zágrábi megalakulásáról és Tomić Jása szerb földműveléslapjáról

FM 1901 – 5980/el. (4827 eln./898)

Újvidék szab. kir. város főispánja.

29. szám

res.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Kegyelmes Uram!

Hivatkozással Nagyméltóságnak múlt hó 28-án kelt 4062/el. VII/2 számú magas rendeletere, van szerencsém a mezőgazdasági szövetkezetek tárgyában, a következő tiszteletteljes jelentést tenni.

Folyó január hó 10-én (óhítú naptár szerint múlt évi december hó 29-én) Zágrábban megalakult „Az osztrák magyar országi szerb mezőgazdasági egyletek szövetsége mint szövetkezet.” Ennek tagjai az ország különböző részeiben alakult „mezőgazdasági szövetkezetek”, a melyek képviselőik által gyakorolják tagsági jogaikat.

A zágrábi központi szövetkezet célja, a vidéki mezőgazdasági szövetkezetek ügyeinek felügyelete, kezelésének központi közegek általi megvizsgálása, magvak, gazdasági gépek és eszközök nagybani vásárlása és a tagok részére való eladása, termények eladásának közvetítése, tanácsadás kölcsönök felvételénél, mezőgazdasági szövetségek létesítése, ha ennek szüksége felmerül kerületi szövetségek alakítása általában a Raiffeisen féle rendszer szolgálatául.

A központi szövetkezet élén áll egy igazgató, 10 igazgatósági és 5 felügyelőbizottsági-tag. Elnöke dr. Radivojevics Livius val. belső titkos tanácsos, igazgatósági tagjai: Szucevics Péter zágrábi lakos, nyug. cs. és kir.- főhadbiztos; Birács Mile nagy piszaniczai lakos földműves, Marics Tódor kameniczi lakos földbirtokos; Markovics Radoszláv indiai lakos, gör. kel. lelkész, Matijevics Vladimír zágrábi lakos kereskedő, az osztrák-magyar bank censorsa, Pavlovits Ambrozius zágrábi lakos, gör. kel. lelkész; Ralkovits Milán nestini lakos földbirtokos; Szolarics P. Milán új-pavljani lakos gör. kel. lelkész; dr. Sumanovits Szvetozár zágrábi lakos ügyvéd országgyűlési képviselő és Gyermánovits Átyim zágrábi lakos, nyug. kir. adóhivatali ellenőr. A felügyelőbizottság tagjai Miscsevics Sima zágrábi lakos nyug. cs. és kir. alezredes; Betyárevics István bingulai lakos, gör. kel. lelkész; Jovanovits Sándor mohovói lakos, földműves; Nikolics Milán zágrábi lakos, a zágrábi „Szrbka Banka” számfejtője és dr. Pacsu János zágrábi lakos.

A zágrábi központi szövetkezet alapszabályait a zágrábi kir. törvényszéknek bemutatta és ez a szövetkezetet 1898. évi február hó 1-én kelt 1776. számú végzése szerint, a cégjegyzékbe bevette.

A zágrábi központi szövetkezettel egyidejűleg megalakult a „Szerb gazdasági egyletek központi pénztára, mint szövetkezet.” Ennek tagjai a mezőgazdasági szövetkezetek és azon szerb hitelegyletek, a melyek „önsegélyezés és egyetemleges felelősség alapján” alakultak. Célja a központi pénztárnak az egyes mezőgazdasági szövetkezeteknek kedvező kölcsönöket szerezni és ezek pénz-fölöslegeit betétekként gyümölcsöztetni. Közgyűlése áll az egyes mezőgazdasági szövetkezetek és tagjai közé felvett egyéb szerb hitelegyletek kiküldötteiből. A pénztár élén

áll egy igazgató, 10 igazgatósági és 5 felügyelő bizottsági tag. Elnöke dr. Radivojevic Livius val. belső titkos tanácsos, igazgatósági tagjai: lovag Zubovits Mihály zágrábi lakos nyüg. cs. és kir. őrnagy és országgyűlési képviselő; Veliszávlyevits Gyoka zágrábi lakos a „Szrbszka Banka” üzletvezetője; Jagnics György pakraczi lakos kereskedő; Márics Todor kameniczi lakos, földbirtokos, Petkovits Mladen indiai lakos kereskedő; Popovits Luka kuronjei lakos, gör. kel. lelkész; dr. Pricza Illés zágrábi lakos, ügyvéd; Tomits Lázár klokováczi lakos, földműves; Czekics Dusán zágrábi lakos kereskedő és Gyermánovics Átyim zágrábi lakos nyüg. kir. számellenőr.

A felügyelő bizottság tagjai: Betyárevics István bingulai lakos, gör. kel. szerb lelkész; dr. Jokovics György zágrábi lakos, orvos; Karamat István zágrábi lakos, a „Szrbszka Banka” titkára; Szolarics Pláto katinczei lakos, gör. kel. lelkész és Ratkovits Luka zágrábi lakos.

Mezőgazdasági szövetkezetek eddig a következő magyarországi községekben alakultak: 1. Újvidék, 2. Mohol (Bács-Bodrog vármegye), 3. Oroszlámos (Torontál vármegye), 4. Szerb Ittebe (Torontál vármegye).

Horvát-Szlavonországban:

1. Zimony, 2. Dálya, 3. Kamenicz, 4. Ledincze, 5. Rakovác, 6. Susék, 7. India, 8. Nestin, 9. Bingula, 10. Kapela Szrbszka, 11. Tenje, 12. Kusonje, 13. Pizanicza Velika, 14. Pavljani novi, 15. Klokovacz, 16. Katincki.

Az újvidéki szövetkezet elnöke Gyorgyevics János földműves, a zimonyi Ruvaracz Dimitrie archimandrita, alelnöke dr. Nedelykovits orvos; a kameniczi Márics Tódor.

Valószínű hogy Pakracz és Mohovo Horvát-Szlavonországi községekben is alakult mezőgazdasági szövetkezet; valószínű továbbá az is, hogy az egyes községekben alakult ily szövetkezeteknek azon nem zágrábi egyének az elnökei, a kik a fennebb említett két zágrábi központi szövetkezet igazgatósági és felügyelő bizottsági tagjai között szerepelnek.

Értesülésem szerint Szerbiában számos mezőgazdasági szövetkezet alakult már meg, a melyek a magyar-horvátországiakéhoz egészen hasonló szervezettel bírnak. A szerbiai ily szövetkezetek központi helye Szemendria volt, de újabban a központ Belgrádba helyeztetett át s itt szoros kapcsolatban áll, Tausanovits volt szerb radikális minister elnökle alatt álló pénztézettel a „Beogradszka Zadrugával”.

Figyelemmel arra, hogy hazánkban és Szerbiában a mezőgazdasági szövetkezetek alakítása iránti mozgalom egyidejűleg indult meg, továbbá arra, hogy a szerbiai szövetkezetek megteremtője Tausanovits feltűnő gyakran látható Újvidéken és itt Tomits Jásával (a ki gyakran utazik Belgrádba) a magyar-horvátországi szövetkezetek kezdeményezőjével érintkezik, figyelembe véve továbbá azt, hogy Tausanovits a zágrábi „Szrbszka Banka” létesítése körül egész nyilvánosan fáradozott és ezen bank, a zágrábi központi mezőgazdasági szövetkezettel és pénztárral valószínűleg összeköttetésben áll, mert a banknak két tisztviselője is szerepel a központi szövetkezetek igazgatóságában és felügyelő bizottságában.

Kétségtelennek lehet tekinteni, hogy a szerbiai és magyar-horvátországi mezőgazdasági szövetkezetek között bizonyos összeköttetés fennáll. Ily összeköttetés fennállása esetén pedig mi sem fekszik közelebb, mint azon feltevés, hogy adandó alkalommal a mi szövetkezeteink Szerbiából politikai kérdésekben is befolyásoltatni fognak, a mi annál aggályosabb, mert a szerbiai propagandának, egy már most egész csendben létesített szervezet álland rendelkezésére.

Ezen körülmények között szerény véleményem szerint igen célirányos volna, oly intézkedéseket tenni, a melyek a szerb mezőgazdasági szövetkezetek létesítését megakadályozzák.

Tomics Jása folyóiratában a „Zemlyorádnicski Prijatel”-ben egészen tárgyilagosan foglalkozik a lap feladatával, foglalkozik a mezőgazdaság bajaival, a kisbirtokos érdekeinek előmozdításával és első sorban természetesen a mezőgazdasági szövetkezetekkel; a socialista és nemzetiségi irányzatot kerüli és ekként nem nyújt eszközt arra, hogy lapja bármi tekintetben is kifogásoltassék. Ebben is kétségtelenül bizonyos tendentia van; valószínűleg nem akarja a közhatóságok figyelmét magára vonni, hogy ne zavartassék a szövetkezetek hálózatának kiterjesztésében;

és ha azután ebben mégis megzavartatik, rá fog majd mutatni lapjának kifogástalan irányára és tőkét fog kovácsolni abból, hogy a nemzetiségek még az ily ártatlan munkásságukban is akadályoztatnak.

Fogadja Nagyméltóságod legmélyebb tisztelem és nagybecsülésem nyilvánítását.
Újvidéken 1898. május hó 7-én.

Flatt Viktor
főispán.

E

1898 máj. 10

*Rónay Jenő Torontál megyei főispán jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek
a megyei nemzetiségi földművesszövetkezeti szervezkedés hatósági meggátlása tárgyában*

FM 1901 – 5980/el. (4949 eln./898)

Torontálvármegye főispánja.

Nagybecskerek 1898. május hó 10-én.

biz. 36 szám.
1898.

Nagyméltóságú m. kir. Földművelésügyi Minister Úr!

Kegyelmes Uram!

Folyó évi április 28-án 4062 szám alatt kelt kegyes rendeletére jelentem, hogy e vármegye területén nem csak a szerbek, hanem a más nemzetiségűek között is a szokottnál nagyobb mérvben észlelhető a különböző egyletek alakítása iránti törekvés. –

A magam részéről éppen a jelen viszonyok között, de különben sem tartom szükségesnek, sőt hátrányosnak ismerem a nép zömének bármilyen címen való társulását, ha csak az hatósági vezetés mellett nem történhetik és éppen ezen okból a magam részéről eddig semmi féle egylet alapszabályait jóváhagyásra nem ajánlottam, habár éppen gazdasági egyletnek alakítása ajánlva is vala. –

Legújában ismét két községben, névszerint Illancsán és Dobriczán szándékoznak földművelői olvasókört felállítani és előttem erős a gyanú, hogy eme két egylet sem a mezőgazdasági érdekek szolgálatában tervezetik. –

A főszolgabíróhoz beterjesztett alapszabályokat velem egyetértőleg a főszolgabíró eddig visszatartotta, most azonban azoknak a rendes hivatalos úton való fölterjesztését eszközöltem és egyben bátor vagyok Nagyméltóságodnak nagybecsű figyelmébe ajánlani, hogy ezen két egyletnek alapszabályai se láttassanak el kormányhatósági megerősítéssel. –

Vármegyém egész területéről még nem érkezvén be a jelentések, kegyes engedelmével e kérésre még visszatérni fogok. –

Fogadja Nagyméltóságod kiváló mély tisztelem nyilvánítását, mellyel vagyok
Nagyméltóságodnak

legalázatosabb szolgája:

Rónay Jenő
főispán.

F

1898 máj. 29

*Rónay Jenő Torontál megyei főispán jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a szerb-
ittebei földművesszövetkezet megalakulásáról¹*

FM 1901 – 5980/el. (5935 eln./898)

Torontálvármegye főispánja.
ad 36 szám
biz 1898.

Nagybecskerek 1898 május hó 29-én

Nagyméltóságú m. kir. Földművelésügyi Minister Úr!

Kegyelmes Uram!

A Tomics féle gazdasági szövetkezetek tárgyában kelt kegyes rendeletére fenti szám alatt kelt előző felirataim kapcsán van szerencsém jelenteni, hogy Szerb-Ittebén is nem régiben egy mezőgazdasági szövetkezet alakult, melynek alapszabályait (egyszerű hitelesítetlen példányban) % alatt csatolva bemutatni szerencséltettem.

Habár az alapszabályokban mindenha említve van, hogy a szövetkezetnek célja a földművelőket okszerű gazdálkodásra, takarékosagra, munkás és szorgalmas életmódra terelni, és számukra olcsó kölcsönöket szerezni, mindazonáltal határozott meggyőződése, hogy ezen szövetkezet tisztán nemzetiségi szempontból alakult, mert Szerb-Ittebén az ottani szerb lakosok alatt „inog a föld” és félnek, hogy az ingatlan birtok – a mint az már részben meg is történt, – német és magyar kezekbe kerül s éppen ez utóbbi esetnek elkerülése, illetve meghíúsítása végett alakult ezen szövetkezet. –

A szövetkezet bizonyára azonos a Tomics féle kezdeményezéssel és a nagybecskereki kir. törvényszéknél lett cégjegyzésre bejelentve. –

Fogadja Nagyméltóságod kiváló mély tiszteletem nyilvánítását, mellyel vagyok

Nagyméltóságodnak

legalázatosabb szolgálja:

Rónay Jenő
Főispán.

¹ Az irathoz mellékelt „A szerb földművelők szövetkezetének alapszabályai” 2. pontja szerint „a szövetkezet feladata kölcsönösség alapján saját tagjai hitelét és azoknak kereseti vagy gazdasági fejlődését előmozdítani, és ezzel köztük [a] becsületes és józan gazda összes erőnyeit nevelni”. Az idézett alapszabályok 4. pontja szerint: „ezen szövetkezet üzleti nyelve: Szerb (cirill betűkkel)”. – Az irathoz I. még mellékelve Rónay főispán 1898. máj. 20-i jelentését a szintén Tomić által kezdeményezett orosz-lamosi szerb földművesszövetkezet működéséről, valamint Rónay további 1900. aug. 22-i jelentését (FM 1901–5.980/el. (7.821 eln./900) a szövetkezet elakadásáról. „... A szerb ittebei szerb földművelők szövetkezetének működése – írja – fagypontra alá jutott, mert annak tagjai egymás között meghasonlottak, s azonkívül sem pénzük, sem hiteltik nem lévén – működni nem tudnak”.

G

1898 jún. 17

Br. Vojnits István Bács-Bodrog megyei főispán jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a megyében megkísérelt földművesszövetkezeti szervezkedés hatósági meghiúsításáról

FM 1901 – 5980/el. (6472 eln./898)

62 szám

res. 1898.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Hivatkozva Nagyméltóságod folyó évi április hó 26-án 4062/el. VII/2 szám alatt kelt, és a Tomics Jása vezetése alatt a Délvidéken alakítani szándékolt mezőgazdasági szövetkezetek tárgyában leküldött kegyes intézvényére van szerencsém tiszteletteljesen jelenteni, miszerint vett hivatalos jelentés szerint, a vármegye területén csakis az ó-becsei járáshoz tartozó Turián Petrovits János állásától elmozdított tanító még a múlt évben a mezőgazdasági szövetkezetek létesítését megkísérelte ugyan, de az sem neki, sem másnak nem sikerült; továbbá a zombori járáshoz tartozó Ó-Szivacz községben volt ilyen irányú mozgalom észlelhető de annak tovább terjedése meghiúsított; a többi helyeken mi mozgalom sem észleltetett.

Mély tisztelettel.

Zomborban 1898 évi június hó 17-én.

Vojnits
főispán.

H

1898 aug. 30

Tomić Jása bejelentése a „Zemljoradnički Prijatelj” megszűnéséről¹

Zemlj. Pr., 1898. szept. 9. sz.

A mai nappal megszűnik a „Földművelők Barátja”. Éppen egy esztendő telt el, és a nyilvánosság teréről békés lelkiismerettel távozik. Talán jobb is lehetett volna, de megtettem, ami tőlem telt.

A „Földművelők Barátja” című lap megszűnésének egyedüli oka az, hogy nincs reá szükség. A földművesek szövetkezeteinek szövetsége Zágrábban elhatározta, hogy lapot indít a földművelők szövetkezetei számára, amely az ő szervük és központjuk lesz s két lap ugyanazon a téren sok.

Annak idején ajánlottam a szövetségnek, hogy lapot alapítsanak, de akkor ez korai volt. Most a Szövetség elérte, hogy kiadhat ilyet, miért is a „Földművelők Barátja” megszűnik, annál inkább, mert helyét nála méltóbbnak adja át. A lap címe, amelyet a szövetség október elsején indít „Privrednik”² lesz. Zágrábban havonta kétszer jelenik majd meg; terjedelmesebb lesz, mint a Földművelők Barátja. Az új lapban olyat is közölnek majd, amiről a „Földművelők Barátja” nem írt. A lap foglalkozni fog nemzetgazdasággal, mindent felőlel majd, amire a földműveseknek szükségük van.

A legmelegebben ajánlom ezt a lapot. A „Földművelők Barátja” előfizetői mutatványszámot kapnak, s meg vagyok győződve, megtalálják benne azt, amire szükségük van.

¹ A közlemény eredeti címe: *Poštovani čitaoci!* – Tisztelt olvasók!

² A Gazda.

Még néhány szót kívánok elmondani, mielőtt elbúcsúznék. Sohase térjetelek le arról az útról, amelyen elindultatok. Ne hagyjátok a földművelők szövetkezeteit, sem a földművelők szövetkezésének gondolatát, mert jobb nincs. Ha néha nehezetekre is esik, szenvedjétek el, ha az ügy elakad, lendítsétek előre, s ha valamelyik szövetkezet lehanyaglik, emeljétek fel. Szeretettel kezeljétek ügyeteket, és bízzatok a jövőben.

Sohasem fogom elfelejteni, hogy a „Földművelők Barátját” szerkesztettem. És sohasem vonom ki magamat, hanem támogatni fogom a földművelők szövetkezeteit, ahol s bármikor tehetem.

Hála a „Földművelők Barátja” lapom munkatársainak és az előfizetőknek, akiknek köszönhetjük, hogy a lap megjelenhetett.

Újvidéken, 1898. aug. 30-án.

Jása Tomić
a „Földművelők Barátja” lap
szerkesztője.

I

1898 okt. 31

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök átirata Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez a déli megyék szerb földművelőszövetkezeteinek állítólagos külföldi kapcsolatai tárgyában

FM 1901 – 5980/el. (10425 eln./898)

Magyar királyi miniszterelnök.

1379.

M. E. V.

Nagyméltóságú Minister Úr!

A szerb mezőgazdasági szövetkezetek tárgyában folyó évi október hó 2-án 6157. szám alatt kelt nagybecsű átirata kapcsán van szerencsém Nagyméltósággal – bővebb tájékoz. végett – tisztelettel közölni, hogy bizalmasan nyert értesülésem szerint a szerb mezőgazdasági szövetkezet[ek]nek a *szerbiai Jagodinában*¹ m. hó végén tartott kongresszusán a délmagyarországi, s horvátországi szövetkezetek delegáltja gyanánt *Germanovits Acim*¹ a zágrábi központi intézet titkára vett részt.

Germanovits a kongresszuson hosszabb beszédet tartott, a melyben a Száván inneni s túli *szerbek solidaritását*¹ hangoztatta és azt állította, hogy többeket, akik a kongresszusra jönni akartak, a magyar hatóságok erőszakkal visszatartottak.

A kongresszuson többek közt azt is elhatározták, hogy az *orosz mezőgazdasági szövetkezetekkel a szláv kölcsönösség alapján szorosabb*¹ összeköttetésbe lépnek. Ezen határozathoz a magyarországi s horvátországi szövetkezetek nevében Germanovits is hozzájárult.

Részt vett a kongresszuson, – állítólag mint az *orosz*¹ kiküldöttje, – *Nikolaj Wasiljevits Leviczky*¹ jelisabetgrádi ügyvéd, az orosz mezőgazdasági szövetkezetek elnöke is. Jagodinából Zágrábba s Újvidékre szándékozott utazni, hogy ott a szerb szövetkezetek szervezetét tanulmányozza. A horvát bán urat s az újvidéki főispánt felkértem, hogy a nevezett érintkezéseit s ténykedéseit éber figyelemmel kísérik. Amennyiben e részben figyelemreméltóbb körülmények merülnének fel, lesz szerencsém azokat Nagyméltóságodnak nagybecsű tudomására hozni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapesten, 1898. évi október hó 31-én.

B. Bánffy.

¹ Fekete ceruzával aláhúzva.

J

1899. febr. 14

*Rónay Jenő Torontál megyei főispán jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek
a nagykikindai szerb földművesszövetkezet megalakulásáról*

FM 1901 – 5980/el. (2017 eln./899)

Torontálvármegye főispánja.

biz. 9 szám

1899.

Nagyméltóságú m. kir. Földművelésügyi Minister Úr!

Kegyelmes Uram!

Múlt évi Április hó 28-án 4062. szám alatt kelt kegyes rendeletére jelentem, hogy N. Kikindán „Szerb földművelők szövetezete (korlátlan felelősséggel) „czég alatt az első paraszt szövetezete megalakult. –

A czég még bejegyezve nincs, iparigazolványt azonban 1853/898 szám alatt a városi tanácstól már nyert. – A szövetezetenél Szimits István és Koczkar Bogdán földművesek állanak. –

Fogadja Nagyméltóságod kiváló mély tiszteletem nyilvánítását, mellyel vagyok

Nagyméltóságodnak

szolgálatra mindig kész igaz híve:

Rónay Jenő
főispán.

K

1900. júl. 22

*Br. Vojnits István Bács-Bodrog megyei főispán jelentése Darányi Ignác földművelésügyi
miniszternek a megyei szerb földművesszövetkezeti szervezkedésről¹*

FM 1901 – 5980/el. (6967 eln./900)

68 szám

res. 1900.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Hivatkozással Nagyméltóságodnak 1898 évi ápril hó 28-án 4062/el. VII. szám alatt kelt és a délvidéken alakulni szándékolt mezőgazdasági szövetezetek tárgyában leküldött kegyes intézvényére, van szerencsém tisztelettel jelenteni, miszerint a vármegye területén a zsablyai járáshoz tartozó Gyurgyevó községben egy „A gyurgyevói szerb földművelők szövetezete” alakult, mely a járási főszolgabíróhoz iparigazolvány kiadása iránt folyamodott.

¹ Hasonló földművesszövetkezeti szervezkedésről ad hírt Vojnits főispán 1901. jún. 23-i jelentése is Tomiának az ó-becsei szerb földművesszövetkezet létesítése érdekében az év jún. 16-án tartott népgyűlési beszédével kapcsolatban. (FM 1901–5.690/el.)

Midőn az ide vonatkozó kérvényt és 2 drb. mellékletet felterjeszteném azon kérelemmel járulok Nagyméltóságodhoz kegyeskedjék velem közölni, nem-e azonos eme szövetkezet a Nagyméltóságod fenti intézvényében jelzett mezőgazdasági szövetkezettel? és valljon az iparigazolvány minden nehézség nélkül kiadható-e?

Bátorkodom megjegyezni, vett informatiok nem engednek arra következtetni, hogy ezen szövetkezet Tomics Jása vezetése alatt állana.

Mély tisztelettel.

Zomborban, 1900 évi július hó 22-én.

Vojnits
főispán.

102.

Iratok az 1897. évi kolozsvári román értekezletről¹

A

1897 nov. 17

Thalmann Gusztáv szebeni jöispán jelenlése br. Bánffy Dezső miniszterelnöknek az 1897. nov. 11-én Kolozsvárt tartott román nemzetiségi értekezletről

ME 1899 – XXXI – 8030 (849/897)

Szeben vármegye Főispánja és Szászispán.

ad Sz. 173–1897

res.

Nagyméltóságú m. kir. Minister-Elnök Úr!

Hivatkozva folyó hó 11-én 173 res. szám alatt tett távirati jelentésemre és Nagyméltóságod f. hó 8-án kelt becses leiratára, van szerencsém jelenteni, hogy Dr Ratiu a *Kolozsvárt tartott értekezletről*² már ide visszatért, de itten a legszűkebb köréből sem transpirált még ki *semmi*² mert maga Dr Ratiu nagyon zárkózott és titokban tart mindent, miért is nem volt megtudható annak az értekezletnek tényleges eredménye, ha csak nem az, a tegnapelőtti Pester Lloydban közhírré tett azon közlése Dr Lukaciunak az eredmény, a mely Nagyméltóságodnak már bizonyára tudomására jutott, a melyet itten ismételnem nem lesz szükséges.

De azonkívül ezen itteni román körökből *még is tudomásomra jöven, hogy Dr. Lukaciu és Ratiu között egy barátságosabb kiegyezés nem jött létre, ellenkezőleg*² azt mondják, hogy Lukaciu² közelebb álló párt emberei mindenerővel odahatnak, hogy Dr Ratiut a nemzetiségi vezérállásáról

¹ Az 1897. nov. 11-i kolozsvári román nemzeti párti értekezlet a két irányzat: a „szebeniek” (Rațiuék) és az „aradiak” (Lucaciu– Mangra csoport) megegyezését célozta. Az értekezlet gazdasági programot dolgozott ki, szövetkezetek alapítását határozta el a „néphez való közeledés” jel-szavával és felekezetieskedő jelleggel. Bornemissza Szolnok-Doboka megyei főispán az alakuló román szövetkezetek „ellensúlyozását” ajánlja a kormánynak, és a szegedi Csillag-börtön egyik tisztviselőjének levelével tudósítja Bánffyt Lucaciu ide bejuttatott felhívásáról, amely a „bizalmas” jelentéssel ellentétben már 1897. okt. 26-án megjelent a román nemzetiségi politikában egyre nagyobb szerepet játszó aradi *Tribuna Poporului* 1897. 204. száma mellékleteként. Az aradi román lappal és szerkesztő gárdájával a függetlenségi sajtó már az év elején hosszabb cikkben foglalkozik (*Arad mint román politikai központ*. E., 1897. jan. 28. sz.), amelyben a cikkíró a Russu–Șirianu szerkesztette és a Lueger-féle osztrák keresztényszocialista mozgalommal rokonszenvező lapot – minden alap nélkül – az „ifjúcseh” irányzathoz hasonlítja.

² Fekete ceruzával aláhúzva.

és elnökségéről *lebuktassák*² s helyébe Dr Lukacint tegyék, továbbá hogy a jelenleg Aradon megjelenő „*Tribuna Poporului*”² című lapot és annak *kiadását ide Nagyszebenbe helyeztessék át, és az által a jelenleg itten megjelenő „Tribuna” lapot tehetségtelen[n]é tenni s az ah[h]oz tartozó nyomdát a nemzetiség czéljaira kihasználni.*²

Hogy ezen állításoknak mi a valódi tényállása, azt biztosan még nem tudhatom és így csak azt jelenthetem, a mit a közelebbi román körökből hallottam. –

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását. –

Nagyszeben 1897. November 17-én.

Thalmann Gusztáv
főispán.

B

1897 dec. 3

Id. br. Bornemissza Károly Szolnok-Doboka megyei főispán jelentése br. Bánffy Dezső miniszterelnöknek az 1897. nov. 11-i kolozsvári román értekezletről, 1 melléklettel

ME 1899 – XXXI – 8030 (911/897)

Szolnok-Dobokavármegye főispánjától.

Sz. 70–1897.

elnöki res.

Kegyelmes Uram!

Nagyméltóságodnak 838–897. M. E. res. számú 1897 November hó 15-ikén kelt nagybecsű leiratára van szerencsém az alábbiakban jelentésemet megtenni, előre bocsájtván azt, hogy habár forrásom, honnan értesítéseimet merítettem, eléggé megbízható, de azért mégis teljes felelősséget érte nem vállalhatok. –

Első sorban azt teljes bizonyossággal tudathatom Nagyméltóságoddal, hogy Dr Mihályi Tivadar deési ügyvéd és Vajda Dénes alparéti lakos 1897 November hó 11-én Kolozsvárt voltak és ott a Rațiu elnöklete alatt megtartott értekezleten részt vettek. –

A múlt hó 11-ikén Kolozsvárt tartott értekezleten az első lépés volt, hogy a különböző párt árnyalatok kibékítése mondatott ki, a minek állandóságát és sikerét a Conferentia abban látta, ha az egész románság tömörül a társulás útján oly módon, hogy ez a tömörülés minden féle szövetkezetek által testesüljön meg. –

Az árnyalatok között a béke az által nyerhet állandóságot, ha a politica mintegy háttérbe vonul, szövetkezetek beállítása, illetve alkotása által. Tehát ezen szövetkezetek legyenek a kapcsolatok, melyekben való munkálkodás, a bármelyik pártárnyalathoz tartozó egyént mintegy lekösse, hogy ez által majd egy oly kapocs támadjon a melyei okvetlen később politikai térre lehet majd lépni, még pedig egyesülten. –

Ezt a helyzetet illusztrálja Dr Rațiu-nak a 11-iki Conferentián tett azon indítványa, hogy a községekben levő *tojás kereskedést*¹, melyet ma a zsidók eszközölnek, jövőre magok a községi lakosok vezessék, hogy így az ezen kereskedésből eredő haszon a nép kezében maradjon. – Ezen tojás kereskedés ilyeszerű üzése érdekében a papokhoz ment is felhívás, a melyben bizonyosan körvonalazva van a végrehajtás egyes részlete is.

Általában a jelzett ama törekvés megvalósítására, hogy minden szükséglet beszerzésénél a közvetítést, forgalmat a román intelligencia vegye kezébe, mutat itt Deésen megalakult egy

¹ Fekete ceruzával aláhúzva.

„Mercur” nevű bazárféle üzlet¹, a melyben szövet, fűszer és vas kereskedés egyesített, mely olcsó árakkal dolgozik, ez üzlet élén Dr Mihályi Tivadar áll. Tudomásom szerint Brassó és Nagyszébenben is nyitottak már ily üzleteket; ugyancsak ezt a tendenciát igazolja az a tünet is, hogy italárulási engedélyekért e megye községeiben is folyamodnak a román parasztok közül, a mit eddig nem igen tettek; arról is értesültem, hogy Besztercze-Naszódvármegyéből egy olyan mozgalom indult volna meg, hogy a községek román lakói tegyenek fogadást, hogy többé zsidó kocsmárosoknál nem isznak, zsidó szatócstól nem vásárolnak; hiszem hogy ez a mozgalom melyről csak két községben hallottam, tovább fog terjedni. –

Úgy látszik, hogy a zsidóság elleni csöndben való fellépés előkészítése, megvalósítása bevonatott az egész román intelligencia és pártáryalatok működési körébe.¹

Az említett Conferentián szóba jött, hogy a passivitást szüntessék meg, ámbár e törekvést Dr Rațiu és pártja helyeselte, de azt mondotta, hogy az erre vonatkozó mozgalmat manifestálja a másik pártáryalat, a mely e részben nincs anyira angageálva mint ők, mert magokat még sem tehetik ki ekkora blamagenak a mi azáltal következne be, ha nyilván ők ajánlják most a passivitás megtörését, azonban híven a vázolt törekvéshez Rațiuék is készek a testületi, a politicalai és önkormányzati élet minden keretében részt venni és résztvételre buzdítani pártjuk minden tagját és ezek által a népet, hogy ez legyen a híd, melyen a passivitás megszűnésére lehet lépni. –

Ha szabad Nagyméltóságod előtt véleményemet kockáztatni, úgy látom, hogy végét akarják szakítani az eddig folytatott ama helyzetnek a melyben az intelligens román a nép hátán és kárán is vagyona és így társadalmi súlyra kívánt emelkedni, most tehát egész közel akarnak jutni a néphez, hogy annak teljes bizalmát nyerhessék meg az által, hogy megélhetésére szolgáló eszközöket ők önzetlenül nyújtják. –

Dr Rațiu tojáskereskedésre vonatkozó terve nem hiszem hogy fogna sikerülni, mert ez az üzlet ág oly figyelmet, sőt sok értelmet kíván a tojás kezelését illetőleg, hogy a terv okvetlen dugába fog dőlni, de már a szövetkezetek alkotása fontosabb, részben lehet sikerük és ezek ellensúlyozandók lennének; a községek korcsmaínak a román parasztok kezébe való jutása szintén fontos, mert ez megtörténhetik a nélkül is, ha italárusítási engedélyt nem is kap az illető kérvényező, mivel czélt ér az által is, ha mint szatócsüzlettel bíró kérvényezi és megnyeri a zárt üvegekben édesített italoknak való előárusítását, e mód az italokat olcsóbbá teszi, mert ezeknél nem oly nagy az adó, mint a rendes ital árulásnál, továbbá az ilyen zárt üvegekben vásárolt italokat majd elköltik azon a helyen a hol a szövetkezeti és esetleg tojás üzletek vezetősége ütötte fel tanyáját, tehát a román paraszt által anyira kedvelt korcsmai élet is bevonatik a vázolt tendencia körébe. –

Ezek azon adatok melyek tudomásomra jutottak és melyeket van szerencsém ezen felterjesztésemben Nagyméltóságoddal közleni. –

Bátor vagyok még mellékeltem Kodra Gyula egy levelét eredetiben felterjeszteni Nagyméltóságodhoz, az illető egyén kilétét Nagyméltóságod ismeri. –

Deés 1897 December hó 3-ikán.

Nagyméltóságodnak

Maradok
kiváló tisztelettel
Bornemissza Károly főispán.

Melléklet:

[1897 nov. 17]

Kodra Gyula, a szegedi „Csillag-börtön” tisztviselőjének levele br. Bornemissza Károly Szolnok-Doboka megyei főispánhoz a „Tribuna Poporului” felhívása tárgyában

ME 1899 – XXXI – 8030 (ad 911/897)

Méltóságos Uram!

A „Tribuna” f. évi 208-ik számához egy melléklet van csatolva; „Un cuvânt cătră poporul român” (:Egy szó a román néphez:) melyet Dr Lucachi László, mint a sisestiek papja, és mint a

magyar országi, és erdélyi román nemzeti párt főtítkára írt alá. – A „Tribuna populară” ezen melléklete egy fél nyomtatott ívre terjed, s a felhívás sensussa nem más, mint hogy Lucaciú nem akar mást, mint hogy az új nemzeti comite, az összes román és romániai comiték hozzájárulásával újból felvegyék a harcot, nemzeti jogaik megszerzése iránt, melyek (:már a mint a kiáltvány mondja:) oly becstelen, gyalázatos és barbár módon raboltattak el tőlük. –

A legnagyobb sajnálatomra a kiáltvány egy példányát nem küldhetem el, bár ha láttam és olvastam azt, miután az itten kezelésünk alatt levő kisebb mátyrok hozzá tartozói csempésztek egyet be. – An[ny]it azonban itten, a holl a román ügyek figyelembe tartásától teljesen elvagyok vonva, – sikerült megtudnom, hogy a kiáltvány különösen a délvidéken nagy vis[s]zhangra talált. –

Tisztelettel esedezem Méltóságodhoz: kegyeskedjék ezen értesítésemet tudomásul véve, az illetékes magasabb helyen azt bejelenteni.

Ez ügyre vonatkozó esetleges értesüléseimet, kötelességemnek fogom tartani, Méltóságoddal közölni.

Kérem Méltóságodat fogadja megkülönböztetett tiszteletemet, a mel[ly]yel vagyok

Szeged 1897 17/XI

alázatos szolgálja

Kodra Gyula
kir. ker. börtön tiszt

103.

Iratok a kormányzat és Roman Miron szebeni gör. kel. érsek-metropolita között felmerült ellentét ügyében¹

A

1897 nov. 25

*Br. Bánffy Dezső miniszterelnök átirata Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez
Román Miron gör. kel. érsek-metropolita politikai magatartása tárgyában*

VKM eln. 1898 – 889 (3204)

Magyar királyi miniszterelnök.

856.

M. E. res.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Folyó évi november hó 18-án 4759 eln. sz. a. kelt nagybecsű átirata kapcsán van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy Román Miron metropolitának az államkormány-nyal szemben tanúsított magatartását magam is tűrhetetlennek találva készséggel hozzájárulok, hogy az, Ő Felségének legmagasabb tudomására hozassék.

¹ Az ügy kiinduló pontja – mint azt Bánffy miniszterelnöknek Wlassics közoktatásügyi miniszterhez intézett, s az irathoz csatolt levele jelzi, Román Mironnak a milleneumi ünnepekkel kapcsolatban kiadott ellenzéki hangú körlevele (l. 74/A. irat) volt.

Legczélszerűbbnek vélném e czélból a mindannyiszor válasz nélkül maradt sürgetéseket, valamint mindazon adatokat, melyek a metropolita minősíthetetlen késedelmezését tanúsítják összefoglalva Ő Felségének bemutatni és ez alkalommal Nagyméltóságodnak engedélyt kérni: hogy a metropolita „ad audiendum verbum” megidéztesse s a kellő megintésben részesíttessék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapesten, 1897 évi november hó 25-én.

Br. Bánffy.

B.

1897 dec. 6

*Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztése az uralkodóhoz
Román Miron gör. kel. érsek-metropolita kormányellenes magatartása tárgyában*

VKM eln. 1898–889 (3204)

Legkegyelmesebb Úr!

Román Miron nagyszebeni görög keleti román érsek-metropolitának az államkormányval szemben hosszú évek óta követett magatartása a hivatalos érintkezésben oly túrhetetlen állapotot teremtett, hogy ennek gyökeres orvoslása végett kénytelen vagyok császári és apostoli királyi Felségednek legalázatosabb előterjesztésemet a legmélyebb hódolattal a következőkben megtenni.

Román Miron nagyszebeni görög keleti érsek-metropolita különösen az utóbbi időkben tanúsított és az államkormány tekintélyét és ezáltal méltóságát mélyen sértett hanyagságával, jelesen a kormányrendeleteknek teljesen figyelmen kívül hagyásával nemcsak lehetlenné tette az egyházi főhatósága alatt levő iskolák fölött érvényesítendő állami felügyeletnek gyakorlását, de ezenfelül legalább közvetve felbátorította mindazon túlzó törekvéseket is, melyekre nevezett intézetek működésében amúgy is meg van a hajlandóság s lerontotta velük szemben az államhatalom iránt köteles tiszteletnek esetleg feltételezhető csekély részét is.

Nevezett érsek-metropolita ugyanis majdnem kivétel nélkül azonfelül, hogy minden hivatalos felszólításomra csak többszöri sürgetés után válaszolt, az állami főfelügyelet lényegét érintő kérdésekre és ügyekre egyáltalán nem csak nem felelt, de még hallgatását egy szóval sem igyekezett menteni avagy igazolni.

Ezen esetek közül a fontosabbakat az alábbiakban bátorkodom császári és apostoli királyi Felségednek pontonként hódolatteljesen elősorolni.

1. Román Miron érsek-metropolita még mai napig sem mutatta be a sydoxiális Móga-féle úgynevezett harminczezeres és a seminariumi alapokról kiállított alapítóleveleket, noha erre még 1889. évi november 22-én 51.525 szám alatt felkértem s azóta huszonkétszer – legutóbb múlt évi szeptember hó 3-án megsürgettettem.

2. Olteán János és társai felkenyéri lakosoknak az ottani görög keleti román egyház igazgatása körül felmerült szabálytalanságok miatt emelt panasza tárgyában 1894. évi 3897. szám alatt kelt megkeresésre a tizenhatodik sürgetés dacára mindez ideig sem nem intézkedett, sem nem válaszolt.

3. A múlt évi június hó 12-én 17764. szám alatt kelt leiratommal a papnöveldei alap öt utolsó évi számadását kértem be az érsek-metropolitától s bár folyó évi február hó 6-án negyedikeszer megsürgettem, tőle mindez ideig választ szintén nem nyertem.

4. Nem kaptam választ nevezett érsek-metropolitától a szegényül javadalmazott görög keleti román (:erdélyrészi:) lelkészek ügyében a hozzá még múlt évi július hó 13-án 36564. számú második sürgető leiratomra sem, minekfolytán minthogy a segélyezendőkről kért kimutatást mai napig sem terjesztette fel, a szegény lelkészeket megillető 11.250 frtnyi államsegélyt közöttük mindez ideig sem oszthattam ki.

5. Még 1895. évi november 26-án 64.361. szám alatt megkerestem az érsek-metropolitát, hogy a brassói görög keleti iskolák ingatlanainak eladása ügyében adjon felvilágosítást. És daczára azon figyelmeztetésemnek, hogy „ezen a fontos közigazgatást lehetetlenné tevő eljárást tovább tűrni nem szándékozom”, – az érsek-metropolita negyedik és pedig 1896. évi május 21-én kelt megsürgetésemre mindez ideig szintén nem válaszolt.

6. 1893. évi július hó 18-án 21639. szám alatt kelt leiratomban a brádi görög keleti algymnasium néhány hiányának pótlására, a nagyszüenidő törvényes rendezésére és az ottani tanári kar minősítvényi táblázatának beküldésére kértem fel az érsek-metropolitát. Azóta már négyszer legutóbb folyó évi október 3-án 62724. sz. a. sürgettem meg őt de ismét minden eredmény nélkül. Se válasz, se mentegetés ide nem érkezett, daczára annak, hogy ezen ügy másodszeri sürgetése alkalmával emlékébe idéztem az érsek-metropolitának azt, hogy nekem élőszóval is megígérte a gyors válaszolást és emlékébe idéztem azt is, hogy szavát, tiszteletre méltó becsületszónak tartottam.

7. Pascu János vingárdi görög keleti tanítónak az iskolában folytatott állam ellenes izgatásairól hivatalosan értesülvén, még 1895. évi október hó 21-én 2376. eln. szám alatt felhívtam az érsek-metropolitát, hogy nevezett tanító ellen a fegyelmi eljárást indítsa meg, és annak eredményét velem közölje.

Ötszöri, legutóbb múlt évi november 18-án kelt sürgetésemre az érsek-metropolita mindez ideig szintén nem válaszolt, daczára annak, hogy ezen ügyben hozzá intézett negyedik sürgetésem alkalmával ismételve a legkomolyabban voltam kénytelen figyelmeztetni az érsek-metropolitát, hogy a kormányzás, ily késedelmes eljárása mellett lehetetlenné válik és engem nagy sajnálatomra a legvégsőbb eszközök igénybevételére fog kényszeríteni az ily alig indokolható eljárásával.

8. 1896. évi december hó 17-én 67498. szám alatt kelt leiratommal felkértem az érsek-metropolitát, hogy Coltofeán Demeter bereczki görög keleti főesperest államellenes üzelmei miatt vonja felelősségre. Ezen ügyben folyó évi február hó 6-án másodszer, majd később harmad ízben is felkértem a válaszolásra, de minden eredmény nélkül.

A felsoroltakon kívül még több eset tudnék felhozni császári és apostoli királyi Felsőged előtt, melyekben az érsek-metropolita ismételt felkéréseimet feleletre nem méltatta, amely magatartásával nemcsak több ízben mélyen megsértette és alantas hatóságai előtt aláasta az államkormány tekintélyét, de ezáltal oly állapotokat is teremtett, melyek az adminisztrációt vele szemben továbbra lehetetlenné teszik.

Személyesen és élőszóval is többször fordultam már az érsek-metropolitához, kérve ismételten őt, hogy hagyjon fel eddigi mivel sem indokolható magatartásával és ne kényszerítsen engem a végső eszközökhöz nyúlni.

Mind ennek, mindeddig semmi foganatja nem lett, bár még adott szavával is megígérte felkéréseim teljesítését.

Az előzmények után nem is remélhetem, hogy további felkéréseimre Román Miron nagyzebeni görög keleti román érsek-metropolita eddigi magatartását megváltoztatná. Annál kevésbé, mert már hivatali elődeim hasonló panaszaira és felhívásaira vagy épen nem, vagy csak üres és be nem váltott ígérekkel válaszolt, és semmit sem tett az ügymenet és a hivatali érintkezés kívánatos és méltán elvárható biztosítására. Sőt meg vagyok győződve, hogy nevezett érsek-metropolitának az államkormányval szemben tanúsított hanyagsága az egyházi közigazgatásban és érseki megyéjében is teljesen tarthatatlan állapotokat teremtett.

Mindezek folytán és egyetértve a miniszterelnök úrral, azon legalázatosabb kérelemmel bátorodom császári és apostoli királyi Felsőged elé a legmélyebb hódolattal járulni, méltóztassék legkegyelmesebben elrendelni, hogy Román Miron nagyzebeni görög keleti érsek-metropolitának a hivatalos érintkezésben az államkormányval szemben tanúsított sértő és az adminisztrációt megakasztó hanyag eljárásáért császári és apostoli királyi Felsőged legfelsőbb rendeletéből és legmagasabb Nevében a királyi visszatetszés rosszalás és megfeddés kinyilatkoztassék és mély

hódolattal kérem, hogy ezen legfelsőbb elhatározás foganatosításával a miniszterelnök úr megbizassék.

Az ezen értelemben szerkesztett legfelsőbb elhatározási tervezetet bátorkodom % alatt hódolatteljesen csatolni.

Budapest, 1897. december 6-án

Wlassics Gyula

Vallás- és Közoktatásügyi magyar miniszteremet felhatalmazom, hogy magyar miniszterelnökömmel egyetértőleg a jelen előterjesztésben jelzett ügyet Román Miron nagyszzebeni görögkeleti érsek metropolitával szóbelileg beszéljék meg és saját hatáskörükben rendezzék.

Kelt Budapesten, 1898. évi február hó 15-én.

Ferencz József

C

1898 márc. 25

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök felterjesztése az uralkodóhoz a kormányzat és Román Miron gör. kel. érsek-metropolita közötti ellentét ügyében tett intézkedése tárgyában

VKM eln. 1898 – 889 (3204)

(Másolat)

ad 557 M. E. res.

Legkegyelmesebb Úr!

Felsőged 1898 évi február hó 15-én 4978. kab. sz. a. vallás és közoktatásügyi miniszterét fölhatalmazni kegyeskedett, hogy Román Miron nagyszzebeni gör. kel. román érseknek az államkormányval szemben tanúsított és 1897. évi 175. eln. számú legalázatosabb fölterjesztésében részletezett mulasztásait közbejöttömmel a metropolitával együtt szóbelileg beszéljük meg és azokat saját hatáskörünkben rendezzük.

E legkegyelmesebb fölhatalmazás alapján a fölhívott metropolita f. é. márczius 22-én jelenvén meg előttünk, közöltem vele a kultusminister idézett számú felterjesztésének pontjait s hangsúlyoztam előtte, hogy a kormány rendeleteinek teljesen figyelmen kívül hagyásával lehetlenné teszi a főhatósága alatt álló iskolák fölött a kormány felügyeleti jogának gyakorlását. Egyszersmind fölkértem, hogy a hozzá intézett felhívásoknak úgy a múltra nézve, mint a jövőre is tegyen eleget.

A metropolita elismerte hozzá intézett felhívásom jogosultságát s védelmére csak annyit hozott fel, hogy az utóbbi hetekben betegeskedett.

Midőn e védekezésével szemben utaltam arra, hogy az elősorolt esetekben nem hetekre, de évekre visszanyúló eredménytelenül sürgetett mulasztásairól van szó: ünnepélyes ígéretet tett, hogy mulasztásait rövid időn belül pótolni fogja, jövőre pedig a kormány felhívásainak késedelem nélkül eleget tesz.

Ekként Felsőged legkegyelmesebb fölhatalmazását teljesítvén, a legkegyelmesebben elrendelt megbeszélést befejezettnek nyilvánítottam.

Ugyanezen alkalommal fölhasználva a metropolitával való személyes találkozást, ezután szóvá tettem a hazai román iskoláknak a román kormány részéről való titkos segélyezését¹ is.

Mindezeknek hódolatteljes előadása után, legmélyebb alázattal kérem Felsőgedet: hogy ezen legalázatosabb felterjesztésem tartalmát tudomásul venni méltóztassék.

Budapesten, 1898 évi márczius hó 25-én.

B. Bánffy s. k.

D

1898 júl. 13

Román Miron gör. kel. metropolita levele Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a függőben levő egyházmegyei ügyek rendezése tárgyában

VKM eln. 1898 – 889 (3204)

5065. sz.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Ámbár az itteni viszonyok közt nagy erőmegfeszítéssel járó hivatali elfoglaltságom következtében egészségem különösen ez év tavaszán annyira megromlott, hogy e miatt most már komolyan aggódnom kell: mindazonáltal a *főegyházmegyei ügyek gyorsabb elintézése céljából, érseki helynököm összes tevékenységének igénybevételevel tett legújabb ügyviteli rendezés következtében reményelem, hogy a magas államkormány iránti kötelezettségemnek, a még függőben levő ügyeket illetve, legfeljebb jövő augusztus hó 15-ig teljesen meg fogok felelni*¹, annyival inkább, mert a főegyházmegyei belügyek elintézését egyelőre helynököm vezetése és felelősége alatt a Consistoriumra bíztam, magamnak pedig a felügyeleten és a nagyobb fontosságú ügyeken kívül csak a magas államkormány nyal való hivatalos érintkezést tartottam fenn.

Miről Nagyméltóságodat azon tiszteletteljes megjegyzéssel van szerencsém értesíteni, hogy már a legközelebbi napokban alkalma lesz Nagyméltóságodnak *intézkedéseim és legkomolyabb szándékom sikeréről meggyőződni*.¹

Fogadja – kérem – Nagyméltóságod őszinte mély tiszteletem nyilvánítását.

Nagyszeben, 1898. júliushó 13-án.

Gör. kel. román érsek és metropolita
Román Miron.

¹ A brassói gör. kel. iskoláknak a román költségvetésben is szereplő támogatása ügyét – évtizedes hallgatóságos tudomásul vétel után – ez alkalommal veti fel nyíltan a kormányzat. Az ügy a századfordulón kiéleződik és ismételten foglalkoztatja az országgyűlést is (l. *Iratok* III.).

¹ Kék ceruzával aláhúzva.